

21ο ΔΕΛΤΙΟ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ
21st BULLETIN OF THE HELLENIC ASSOCIATION OF UNIVERSITY WOMEN

**ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**

**HELLENISM IN MACEDONIA
THROUGH THE AGES**

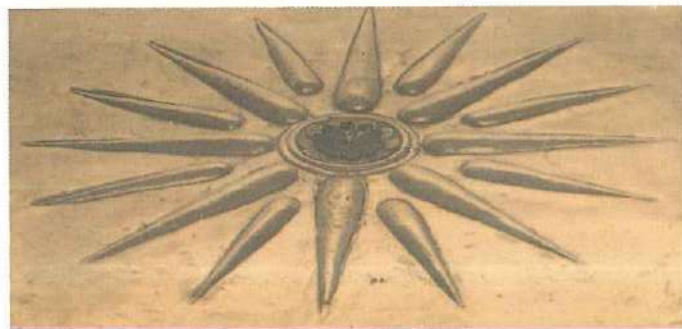
ΑΘΗΝΑ • ATHENS
1992

21ο ΔΕΛΤΙΟ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ
21st BULLETIN OF THE HELLENIC ASSOCIATION OF UNIVERSITY WOMEN

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

HELLENISM IN MACEDONIA
THROUGH THE AGES

ΑΘΗΝΑ • ATHENS
1992

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πόπη Νικολάου (Πρόεδρος)
Μαρία Κορομάντζου (Α' Αντιπρόεδρος)
Κλαίρη Πίνιου (Β' Αντιπρόεδρος)
Ελένη Βαρουφάκη (Γενική Γραμματέας)
Σούλα Μινωτάκη (Αναπληρώτρια Γενική Γραμματέας)
Μαρία Καρπαθιώτου-Πυργιώτου (Ταμίας)
Άννα Δρίβα (Σύμβουλος Διεθνών Σχέσεων)
Δανάη Χατζηγεωργίου-Γιαννακάκη (Μέλος)
Μαρία Κατσιβαρδάκου (Μέλος)

Έλσα Μαυραγκά (Νομικός Σύμβουλος του Δ. Σ.)

BOARD OF OFFICERS

Popi Nikolaou (President)
Maria Koromantzou (First Vice-President)
Kleri Piniou (Second Vice-President)
Eleni Varufaki (Executive Secretary)
Soula Minotaki (Second Executive Secretary)
Maria Karpathiotou-Pyrgioti (Treasurer)
Anna Driva (Coordinator of International relations)
Danai Hadgigeorgiou-Giannakaki (Member)
Maria Katsivardakou (Member)

ΧΟΡΗΓΟΙ:

ΧΑΛΥΒΟΥΡΓΙΚΗ Α. Ε.
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ
ΙΑΤΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

SPONSORS:

HALIVOURGIKI S. A.
GENERAL SECRETARIAT OF EQUALITY
MEDICAL CENTRE OF ATHENS
HELLENIC TELECOMMUNICATIONS ORGANIZATION

© COPYRIGHT: ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΤΙΤΙΝΑ ΠΑΝΤΑΖΗ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΕΛΣΑ ΜΑΥΡΑΓΚΑ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΤΕΡΗΣ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΣ: «Ο.Κ.»
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ARTIGRAF

© COPYRIGHT: ASSOCIATION OF GREEK UNIVERSITY WOMEN
EDITOR: ELSA MAVRANGA
TRANSLATIONS: TITINA PANDAZI - ALEXANDER ZAFIRIOU
ARTISTIC & TECHNICAL SUPERVISION: YANNIS KARTERIS
TYPESETTING: «O.K.»
PRODUCTION & PRINTING: ARTIGRAF

ΠΟΠΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ, ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

PROLOGUE

ΡΟΡΙ ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ECONOMIST, PRESIDENT OF HELLENIC ASSOCIATION
OF UNIVERSITY UEME

Η Διαχρονική Πορεία του Ελληνισμού στη Μακεδονία" ήταν ο τίτλος Ημερίδας που οργάνωσε ο Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων σε συνεργασία με την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος στις 15 Δεκεμβρίου 1991. Οι εισηγήσεις διακεκριμένων επιστημόνων που παρουσιάστηκαν στην Ημερίδα, αποτελούν το περιεχόμενο αυτής της έκδοσης. Με την παρουσίαση αυτού του έγκυρου επιστημονικού και ιστορικού υλικού, το οποίο τεκμηριώνει επιστημονικά την ελληνικότητα της Μακεδονίας από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα, ο Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων φιλοδοξεί να συμβάλει στην προσπάθεια συστηματικής ενημέρωσης της ελληνικής και διεθνούς κοινής γνώμης.

Στις μέρες μας, η ιστορική παράδοση που έμοιαζε αναπαλλοτρίωτη, αμφισβητείται. Ανυποψίαστοι όλοι οι Έλληνες, αισθανθήκαμε να απειλούμαστε από το σφετερισμό του ονόματος Μακεδονία που για μας, πέρα από το ότι είναι ένα όνομα "δικό" μας, είναι και τεκμήριο του παρελθόντος μας, αντικειμενική ιστορική πηγή, η ίδια μας "η ψυχή". Το όνομα Μακεδονία ταυτίζεται ιστορικά, πολιτισμικά και γλωσσολογικά με την Ελλάδα και είναι λογικό να είμαστε ευαίσθητοι, όπως αλλωστε όλοι οι λαοί, στην παραποίηση της ιστορίας.

Πέρα όμως από το θέμα ευαισθησίας, η ύπαρξη ενός κυρίαρχου κράτους με το όνομα "Μακεδονία" συνιστά απροκάλυπτη αμφισβήτηση των ελληνικών συνόρων. Γιατί το δήθεν "όραμα της ενιαίας Μακεδονίας" και επομένως η αμφισβήτηση της Ελληνικότητας της Μακεδονίας, χρησιμοποιήθηκαν πολλές φορές στο παρελθόν για να εξυπηρετήσουν γεωπολιτικές σκοπιμότητες και συμφέροντα με στόχο πάντα το λυμάνι της Θεσσαλονίκης. Με αυτή αλλωστε την προοπτική ιδρύθηκε το 1944 από το Στάλιν και τον Τίτο το ομόσπονδο κράτος της "Μακεδονίας" και κατασκευάστηκε η Μακεδονική "εθνότητα".

Ένα αναβαθμισμένο σήμερα κράτος των Σκοπίων, με διεθνή υπόσταση ως "Μακεδονία" και με κυρίαρχη την ιδεολογία της "διαιρεμένης Μακεδονίας", όπως αυτή εκφράζεται με την εμμονή στη χρήση του ονόματος, το περιεχόμενο του Συντάγματος και την πολιτική πρακτική, θα τείνει να λειτουργεί ως το ελεύθερο τμήμα, προορισμένο να "απελευθερώσει τους δούλους αδελφούς", δημιουργώντας έτσι μια μόνιμη εστία αποσταθεροποίησης στην περιοχή, μια δαμόκλεια σπάθη για την Ελλάδα και αντικείμενο εκμετάλλευσης στο παιχνίδι των ζωνών επιρροής στη διεθνή πολιτική σκηνή.

Η διαμαρτυρία επομένως της Ελλάδας ενάντια στην αυθαίρετη χρήση της ιστορικής ονομασίας "Μακεδονία" δε βασίζεται μόνο στην απόλυτα δικαιολογημένη ευαισθησία ενάντια στην παραποίηση της ιστορίας αλλά κυρίως στην ύπαρξη μεθοδεύσεων και πραγματικών κινδύνων που απειλούν τη χώρα αλλά και ολόκληρη την περιοχή.

Είναι γεγονός ότι γύρω από το θέμα του ονόματος αναπτύχθηκε στην Ελλάδα μια παθολογία και είναι ανάγκη να αποσυνδέσουμε τον εθνικό από τον εθνικόφρονα λόγο που δυστυχώς σήμερα ανασυγκροτείται. Ο πανεπιστημιακός χώρος δικαιούται να αρθρώσει έναν εθνικό λόγο και να τεκμηριώσει επιστημονικά τη θέση της Ελλάδας, ότι ο σφετερισμός του ονόματος Μακεδονία παραχαράσσει την ιστορική αλήθεια, αντιβαίνει στην επιστημονική γνώση και αγνοεί την πολιτιστική ταυτότητα του ελληνικού λαού. Αυτός είναι και ο κύριος στόχος της παρούσας έκδοσης.

Συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος στοιχειοθετείται η Ελληνικότητα του χώρου στην Αρχαιότητα και το Βυζάντιο, με βάση τα αποτελέσματα επιστημονικών ερευνών της ιστορίας, των θεσμών, των ονομάτων, των γλωσσικών καταλοίπων των Μακεδόνων και των μνημείων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται σ' αυτό το μέρος στο πρόβλημα των σλαβικών εγκαταστάσεων στο χώρο της Μακεδονίας. Ιστορικές πηγές τεκμηριώνουν μιαν αντικειμενική εθνογενετική διεργασία: τα σλαβικά φύλα που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία μετά τον 6ο αιώνα μ.Χ., συναντήθηκαν και συμβίωσαν με το

"Hellenism in Macedonia through the Ages" was the theme of a convention which was organized by the Hellenic Association of University Women with the collaboration of the Historical and Ethnological Society of Greece, and took place on 15 December 1991.

The present publication comprises the presentations made by distinguished scholars in the course of this convention. The Hellenic Association of University Women aspires to participate in the effort to inform Hellenic and international public opinion systematically, and to this end it is presenting the material of the convention which validly corroborates the Hellenism of Macedonia both in the scholarly and the historical sense.

In our days, the historical tradition which appeared inalienable, is being contested. With no prior intimation, all of us Hellenes felt threatened by the usurpation of the name Macedonia which, apart from being a name that belongs to us, is also a testament of our heritage, an objective historical source, our very "soul". The name Macedonia is identified historically, culturally, and linguistically with that of Hellas, and it stands to reason that we are sensitive, as, for that matter, are all nations (peoples), to the counterfeiting of our history.

Furhermore, and putting the issue of sensitivity aside, the emergence of a sovereign state bearing the name "Macedonia" constitutes a flagrant disputation of the Greek border, because the ostensible "vision of a united Macedonia", and as a result, the disputation of the Hellenic nature of Macedonia, have been used often in the past to serve geopolitical expedients and interests, always targeted to the port of Thessaloniki. It was with this intent, furhermore, that Stalin and Tito instituted the federal state of "Macedonia" and fabricated the Macedonian "ethnic identity" in 1944.

In our days, an upgraded Skopjan state, with an international recognition as "Macedonia" and with the dominating ideology of a "Partitioned Macedonia", as evinced by the insistence in the usage of the name, the content of the Constitution, and political practice, tends to function as a free sector, destined to "emancipate the enslaved brothers", thus giving rise to a permanent focal point of destabilisation in the area, a Damocles' sword for Greece and the object of exploitation in the game involving zones of influence in the international political arena.

Therefore, the protest of Hellas against the arbitrary use of the name "Macedonia" is not only based on an entirely justified sensitivity countering the falsification of history, but is chiefly due to the reality of the manipulations and the existing hazards which threaten not only our country but the entire area as well.

It is true that we must disengage the national from the jingoistic utterance, which unfortunately is being reconstructed in our days due to the pathological efflorescences that have emerged in Greece over the issue of the name. The University enjoys the prerogative of articulating a national utterance and of corroborating in a scholarly manner Greece's position, to wit, that the usurpation of the name Macedonia counterfeits historical truth, contravenes scholarly findings and ignores the cultural identity of the Hellenic nation.

Specifically, in the first part of this book, the Hellenic nature of the area throughout antiquity and the Byzantine era is proven on the basis of scholarly historical research and of the investigation of institutions, names, linguistic relics of the Macedonians, and monuments. Particular attention is paid in this part to the problem of the Slavic settlements in the area of Macedonia. Historical sources testify to an objective ethnogenetic process: the Slavic races which settled in Macedonia after the sixth century A.D. met and cohabited with the indigenous, the Hellenic element, to which, over the passage of the subsequent centuries, they were ethnically assimilated.

γηγενές, το ελληνικό στοιχείο, από το οποίο κατά τη διάρκεια των επόμενων αιώνων αφομοιώθηκαν εθνολογικά.

Στο δεύτερο μέρος αναλύονται οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκοκρατούμενη Μακεδονία και διευκρινίζεται το πλέγμα των παραγόντων που οδήγησαν στην ελληνοβουλγαρική σύγκρουση. Επίσης γίνεται αναφορά στην εκκλησιαστική διάσταση του προβλήματος και αναλύεται ο ρόλος των θρησκευτικών επεκτατισμών στην αναζωπύρωση των εθνικών συνειδήσεων.

Στο τρίτο μέρος γίνεται αναφορά στις προκλήσεις του Βουλγαρικού επεκτατισμού σε συνδυασμό με το Κίνημα του Πανσλαβισμού, στη δημιουργία του "Μακεδονικού Ζητήματος", στην εθνική αφύπνιση του Ελληνισμού και στο Μακεδονικό αγώνα. Επίσης αναφέρονται οι παράγοντες που κατέστησαν το "Μακεδονικό Ζήτημα" ουσιαστικά ανύπαρκτο θέμα μετά την υπογραφή της Ειρήνης και την ανταλλαγή των πληθυσμών.

Τέλος, στο τέταρτο μέρος αναλύεται η μακεδονική λογοτεχνία ως καθρέφτης των βαλκανικών αναμετρήσεων και ως όργανο άλλοτε της εθνικής αυτογνωσίας και άλλοτε της απροκάλυπτης προπαγάνδας.

Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει αβίαστα από όλες τις εισηγήσεις είναι ότι η αφομοιωτική ικανότητα του ελληνικού πνεύματος και του ελληνικού χώρου αποτέλεσε την καταλυτική εκείνη δύναμη που στο πέρασμα των αιώνων διατήρησε αναλλοίωτη την ελληνική ταυτότητα και την εθνική φυσιογνωμία της Μακεδονίας.

Ο αγώνας που αυτή τη στιγμή ενωμένη δίνει η χώρα μας για να αποτρέψει το σφετερισμό της ιστορικής ονομασίας "Μακεδονία" από τα Σκόπια προβλέπεται να είναι ακόμα μακρύς και δύσκολος. Απαιτείται συστράτευση όλων των δυνάμεων για την ανάδειξη της ιστορικής συνέχειας του έθνους και για την έγκυρη ενημέρωση της διεθνούς κοινής γνώμης. Όπως είπε ο Μανόλης Ανδρόνικος, "για τους ξένους δεν είναι αυτονόητο ότι η Μακεδονία είναι Ελληνική".

Κλείνοντας, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους όσους συνέβαλαν στην υλοποίηση αυτής της έκδοσης και ιδιαίτερα τους διακεκριμένους εισηγητές για την ερευνητική συνεισφορά τους, την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος για τη συνεργασία της, την Επιτροπή Παιδείας του Συνδέσμου, και ιδιαίτερα την ιστορικό κα Έφη Κέντρου, για την πρωτοβουλία της οργάνωσης της Ημερίδας και την Επιτροπή Περιοδικού για την επιμέλεια της έκδοσης.

Economic, social and political developments in Macedonia under Turkish rule are analysed in the second part, and the mesh of factors leading to the Hellenic - Bulgarian clash is clarified. There is also mention of the ecclesiastical dimension of the problem together with an analysis of the part played by religious imperialism in the rekindling of national consciences.

In the third part there is an account of the provocations of Bulgarian imperialism in conjunction with the Pan-Slavic Movement, of the creation of the "Macedonian Issue", of the national awakening of Hellenism, and of the Macedonian Struggle. The factors which rendered the "Macedonian Issue", a non-issue in fact, after the ratification of the Peace Treaty and the exchange of populations, are also enumerated.

Finally, in the fourth part there is an analysis of Macedonian literature as a mirror of the Balkan contentions, and as the instrument of national self awareness in some, and of undisguised propaganda in other cases.

The general conclusion drawn unforcedly from all the presentations is that the assimilative capacity of the Hellenic spirit and of the Hellenic environment constituted the catalytic force - throughout the passage of time - that preserved the Hellenic identity and national character of Macedonia unadulterated.

The struggle which all the forces of our country, united, have undertaken at this moment, in order to avert the usurpation by Skopje of the historical appellation "Macedonia", is anticipated to be still long and difficult. The joint effort of all our forces is required to evince the historical continuity of the nation and to inform international public opinion validly. As our national archaeologist, Andronikos, said: "for foreigners it is not self-evident that Macedonia is Greek".

In closing we would like to thank all those who contributed to this publication, particularly the distinguished participants for their contributions in scholarly research, the Historical and Ethnological Society of Greece for their cooperation, the Education Committee of the Association for its initiative in organising the convention and particularly the historian Ms Effie Kendrou and the Publications Committee for putting together this book.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ-CONTENTS

ΠΟΠΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ - ΡΟΡΙ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	5
ΠΡΟΛΟΓΟΣ PROLOGUE	
ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ - MICHAEL SAKELARIOU	11
Η ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ THE NATIONALITY OF THE MACEDONIANS	
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ - DIMITRIOS PANTERMALIS	19
ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΥΝ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS REVEAL ANCIENT MACEDONIA	
ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ - MARIA NYSTAZOPOULOU-PELEKIDIS	23
ΟΙ ΣΛΑΒΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ - ΧΡΟΝΟΥΣ THE SLAVIC SETTLEMENTS IN MACEDONIA IN THE MIDDLE AGES	
ΝΙΚΟΣ ΖΙΑΣ - ΝΙΚΟΣ ΖΙΑΣ	37
ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ BYZANTINE MONUMENTS OF MACEDONIA	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΟΛΕΒΑΣ - KONSTANTINOS HOLEVAS	47
ΟΙ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΕΣ ΠΕΡΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΙΑΣΤΑΣΗ THE PROPAGANDA ON THE "MACEDONIA ISSUE" AND ITS ECCLESIASTIC DIMENSION	
ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ - VASSILIS GOUNARIS	55
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ, ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (1430 - 1900) ECONOMIC, DEMOGRAPHIC AND POLITICAL DEVELOPMENTS IN MACEDONIA UNDER TURKISH OCCUPATION (1430 - 1900)	
Ι. Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ - I. K. MAZARAKIS-AENIAN	65
Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ THE STRUGGLE FOR MACEDONIA	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ - KONSTANTINOS SVOLOPOULOS	75
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ GREECE'S BALKAN POLICY AND MACEDONIA	
ΜΑΡΙΑ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ - MARIA ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ	81
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ MACEDONIAN LITERATURE	
ΠΙΝΑΚΑΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ - TABLE OF ILLUSTRATIONS	95

ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

THE NATIONALITY OF THE MACEDONIANS

MICHAEL SAKELARIOU
VICE-PRESIDENT OF ATHENS ACADEMY

3

Μεγάλη συζήτηση έχει γίνει κατά το 19ο και τον 20ό αι. σχετικά με την εθνικότητα των Μακεδόνων. Οι βασικές τοποθετήσεις είναι τρεις. Η πρώτη αναγνωρίζει τους Μακεδόνες ως Έλληνες. Η δεύτερη αρνείται ότι ήσαν Έλληνες εξ αρχής, δέχεται όμως ότι εξελληνίσθηκαν τουλάχιστον τον 4ο αι.. Η τρίτη λαμβάνει ενδιάμεσες θέσεις: μία από αυτές θεωρεί τους Μακεδόνες συγγενείς των Ελλήνων, άλλη τους βλέπει ως αποτέλεσμα αναμειξέως Ελλήνων και μη Ελλήνων. Η ελληνικότητα των Μακεδόνων έχει υποστηριχθεί ή γίνεται αποδεκτή από την πλειονότητα των ιστορικών.

1. Αρχαίες μαρτυρίες

Πολλά χωρία αρχαίων συγγραφέων περιέχουν μαρτυρίες σχετικές με την εθνικότητα των Μακεδόνων. Μερικές απηχούν την ιδέα που είχαν οι Μακεδόνες για τον εαυτό τους, οι υπόλοιπες προέρχονται από εξωτερικούς παρατηρητές.

Όλες οι μαρτυρίες της πρώτης ομάδας συμφωνούν: Οι Μακεδόνες θεωρούσαν τους εαυτούς τους Έλληνες. Αρκεί να λεχθεί ότι σε επίσημα κείμενα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των μεταγενεστέρων βασιλέων, η Μακεδονία περιγράφεται ως ελληνική χώρα και οι Μακεδόνες χαρακτηρίζονται ως Έλληνες. Επιπλέον, στην αρχαιότερη σχετική μαρτυρία, στην επιστολή που έστειλε ο Μ. Αλέξανδρος στο Δαρείο μετά τη μάχη της Ισσού, ο Αλέξανδρος εμφανίζει τον εαυτόν του ως εκδικητή των κακών που προξένησαν οι Πέρσες στη Μακεδονία και "στην άλλην Ελλάδα".

Οι εξωτερικές μαρτυρίες χωρίζονται σε δύο αντίθετες ομάδες: μερικές παρουσιάζουν τους Μακεδόνες ως Έλληνες, άλλες τους διακρίνουν από τους Έλληνες ή ακόμη τους αποκαλούν βαρβάρους. Όλες όμως οι αρνητικές μαρτυρίες προέρχονται από συγγραφείς του 4ου αι. π.Χ., και μάλιστα από τους Αθηναίους ρήτορες που έλαβαν θέση εναντίον των Μακεδόνων. Αντίθετα, οι θετικές μαρτυρίες αρχίζουν πολύ νωρίτερα, από την προϊστορία, και εκτείνονται ως τη ρωμαϊκή εποχή. Περιορίζομαι στις τρεις αρχαιότερες:

(α) Μία δωρική παράδοση, που έσωσε ο Ηρόδοτος, θυμόταν ότι οι Δωριείς ήταν παρακλάδι των Μακεδόνων, που είχε αποσπασθεί από τον κύριο κορμό την εποχή που οι Μακεδόνες κατοικούσαν στην Πίνδο. Διάφορες ενδείξεις εξυπακούουν ότι αυτό το γεγονός συνέβη πριν από το 1300 π.Χ.

(β) Μία περσική επιγραφή του έτους 513 π.Χ. μνημονεύει μεταξύ των υπηκόων του Δαρείου Α' στην Ευρώπη ένα λαό Yauna Takabara. Yauna είναι η καθιερωμένη περσική ονομασία των Ελλήνων. Takabara σημαίνει "κάλυμμα κεφαλής που μοιάζει με ασπίδα". Είναι αξιοσημείωτο ότι οι Μακεδόνες φορούσαν ένα τέτοιο κάλυμμα και ότι ήσαν υπήκοοι του Δαρείου το 513 π.Χ.

(γ) Ο Ελλάνικος, ιστορικός συγγραφέας του 5ου αιώνα, εμφανίζει το Μακεδόνα, μυθικό γενάρχη των Μακεδόνων, ως γιο του Αιόλου. Αυτή η συσχέτιση Αιόλου και Μακεδόνας εξυπακούει την ιδέα ότι οι Μακεδόνες ήταν συγγενείς των Αιολέων, φύλου ελληνικού. Ο Ελλάνικος από τη μία μεριά ήταν Αιολεύς, ως Λέσβιος, από την άλλη μεριά διέτριψε στη μακεδονική αυλή. Ήταν λοιπόν σε θέση να αναγνωρίζει αιολικά χαρακτηριστικά στη λαλιά των Μακεδόνων.

2. Η μακεδονική λαλιά

Όλες οι επιγραφές που έχουν βρεθεί στη Μακεδονία είναι διατυπωμένες στην αττική κοινή των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Αυτό το γεγονός εμπνέει ένα από τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν όσοι ισχυρίζονται ότι οι Μακεδόνες ήταν ένας μη ελληνικός λαός που εξελληνίστηκε. Εκείνοι που υποστηρίζουν την άποψη ότι οι Μακεδόνες ήταν Έλληνες απαντούν ότι οι βασιλείς τους εισήγαγαν την αττική επειδή η τοπική διάλεκτος ήταν ανεπεξέργαστη και επομένως απρόσφορη. Για να αποσαφηνισθούν τα πράγματα ενέκρινα, ως διευθυντής του "Κέντρου Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας" του "Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών", την ιδέα μιας πλήρους μελέτης της γλώσσας των επιγραφών της Μακεδονίας από άποψη φωνολογίας, φωνητικής, μορφολογίας και σύνταξης. Αυτή η μελέτη έχει βασισθεί στο υλικό που έχει συγκεντρωθεί στο Κέντρο μας (6.000 επιγραφές) και έχει εκτελεσθεί στο Πανεπιστήμιο του Nancy από την δρ Άννα Παναγιώτου, ερευνήτρια αυτού του Κέντρου, υπό την εποπτεία του καθηγητή Claude Brihche. Η εργασία έχει τελειώσει και θα δημοσιευθεί το ταχύτερο δυνατό. Μόλις πριν λίγο καιρό βρέθηκε στην Πέλλα ένα μεταλλικό έλασμα με κείμενο γραμμένο όχι στην αττική κοινή, αλλά σε άλλη ελληνική διάλεκτο που εικάζεται ότι είναι η μακεδονική.

Επίσης τα ονόματα των Μακεδόνων αποτελούν αποδεικτικό υλικό για τη μακεδονική λαλιά. Το Κέντρο μας έχει σε εξέλιξη ένα πρόγραμμα συστηματικής μελέτης του μακεδονικού ονοματολογίου και της αντίστοιχης προσωπογραφίας. Η δρ. Α. Τατάκη που εκτελεί αυτό το πρόγραμμα έχει δημοσιεύσει μια μονογραφία με τίτλο *Ancient Beroee Prosopography and Society* (1988).

Όλες αυτές οι έρευνες ενισχύουν την άποψη ότι οι Μακεδόνες μιλούσαν μιαν ελληνική διάλεκτο. Η παλαιότερη έρευνα για το χαρακτήρα της μακεδονικής λαλιάς έχει βασισθεί σε περιορισμένο λεξιλογικό και ονοματολογικό υλικό καθώς και σε εξωτερικές μαρτυρίες.

Οι εξωτερικές μαρτυρίες

Τρεις εξωτερικές μαρτυρίες είναι αποδεικτικές:

(α) Σε μια σκηνή της κωμωδίας *Μακεδόνες* που

There has been much discussion in the nineteenth and twentieth centuries of the nationality of the Macedonians. The views expressed are basically three. The first recognizes the Macedonians as Greeks. The second denies that they were originally Greeks, but concedes that they eventually became hellenised not later than the fourth century B.C. The third adopts intermediate positions: one of them considers the Macedonians as a people akin to the Greeks, another sees in them the product of intercourse of Greeks and non-Greeks. The Greekness of the Macedonians is supported or accepted by the majority of the historians.

I shall try to quickly review here all existing data.

1. Ancient testimonies

Many passages in ancient authors contain testimonies regarding the nationality of the Macedonians. Some of them reflect the view the Macedonians had of themselves, the rest of the evidence deriving from external observers.

All testimonies of the first class agree that the Macedonians considered themselves Greeks. It suffices to say that in official documents of Alexander the Great and of later kings Macedonia is described as a Greek country; and the Macedonians as Greek. Moreover, in the earliest one, a letter sent by Alexander the Great to Darius after the battle of Issos, Alexander presents himself as the avenger of the evils wrought by the Persians both in Macedonia and in the "rest of Greece".

The external testimonies fall into two conflicting groups: some of them show the Macedonians as Greeks, other separate them from the Greeks or even call them barbarians. Yet all the negative testimonies derive from Athenian authors, especially from the anti-Macedonian orators, and of some other Greek writers of the fourth century B.C., while the positive testimonies begin quite earlier and expand up to the Roman times. I shall only mention here the three oldest ones.

(a) A Doric tradition, preserved by Herodotos, reminds that the Dorians were an offspring of the Macedonians who had been detached from them when they inhabited the mountain range of Pindos. This event is to be dated not later than 1300 B.C. The fact that the Dorians were Greek naturally implies that the Macedonians also were Greek many centuries before their rise above the historical horizon.

(b) A Persian inscription dating from 513 B.C. records the European people who were at that date subject to the Great King. One of these is described as Yauna Takabara. Now *Yeune* is the usual Persian name for "Greeks"; *Takabara* means "head cover in the shape

of shield". It is noteworthy that the Macedonians used such a head cover and were also subjects to Darius in the year 513 B.C.

(c) Hellanikos, a historian of the fifth century B.C., made of the mythical ancestor of the Macedonians, Makedon, a son of Aiolos. This relationship implies that Hellanikos had some reason for identifying the Macedonians as skin to the Aiolians, a Greek race. Hellanikos on the one hand, as a native of the island of Lesbos, was himself an Aeolian, on the other hand lived in the Macedonian court. He was then able to recognise Aeolian features in the Macedonian tongue.

2. The Macedonian tongue

All inscriptions found until recently in Macedonia are written in the Attic "koine" of Hellenistic and Roman times. This fact furnishes one of the arguments used by those who claim that Macedonians were an originally non-Greek speaking people who became hellenized. Those who support the view that the Macedonians were Greeks reply that their kings introduced the Attic dialect into the court and the administration because the local dialect was undeveloped and thus unreliable. In order to clarify the situation I adopted, as Director of the "Center for Greek and Roman antiquity" of the "National Foundation of Scientific Research" the idea of a thorough study of phonology, phonetics, morphology, and syntax of the language of the Macedonian inscriptions. This study has been based on evidence collected in our Center (6.000 inscriptions) and conducted in the University of Nancy by Dr Anna Panayotou, a fellow of this Center, under the supervision of Prof. Claude Brixhe. The work is finished and will be published as soon as possible. Meanwhile, a tomb at Pella provided a metallic plate inscribed with a text in a Greek dialect other than the Attic, a dialect, then, which is surmised to be the Macedonian.

The names borne by Macedonians also constitute an evidence for the character of the Macedonian tongue. Our Center has among its projects in progress the systematic study of Macedonian onomastics and prosopography. Dr A. Talaki who conducts this research has already published a monograph with the title *Ancient Beroee: Prosopography and Society* (1988).

All these studies corroborate the view that the Macedonians spoke a Greek dialect. Before these studies, the character of the Macedonian tongue was based on external testimonies as well as on lexical and onomastic evidence.

έγραψε ο Στράτις (περί το 400 π.Χ.) ένας Αθηναίος ρωτάει: "η σφύραινα δ' έστι τις;" ("τι πράγμα είναι η σφύραινα;") και ένας Μακεδόνας απαντάει "κέστραν μεν ύμμες ωπτικοί κυκλήσκετε ("αυτό που σεις οι Αττικοί ονομάζετε κέστρα"). Η απάντηση του Μακεδόνα είναι σε σωστά ελληνικά με διαλεκτικά στοιχεία (επικό και αιολικό ύμμες = αττικό υμείς, επικό κυκλήσκετε = αττικό καλείτε, και μακεδονικό σφύραινα, από τη λέξη σφύρα). Για να εκτιμηθεί η αξία της απάντησης του Μακεδόνα για το πρόβλημά μας, πρέπει να υπομνησθεί ότι ο Αριστοφάνης και άλλοι Αθηναίοι κωμικοί παρουσίαζαν τους μη Έλληνες να εκφράζονται με σπασμένα ελληνικά και βαρβαρισμούς, ενώ έκαναν τους Μεγαρείς ή τους Βοιωτούς ή άλλους Έλληνες να μιλούν σωστά τη διάλεκτό τους.

(β) Ο Μέγας Αλέξανδρος, αφού επέλεξε 30.000 νεαρούς Πέρσες, διέταξε "να διδαχθούν γράμματα ελληνικά και να ασκηθούν στη χρήση των μακεδονικών όπλων". Από αυτή τη μαρτυρία φαίνεται ότι οι Μακεδόνες στρατιώτες μιλούσαν ελληνικά· θα ήταν άσκοπο να διδαχθούν οι νεαροί Πέρσες που θα πολεμούσαν στο πλευρό των Μακεδόνων μια γλώσσα που δεν θα καταλάβαιναν οι Μακεδόνες.

(γ) Ένας πρεσβευτής από τη Μακεδονία, μιλώντας στους Αιτωλούς το 200 π.Χ. είπε ότι οι Μακεδόνες, οι Αιτωλοί και οι Ακαρνανές μιλούσαν την ίδια γλώσσα.

Μερικοί από εκείνους που ισχυρίζονται ότι οι Μακεδόνες δεν ήταν Έλληνες εκλαμβάνουν μερικές εκφράσεις (μακεδονιστί, μακεδονίζειν κ.λ.π.) ως ενδείξεις ότι μιλούσαν μια χωριστή γλώσσα. Αλλά παρόμοιες εκφράσεις (αττικιστί και αττικίζειν, δωριστί και δωρίζειν, αιολιστί και αιολίζειν κλπ.) χρησιμοποιούνται για ελληνικές διαλέκτους. Τέτοιες εκφράσεις επιδέχονται λοιπόν και τις δύο ερμηνείες και για τούτο δεν αποδεικνύουν ούτε τη μία ούτε την άλλη.

Το λεξιλόγιο

Ένα σύνολο εκατό δεκαπέντε μακεδονικών λέξεων - ουσιαστικών, επιθέτων, ρημάτων - μαρτυρούνται άμεσα. Οι πιο πολλές έχουν διασωθεί σε λεξικά της ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής, τα οποία βασίζονται σε λεξικά που συνέταξαν αλεξανδρινοί λόγιοι. Οι υπόλοιπες λέξεις παραδίδονται από διάφορα κείμενα, κανένα από τα οποία δεν είναι μακεδονικό. Αυτές οι λέξεις έχουν μελετηθεί επανειλημμένα από πολλούς γλωσσολόγους και πιο εξονυχιστικά από τον καθηγητή Ι. Καλλέρη στο δίτομο έργο του *Les anciens Macédoniens*. Οι αντίθετοι με την άποψη ότι οι Μακεδόνες ήταν Έλληνες αρνούνται να λάβουν υπόψη εκείνες από τις λέξεις που είναι αναμφισβήτητα ελληνικές - που είναι οι περισσότερες - με τη δικαιολογία ότι αυτές υιοθετήθηκαν από τους Μακεδόνες όταν άρχισαν να χρησιμοποιούν την αττική διάλεκτο ως επίσημη γλώσσα τους. Όμως, πρώτον, οι περισσότε-

ρες από αυτές τις λέξεις είναι στρατιωτικοί όροι και θα ήταν παράλογο να πιστέψει κανείς ότι ο Φίλιππος θα επέβαλε στους υπερήφανους Μακεδόνες ξένη στρατιωτική ορολογία. Δεύτερον, δώδεκα απ' αυτές τις λέξεις δε μαρτυρούνται σε άλλες ελληνικές διαλέκτους και άλλες δεκατέσσερις, που μαρτυρούνται σε άλλες ελληνικές διαλέκτους, έχουν διαφορετικό νόημα. Μερικές από τις λέξεις που δεν έχουν ελληνική μορφή φαίνονται όχι γνήσιες, αλλά αλλοιωμένες από αντιγραφικά λάθη.

Το μακεδονικό ονοματολόγιο είναι κατά πολύ πλουσιότερο από το μακεδονικό λεξιλόγιο. Επί πλέον του ονόματος των Μακεδόνων σήμερα γνωρίζουμε πολλά τοπωνύμια στη Μακεδονία και εκτός Μακεδονίας, δώδεκάδες ονομάτων θεών και ηρώων, έξι ονόματα εορτών και πιθανόν χίλια ονόματα για δέκα χιλιάδες πρόσωπα.

Ο Αλέξανδρος Α' (494-454), άλλοι Μακεδόνες βασιλείς, ο Φίλιππος Β', ο Μέγας Αλέξανδρος και οι διάδοχοί του, στη Μακεδονία και στην Ανατολή, έδωσαν ελληνικά ονόματα στις πόλεις που έχτισαν.

Μέσα σε 72 ονόματα και επίθετα θεών και ηρώων, βρίσκονται 56 πανελλήνια ή μακεδονικά με ελληνική φυσιογνωμία, ένα ελληνικό με μη ελληνική φωνητική, και 11 μη ελληνικά. Όμως τα 9 από τα μη ελληνικά εντοπίζονται σε περιοχές όπου οι Μακεδόνες ξηπλώθηκαν αργά, άρα πιθανολογείται η απόδοσή τους σε προμακεδονικό πληθυσμό. Όλα τα ονόματα εορτών είναι ελληνικά. Όλα τα ονόματα μηνών έχουν ελληνική κατάληξη, μόνο δύο μπορούν να μην έχουν ελληνική ρίζα.

Τα προσωπικά ονόματα δεν έχουν ακόμη συγκεντρωθεί σε ένα ενιαίο κατάλογο. Όμως το άθροισμα των ονομάτων που βρίσκονται σε επί μέρους καταλόγους δίνει αποφασιστικά αποτελέσματα.

Όλα τα ονόματα βασιλέων είναι ελληνικά. Ασήμαντο είναι το ποσοστό των μη ελληνικών ονομάτων που έφεραν άλλα μέλη της βασιλικής οικογένειας των Τημενιδών και των βασιλικών οικογενειών της Άνω Μακεδονίας. Τα μη ελληνικά ονόματα αυτής της ομάδας μπορούν να αποδοθούν στους γάμους Μακεδόνων πριγκίπων με Ιλλυρίδες γυναίκες.

Μια ομάδα μελών της μακεδονικής αριστοκρατίας που γεννήθηκαν και ονοματοθετήθηκαν κατά το πρώτο μισό του 5ου αιώνα περιέχει 53 πρόσωπα με 32 διαφορετικά ονόματα. Μόνο δύο ή τρία απ' αυτά δε μοιάζουν ελληνικά. Άλλη ομάδα Μακεδόνων, συνεργατών του Μ. Αλεξάνδρου, που γεννήθηκαν και ονοματοθετήθηκαν το πρώτο μισό του 4ου αιώνα, περιέχει 92 πρόσωπα με 83 διαφορετικά ονόματα, από τα οποία ένα μη ελληνικό και δύο προβληματικά.

Οι στήλες της Βεργίνας, που αποκαλύφθηκαν από το Μανόλη Ανδρόνικο και δημοσιεύθηκαν από την καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Χρ. Σαατσόγλου - Παλιαδέλη, μας γνώρισαν ονόματα Μακεδόνων

The external testimonies

There are three pieces of external testimony which are conclusive.

(a) In a scene from the Attic comedy *Macedonians* by Stratis (ca. 400 B.C.), an Athenian asks "η σφύραινα δεσσι τίς;" (*sledfish, what do you mean?*), and a Macedonian replies "κέστραν μὲν ὕμμες ωπτικοὶ κικλήσκετε" (*what ye Attics ca' a hammer fish*). The Macedonian's reply is in good Greek with dialect elements (epic and Aeolic ὕμμες = Attic υμείς; Macedonian σφύραινα from σφύρα = Attic κέστρα, epic κικλήσκετε = Attic καλείτε). In order to understand the value of the Macedonian's reply for the problem under discussion, one must have in mind that Aristophanes and other Attic comedians made their non-Greek characters speak broken Greek with an admixture of barbarian words, while Lacedaemonians, Megarians, Boiotians or other Greeks correctly speak in their own dialects.

(b) Alexander the Great, having selected thirty thousand Persian youths, gave an order that they were to "learn Greek letters and be trained in the use of Macedonian weapons". From this it may be deduced that the Macedonian soldiers spoke Greek; it would be pointless to teach the young Persians who were to fight alongside the Macedonians a language that the Macedonians did not understand.

(c) An ambassador from Macedonia, speaking to the Aitolians in 200 B.C. says of the Macedonians, the Aitolians and the Acarnanians that they spoke the same language.

Scholars claiming that the Macedonians were non-Greek, take some expressions (*μακεδονιστί, μακεδονίζειν etc.*) as indicating that they spoke non-Greek. Yet similar expressions (*αττικιστί and αττικίζειν, δωριστί and δωρίζειν, αιολιστί and αιολίζειν, etc.*) are used for Greek dialects. Such expressions are in fact susceptible to either interpretation and therefore unreliable.

The lexical evidence

A total of one hundred and twelve words - nouns, adjectives, verbs - are attested directly. The majority have been preserved in lexica of Roman and Byzantine times based upon lexica composed by Alexandrine scholars, while the rest survive in various Greek texts, none of which is Macedonian. The words which are ascribed to the Macedonians have been minutely studied by several scholars. The most extensive research has been done by Professor I. Kalleris in his two-volume work "*Les Anciens Macedoniens*". The opponents of the view that the Macedonians were Greeks refuse to take into considera-

tion those words which are undoubtedly Greek, arguing that they were all borrowed by the Macedonians from the Greek at the time they began to use the Attic dialect as their official language. Yet, first, the majority of these words are military and it would be illogical to believe that Philip would impose a foreign military terminology on the proud Macedonians; second, twelve of these words are not attested in other Greek dialects and fourteen more, while being attested in other dialects, have a different meaning in Macedonian. Some of the words of non-Greek outlook are unreliable because they were corrupted in the process of manuscript transmission.

The onomastic evidence

The onomastic evidence is by far more abundant. In addition to the very name of the Macedonians, today we know scores of place names in Macedonia and abroad, dozens of names of gods and heroes, the names of six festivals and twelve months, and perhaps some thousand personal names covering more than ten thousand men and women.

Alexander I (494-454), other Macedonian kings, Philip II, Alexander the Great, and his successors both in Macedonia and in the East gave Greek names to the cities they founded.

Of seventy-two names and epithets of gods and heroes, fifty-six are panhellenic or Macedonian of Greek character, at least one is Greek with non-Greek phonetics, eleven are foreign (however, nine of these were located in areas where non-Macedonian populations survived), and two derive from foreign toponyms but have Greek terminations.

All the names of festivals are Greek. All the names of the months have Greek terminations, and only two of them have roots that are possibly non-Greek.

No comprehensive collection of the personal names has been made. The sum of the names recorded in existing partial collections is conclusive. However:

- All names given to Macedonian kings are Greek. Insignificant is the proportion of non-Greek names born by other members of the royal families (the Temenids and those in Upper Macedonia). They may be attributed to the fact that some Macedonian princes had Illyrian wives.

- A group of members of the Macedonian aristocracy who were born and named during the first half of the fifth century B.C. contains 53 persons with 32 different names. From these names only two or three bear no resemblance to Greek names.

- Another group of Macedonians associated with Alexander the Great, born and named during the first half of the fourth century B.C. contains 92 persons with 83 dif-

που δεν ήταν μέλη των βασιλικών ή των ευγενών οικογενειών. Αφορούν 84 πρόσωπα που ονοματοθετήθηκαν κατά το διάστημα του 4ου αι. π.Χ. Διαβάζονται 74 ή 75 ονόματα. Απ' αυτά είναι αναμφισβήτητα ελληνικά τα 70, μη ελληνικά 2, προβληματικά 3.

Οι επιγραφές της άνω Μακεδονίας που εκδόθηκαν από τους διδάκτορες Α. Ριζάκη και Ι. Τουρότσογλου, στα πλαίσια προγράμματος του "Κέντρου Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας" μνημονεύουν 480 πρόσωπα που φέρουν 291 διαφορετικά ονόματα, από τα οποία μόνον 16 δεν είναι ελληνικά ή ρωμαϊκά.

Μία επιγραφή της Βέροιας ελληνιστικής εποχής, που δημοσίευσε η Κα Αλαμάνη-Σουρή αναγράφει 120 πρόσωπα με 88 διαφορετικά ονόματα, όλα ελληνικά. Στη μονογραφία της που αναφέρθηκε πιο πάνω, η δρ. Α. Τατάκη χειρίστηκε 1397 άτομα με 648 διαφορετικά ονόματα. Μόνο 42 δεν είναι ελληνικά ή ρωμαϊκά.

Τα διαθέσιμα ονομαστικά δεδομένα όχι μόνον αναίρουν την ιδέα ότι οι Μακεδόνες υιοθέτησαν ελληνικά ονόματα την εποχή του Φιλίππου Β', αποτελούν ένα από τα στερεά στηρίγματα επί των οποίων θεμελιώνεται η βεβαιότητα ότι οι Μακεδόνες υπήρξαν ανέκαθεν ένας ελληνικός λαός. Δύο διαπιστώσεις οδηγούν σ' αυτό το συμπέρασμα. Πρώτον, οι Μακεδόνες ήταν ικανοί να δημιουργούν εκατοντάδες πρωτότυπων ελληνικών ονομάτων. Δεύτερον, το ποσοστό των μη ελληνικών ονομάτων είναι χαμηλότερο από το μέσο όρο στα παλαιά μακεδονικά εδάφη και υψηλότερο από το μέσο όρο σ' εκείνα που προσαρμόστηκαν από τους Μακεδόνες, και όμοια μεταβολή ποσοστών παρατηρείται με την πάροδο του χρόνου.

3. Λατρευτικές και διαλεκτικές σχέσεις μεταξύ Μακεδόνων και άλλων Ελλήνων

Οι Μακεδόνες λάτρευαν πολλούς πανελλήνιους θεούς. Επί πλέον των δώδεκα Ολυμπίων, τιμούσαν τον Πλούτωνα, την Περσεφόνη, το Διόνυσο, τον Πάνα, την Εστία, τον Ηρακλή, τον Ασκληπιό και μία δωδεκάδα άλλων θεοτήτων. Επίσης έδιναν στους θεούς τα επίθετα που συνηθίζονταν στον ελληνικό κόσμο. Άλλες λατρείες και θρησκευτικές πανηγύρεις συνάπτουν τους Μακεδόνες ειδικότερα με τους Θεσσαλούς, τους Μάγνητες, τους Αιωνάνες, τους Δωριείς ή τους Αιολείς.

Άλλες ενδείξεις συνάπτουν τη μακεδονική λαλιά με ελληνικές διαλέκτους, συγκεκριμένα τη δωρική, την αιολική, τη θεσσαλική και την αρκαδική.

4. Γλωσσικά χαρακτηριστικά μη ελληνικής προέλευσης

Τουλάχιστον εννέα γλωσσικά φαινόμενα έχουν προ-

ταθεί ως χαρακτηριστικά της μακεδονικής που θα τη διέκριναν από την ελληνική. Με μια όμως εξαίρεση, είναι αβάσιμα είτε λόγω ανεπαρκών ή ακατάλληλων αποδεικτικών στοιχείων είτε λόγω μονομέρειας. Οι σοβαροί υποστηρικτές της άποψης ότι οι Μακεδόνες μιλούσαν όχι μιαν ελληνική διάλεκτο, αλλά μιαν ιδιαίτερη γλώσσα δεν αναφέρονται σε όλα αυτά τα φαινόμενα, αλλά στο μοναδικό που μαρτυρείται από μερικά καλά παραδείγματα.

Αυτό είναι η τροπή των ινδο-ευρωπαϊκών δασέων αφώνων bh, dh, gh όχι σε απλά δασέα, τα ελληνικά φ, θ, χ, αλλά σε ηχηρά b, d, g (τα ελληνικά β, γ, δ). Αυτό το φαινόμενο απαντά σε μερικές μακεδονικές λέξεις. Έτσι η τροπή του bh σε β ανακλάται στα ονόματα όπως Βάλακρος (ελλην. Φάλακρος), Βερενίκη (ελλην. Φερενίκη), Υπερβερεταίος (όπου βερ- είναι η ρίζα του ελληνικού φέρω), Βεροια (όνομα παραβαλλόμενο με το Φεραί), Βίλιπος (ελλ. Φίλιπος), Κεβαλίνος (ελλην. κεφαλή), Βρύγες (ελλ. Φρύγες), και σε λέξεις όπως αβρούτες (ελλ. σφρύες). Η τροπή του dh σε δ ανακλάται στο όνομα Ξάνδος (ελλ. Ξάνθος) και σε λέξεις όπως αδραία, δάνος (ελλ. αιθρία, θάνατος). Η τροπή του gh σε γ ανακλάται στο όνομα Μάγας (ελλ. μάχη). Αλλά πολύ πιο συχνά είναι τα μακεδονικά ονόματα και οι μακεδονικές λέξεις που ακολουθούν τους ελληνικούς φωνητικούς κανόνες: φ στο Φίλιπος, Φιλώτας και σε πολλά ονόματα με θέμα φιλ-, ακόμη στα Αμφοτερός, αρφύς, Βουκεφάλας, φάλαγξ, φόβος, φυλακαί, φύλαξ· γ στο άγχαρμος, διμάχαι, λόχος, πολλά ονόματα με δεύτερο συνθετικό -λοχος, Πολυπέρχων, Χαρικλής, Χάρων· θ στα ζέρεθρον, Θαύλος, Θούριδες, Πείθων. Εν όψει του γεγονότος ότι τα παραδείγματα με φ, χ, θ, που ακολουθούν την ελληνική φωνητική εξέλιξη, είναι πιο συχνά από τα παραδείγματα με β, γ, δ, και λαμβάνοντας επί πλέον υπ' όψη το σύνολο των γλωσσικών δεδομένων που οδηγούν στα συμπεράσματα ότι οι Μακεδόνες μιλούσαν ελληνικά, τα μακεδονικά παραδείγματα με β, γ, δ, μπορούν να ερμηνευθούν με την υπόθεση ότι ανακλούν κάποια γλώσσα ή κάποιες γλώσσες που μιλήθηκαν στη Μακεδονία πριν από την άφιξη των Μακεδόνων από την προγενέστερη πατρίδα τους στην Πίνδο και γύρω. Η ίδια υπόθεση μπορεί επίσης να ερμηνεύσει την παρουσία στη μακεδονική λαλιά και των υπολοίπων μη ελληνικών λέξεων που έχουν καταγραφεί στα αρχαία λεξικά. Γνωρίζουμε ότι οι Μακεδόνες βρήκαν Θράκες στην Πιερία, Φρύγες στην Ημαθία και στη Μυγδονία, Πελασγούς στην Κρηστωνία και διάφορα θρακικά και ιλλυρικά φύλα σε άλλες περιοχές. Οι πληθυσμοί που υποτάχθηκαν από τους Μακεδόνες νωρίτερα από τον 5ον αι. είναι οι πιο πιθανοί παράγοντες του γλωσσικού υποστρώματος που υποθέτουμε ως πηγή των λίγων μη ελληνικών λέξεων και της περιορισμένης ανάκλασης της μη ελληνικής τροπής των ινδο-ευρωπαϊκών δασέων σε άφωνα.

ferent names. From these names only one is non-Greek and two are problematic.

- The stelae found in Vergina by Manolis Andronikos and published by Professor Chrysoula Saatsoglou-Paliadeli of the University of Thessaloniki provided us with names of Macedonians who weren't members of the royal or aristocratic families. These names belong to 84 persons who were born and named during the fourth century. One reads easily 74 or 75 names. From these, 70 are undoubtedly Greek, 2 are non-Greek, and 3 are problematic.

- The inscriptions found in upper Macedonia and published by Dr. A. Rizakis and Dr. J. Touratsoglou following research work conducted in the "Center for Greek and Roman Antiquity" contain 480 persons with 291 different names. From these names only 16 are not Greek or Roman.

- An inscription of the third century B.C. found in Verria and published by Mrs Alamanis-Souris contains 120 persons with 88 different names. All of them are Greek.

- In the monograph by Dr. A. Tatakis referred to above, 1397 persons with 648 different names have been minutely studied. From these names only 42 are not Greek or Roman.

The available onomastic evidence not only invalidates the view that the Macedonians adopted Greek personal names by the time of Philip II; it is one of the pillars upon which stands the assurance that the Macedonians had always been a Greek people. Two statements lead to this conclusion: first, the Macedonians were able to create hundreds of original Greek names; second, the percentage of non-Greek names is lower than the average in old Macedonian territories in the sixth and fifth centuries and higher than the average in territories annexed by the Macedonians in Hellenistic and Roman times.

3. Cultural and dialectal relation between Macedonians and other Greeks

Macedonians shared many panhellenic cults. In addition to the twelve Olympian gods they worshiped Pluto, Persephone, Dionysos, Pan, Hestia, Herakles, Asklepios, and a dozen other deities. They also gave to the gods the usual Greek epithets. Other cults and religious festivals connect the Macedonians more particularly with the Thessalians, the Magnetes, the Ainianes, the Dorians or the Aiolians.

Furthermore, some evidence points to affinities of the Macedonian tongue with Greek dialects, namely the Doric, the Aiolic, the Thessalian, and the Arcadic.

4. Linguistic features of non-Greek origin

No less than nine linguistic phenomena have been suggested by various scholars as features distinguishing Macedonian from Greek. With one exception, they are ill-founded because of unreliable evidence or partial discussion. Serious supporters of the view that Macedonian was not a Greek dialect but a different language do not deal with any of these phenomena, save for the single one which relies on some good examples.

This is the conversion of the Indo-European voiced aspirates bh, dh, gh not into simple aspirates, as in Greek φ, θ, χ, but into voiced stops b(β), d(δ), g(γ). It is reflected in some Macedonian names and words. Examples are: for the conversion of bh to b, the names Βάλακρος (Greek Φάλακρος), Βερενίκη (Greek Φερενίκη), Υπερβερεταίος (βερ- is the stem of Greek φέρω), Βέροια (comparable to Φεραί), Βίλιππος (Greek Φίλιππος), Κεβαλίνοσ (Greek κεφαλή), Βρύγες (Greek Φρύγες), and the word αβρούτες (Greek οφρυες); for the conversion of dh to d, the name Ξάνδος (Greek Ξάνθος) and the words αδραια, δάνος (Greek αιθρία, θάνατος); for the conversion of gh to g, the name Μάγας (Greek μάχη). Yet more frequently we have examples of Macedonian names and words following the Greek phonetic rule: φ in Φίλιππος, Φιλώτας, and other names containing the root φι-, Αμφοτερός, αρφύς, Βουκεφάλας, φάλαγξ, Φόβος, Φυλακαί, φύλαξ; χ in άγχαρμος, διαμάχαι, λόχος, numerous personal names in -λόχος, Πολυπέρχων, Χαρίκλης, Χάρων; θ in ζέρεθρον, Θαύλος, Θουρίδες, Πείθων. In view of the fact that the examples with φ, χ, θ, according to the Greek phonetic rule, are more frequent than the ones with β, γ, δ, and taking furthermore into account the totality of the linguistic evidence which supports the conclusion that the Macedonians spoke Greek, the examples with the β, γ, δ, may be explained by the hypothesis that they reflect some language or languages spoken in Macedonia before the arrival of the Macedonians from their earlier home in and around the mount Pindos. The same hypothesis may also explain the presence in the Macedonian tongue of the non-Greek words registered in the ancient lexica. We know that the Macedonians had found Thracians in Pieria, Phrygians in Emathia and in Mygdonia, Pelasgians in Krestonia, and various tribes of Thracian or Illyrian stock in other territories. The populations conquered earlier than the fifth century are the plausible candidates for the linguistic subjects we postulate as source of the few non-Greek words and the partial reflection of the non-Greek phonetic mutation of the Indo-European voiced aspirates.

4

5

6

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

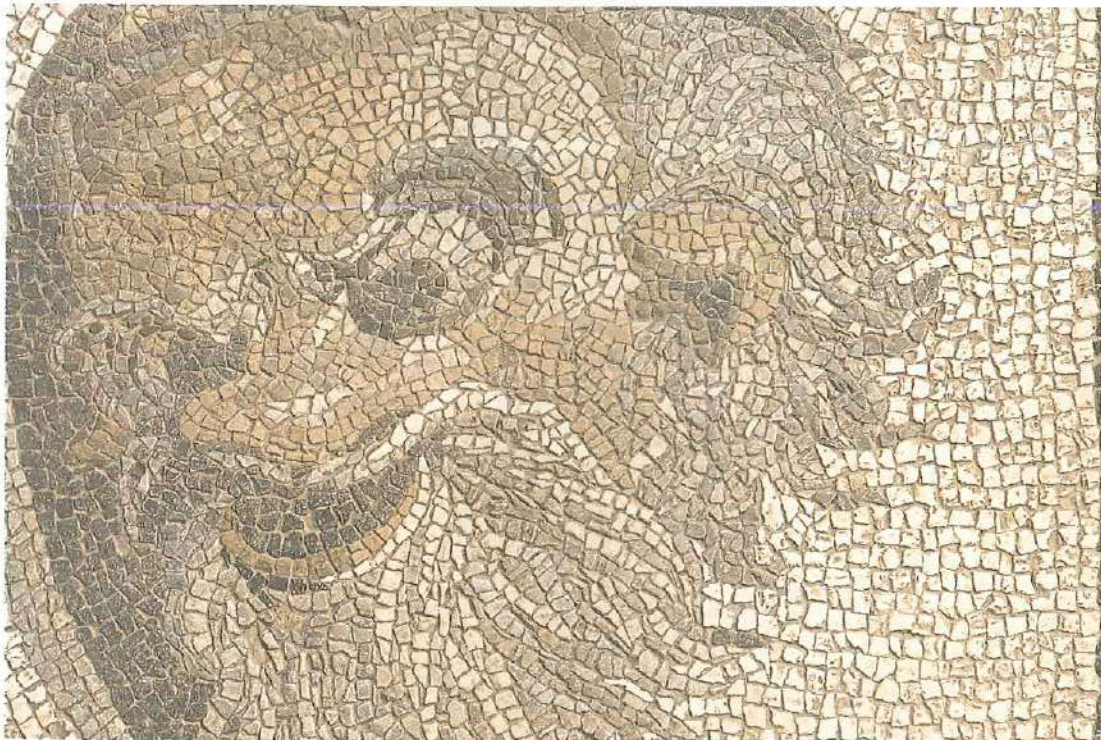
**ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΥΝ
ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS REVEAL
ANCIENT MACEDONIA**

DIMITRIOS PANTERMALIS

PROFESSOR OF ARCHAEOLOGY
OF THESSALONIKI UNIVERSITY

7

Οχι μόνο στη μακρινή Ανατολή αλλά και στον ίδιο τον τόπο όπου γεννήθηκε ο Μέγας Αλέξανδρος, η ιστορία με το πέρασμα του χρόνου μεταμορφώθηκε σε θρύλο. Μόλις στα μέσα του 19ου αι. η επιστήμη της αρχαιολογίας άρχισε ν' αναζητά τα υλικά κατάλοιπα του ένδοξου παρελθόντος. Πρώτος ο Λέοπ Heuzey με εντολή του Ναπολέοντα του Γ΄ ξεκίνησε ανασκαφική έρευνα στην καρδιά της αρχαίας Μακεδονίας. Κοντά στο σημερινό χωριό Βεργίνα, πάνω σε ένα πλάτωμα των Πιερίων που βλέπει προς τον Αλιάκμονα, έσκαψε ένα κτίριο με δωρικούς και ιωνικούς κίονες. Μονολόπι η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε, ο Heuzey υποστήριξε με βεβαιότητα ότι πρόκειται για βασιλικό ανάκτορο. Σε μικρή απόσταση αποκάλυψε ένα μεγάλο υπόγειο τάφο που στεγαζόταν με καμάρα και περιείχε δυο μαρμάρινα κρεβάτια. Παρόμοιο τάφο ανέσκαψε και στην Πιερία κάτω απ' ένα ψηλό τύμβο. Αυτούς τους τάφους, που καθιερώθηκε να τους ονομάζουμε Μακεδονικούς, ο Γάλλος αρχαιολόγος τους παραλλήλισε με τους τάφους των Φαραώ και των Ετρούσκων.

Έναν αιώνα αργότερα, το 1977 ο καθηγητής της αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης Μανόλης Ανδρόνικος, που πρόσφατα χάσαμε, σκάβοντας στη Βεργίνα το μεγαλύτερο τύμβο της Μακεδονίας ανακάλυψε τους βασιλικούς τάφους. Η υψηλή τέχνη και τα πολύτιμα υλικά θάμπωσαν τα μάτια μας. Η ιστορία του Φιλίππου και του Αλέξανδρου αποκτούσε τώρα τα λαμπρά της μνημεία. Δε χωρούσε αμφιβολία ότι η αρχαιολογική σκαπάνη είχε εντοπίσει την πρώτη πρωτεύουσα της Μακεδονίας: τις Αιγές.

Στη δεκαετία του 1950 Έλληνες αρχαιολόγοι είχαν την τύχη ν' αποκαλύψουν τα πρώτα αρχοντικά σπίτια της Πέλλας, της πόλης όπου γεννήθηκε ο Αλέξανδρος. Οι ευρύχωρες αίθουσες διακοσμημένες με ψηφιδωτά που έχουν παραστάσεις βασιλικών κυνηγιών και μυθολογικών σκηνών, τα όμορφα περιστήλια με κομψές ιωνικές κολώνες, η συστηματικά οργανωμένη αγορά, τα εράσματα πήλινα ειδώλια, εντυπωσιάζουν σήμερα τον επισκέπτη της νεότερης πρωτεύουσας του κράτους.

Αγνωστα έμειναν ωστόσο τα μεγάλα ιερά των αρχαίων Μακεδόνων. Η ιστορία μιλούσε για έναν τόπο ιερό στους πρόποδες του Ολύμπου, έναν τόπο όπου βρισκόταν το τέμενος του Διός του Ολυμπίου. Εκεί θυσίαζαν οι βασιλείς πριν από τις πολεμικές επιχειρήσεις, εκεί γινόταν κάθε άνοιξη κάθαρση του στρατού, εκεί γιορτάζονταν τα Ολύμπια της Μακεδονίας. Ο τόπος αυτός είχε το θεοφόρο όνομα του πατέρα των θεών, λεγόταν Δίον (Ζεύς, γενική Διός). Το θεό αυτό λάτρευαν κάτω από θεώρατες βελανιδιές, δίπλα στα νερά ενός ποταμού που πηγάζει μέσα από την καρδιά του Ολύμπου.

Οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τα τελευταία είκοσι χρόνια, φέρνουν στο φως τα σεβάσμια ιερά των αρχαίων Μακεδόνων, την ιερή πόλη και το νεκροταφείο του Δίου. Επιγραφές χαραγμένες σε λίθινες στήλες, βάθρα βασιλικών αγαλμάτων και ιερά κτίσματα είναι τα πρώτα ευρήματα από το τέμενος του Διός. Αγάλματα, εκατοντάδες πήλινα ειδώλια, κοσμήματα, αγγεία, νομίσματα, κτίρια με ιερές τράπεζες, βρέθηκαν στο πανάρχαιο ιερό των καρπών της γης, της Δήμητρας. Εντοπίστηκαν και σκάβονται το ιερό του Ασκληπιού, του Διονύσου και της Αθηνάς. Εξέχουσα θέση έχει στον τόπο αυτό η λατρεία της Αφροδίτης που την έλεγαν Υπολυμπιδία, θεά δηλαδή των υπωρειών του Ολύμπου. Στο ναό της, στη δεξαμενή με τα νερά του θεϊκού βουνού, καθρεφτιζόταν το μαρμάρινο άγαλμά της. Η Αρτεμης λατρευόταν στο Δίον ως θεά του τοκετού. Αργότερα τη διαδέχτηκε η Αλεξανδρινή θεά Ίσις. Κοντά σε κάποια πηγή λατρεύονταν οι Ολυμπιάδες Μούσες, οι θεές της δαιμονικής φύσης της περιοχής. Στο θέατρο του Δίου ο Ευριπίδης δίδαξε τις Βάκχες.

Δίπλα στα ιερά οι αρχαίοι έχτισαν μια πόλη. Τη σχεδίασαν με γεωμετρική ακρίβεια και την προσάρμοσαν στις συνθήκες της περιοχής. Ο κεντρικός της δρόμος ταυτίστηκε με τον οδικό άξονα που οδηγεί από τη Μακεδονία στη Θεσσαλία. Οι κάθετοι δρόμοι εξυπηρετούσαν όχι μόνο την κίνηση αλλά με την έξοδό τους προς το ποτάμι προφύλαγαν την πόλη από τη μανία των νερών της βροχής. Μνημειακά κτίρια εξυπηρετούσαν τη δημόσια ζωή των πολιτών. Μεγάλοι τάφοι με καμάρα δέχονταν τους επιφανείς νεκρούς των ελληνιστικών χρόνων.

Η σημασία και η ακτινοβολία του Δίου δεν έσβησε μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Μια νέα ακμή για τα ιερά και την πόλη είναι η περίοδος από τα μέσα του δεύτερου ως τα μέσα του τρίτου αι. μ. Χ.

Επιδρομές βαρβάρων, σεισμοί πλημμύρες και καταποντισμοί σώριασαν σε ερείπια τα ιερά και την πόλη τους τελευταίους αιώνες της αρχαιότητας. Η νέα θρησκεία, ο Χριστιανισμός, μόλις είχε προλάβει να βάλει το πόδι του στο "βέβηλο" τόπο. Κατόπιν το Δίον εγκαταλείφθηκε. Η άνοδος της στάθμης των υπόγειων νερών μετέβαλε την περιοχή σ' ένα απέραντο τέλμα που αποξηράνθηκε μόλις πριν από σαράντα χρόνια. Όταν πέρασε και από εδώ ο L. Heuzey δε μπόρεσε μέσα στην άγρια βλάστηση να δει πολλά: ίσα - ίσα το κείμενο μερικών αρχαίων επιγραφών που δημοσίευσε στο βιβλίο του *Mission Archeologique de Macedoine, Paris 1876*. Κατόπιν συνέχισε μαγεμένος, από το μοναδικό βουνό, την πορεία του προς την κορυφή του Ολύμπου.

With the passage of time history has been transformed into legend not only in the distant East but even in the land itself where Alexander the Great was born. The science of archaeology first began to search for the material remains of the glorious past only in the middle of the XIX century. Léon Heuzey, on the command of Napoleon III, first began an excavational search in the heart of ancient Macedonia. He unearthed a building with columns of the dorian and the ionian orders near the present village of Vergina on a levelling of the Pierian mountains overlooking Aliakmon river. Though the excavation was not completed, Heuzey maintained with certainty that the building was a royal palace. A short distance away he discovered a large subterranean tomb with a vaulted roof that contained two marble beds. He excavated a similar tomb under a high mound in Pieria. The French archaeologist drew a parallel between these tombs, which are known under the established appellation 'Macedonian', and the tombs of the Pharaohs and the Etruscans.

A century later, in 1977, Manolis Andronikos, the professor of archaeology at the University of Thessaloniki, whom we mourned recently, discovered the royal tombs excavating the largest burial mound in Macedonia, in Vergina. The sublime artistry and the precious materials dazzled our eyes. The history of Philip and Alexander was thus acquiring its splendid monuments. No doubt could be entertained as to the fact that the archaeological pickaxe had located Aegae, the first capital of Macedonia.

In the fifties decade, Greek archaeologists were fortunate to discover the first mansions of Pella, the town where Alexander was born. The spacious chambers, decorated with mosaics representing royal hunts and mythical scenes, the beautiful peristyles and the elegant ionian columns, the systematically organised marketplace, the graceful clay figurines, impress today's visitor to the state's second capital city.

However, the large sacred precincts of the ancient Macedonians remained unknown. History spoke of a sacred precinct at the foothills of Olympus, a precinct where the temple of Olympian Zeus was located. That is where the kings sacrificed prior to their military campaigns, where each spring the army was purified, where the Macedonian Olympia were held. The precinct, carrying the divine name of the father of the gods, was called Dion (nominative Zeus, genitive Díos). This god was adored under huge oak-trees, beside the waters of a river springing from the heart of Olympus.

Over the past twenty years the excavations of the University of Thessaloniki have brought to light the venerable consecrated grounds of the ancient Macedonians: the sacred town and the cemetery of Dion. Inscriptions carved on stone steles, bases of royal statues and sacred buildings are the first findings at the temple site of Zeus. Statues, hundreds of clay figurines, jewelry, coins, edifices with sanctified tables etc. were found in the immemorial sanctuary of the fruits of the earth, of Demetra. The sanctuaries of Asclepios, Dionysos and Athena were located and are being excavated. The cult of Aphrodite held a prominent place in that land. She was known as Hypolympidia, the goddess that is of the Olympian foothills. Her marble statue was reflected in the waters of the divine mountain that were held in a cistern. Artemis was adored in Dion as the goddess presiding over childbirth. Later she was succeeded by the Alexandrian divinity Isis. Near a spring was held the cult of the Olympian muses, the divinities of the surrounding demonic Nature. Euripides produced the Bacchae at the Dion theatre.

Adjacent to the sanctuaries the ancients built a town. They planned it with geometrical exactitude and adapted it to the conditions prevailing in the area. Its central thoroughfare has been identified with the trunk road which leads from Macedonia into Thessaly. The roads at right angles not only served the traffic, but with their egress towards the river, protected the town from the raging rain waters. Monumental buildings served the public life of the citizenry. Large vaulted graves would receive the illustrious dead of the Hellenistic era.

The importance and radiance of Dion were not extinguished after the Roman conquest. The period from the mid-second to the mid-third centuries A.D. saw a new flourishing for the sanctuaries and the town.

During the last centuries of antiquity, barbarian incursions, earthquakes, floods and inundations brought about the collapse into ruins of the sanctuaries and the town. Christianity, the new religion, had just had time to set a foot in the 'profane' precinct. Subsequently Dion was abandoned. The rise of the subterranean water level transformed the area into an endless swamp which was drained only forty years ago. When L. Heuzey traversed the region he was not able to see much in the overgrown vegetation; just the text of a few ancient inscriptions which he published in his book "Mission Archeologique de Macedoine", Paris 1876. Then he continued his trek to the pinnacle of Olympus, enchanted by the unique, divine mountain.

ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΟΑΝΝΙΝΩΝ

**ΟΙ ΣΛΑΒΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ**

**THE SLAVIC SETTLEMENTS IN MACEDONIA
IN THE MIDDLE AGES**

MARIA NYSTAZOPOULOU - PELEKIDIS

PROFESSOR OF BALKAN HISTORY
OF IOANNINA UNIVERSITY

9

Αυτοί που αμφισβητούν την ελληνικότητα της Μακεδονίας διογκώνουν τη σημασία των σλαβικών εγκαταστάσεων στο βόρειο ελλαδικό χώρο κατά τους μέσους χρόνους. Για να αποτιμήσουμε όμως σωστά το πρόβλημα της εγκατάστασης των Σλάβων στη Μακεδονία, το χρόνο, την έκταση και τη σημασία της, καθώς και τη διαδικασία της ένταξης των επιλυτών στο Βυζαντινό κράτος και της αφομοίωσής τους από το γηγενή πληθυσμό, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε τα δεδομένα των πηγών σε συνάρτηση με τη γενικότερη κατάσταση στα Βαλκάνια και στη Βυζαντινή αυτοκρατορία.

Η εγκατάσταση σλαβικών ομάδων στη Μακεδονία και γενικότερα στον ελληνικό χώρο δεν αποτελεί μεμονωμένο φαινόμενο : εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της εγκατάστασης των Σλάβων στη Βαλκανική κατά τον 6ο-7ο αι., εποχή ιδιαίτερα κρίσιμη για τη χερσόνησο του Αίμου.

Θυμίζουμε ότι οι Σλάβοι εμφανίστηκαν στο ιστορικό προσκήνιο ουσιαστικά στις αρχές του 6ου αι., οπότε άρχισαν να ενεργούν επιδρομές εναντίον της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι επιδρομές αυτές έγιναν συστηματικές και επικίνδυνες για τις ευρωπαϊκές επαρχίες της αυτοκρατορίας από το 558, οπότε οι Σλάβοι εντάχθηκαν στη σφαίρα επιρροής των Αβάρων, λαού ουννικού, με στρατιωτική και πολιτική οργάνωση.

Επιδρομές και εγκατάσταση των Σλάβων στη Μακεδονία

Η μόνιμη και ομαδική εγκατάσταση σλαβικών φύλων σε βυζαντινά εδάφη, στη χερσόνησο του Αίμου, χρονολογείται γενικά μετά την κατάληψη του Σιρμιού από τους Αβάρους (582). Το Σίρμιο, η σημερινή Μητροβίτσα, στον ποταμό Σαϋο, κοντά στο Βελιγράδι, ήταν σημαντικό φρούριο, μεγάλο κέντρο διοικητικό και στρατιωτικό και κόμβος οδικός, που η πτώση του άφησε εκτεθειμένες τις νοτιότερες περιοχές της Βαλκανικής.

Οι σλαβικές εγκαταστάσεις έληξαν ουσιαστικά λίγο μετά το 626, δηλαδή μετά τη μεγάλη ήττα των Αβαροσλάβων μπροστά στα τείχη της Βασιλεύουσας - ήττα που σήμανε την εξασθένηση και διάσπαση του Αβαρικού κράτους.

Σ' αυτό το χρονικό διάστημα των πενήντα χρόνων τοποθετείται η μόνιμη και ομαδική εγκατάσταση των Σλάβων στη χερσόνησο του Αίμου, γεγονός που άλλαξε την εθνολογική σύσταση του βόρειου τμήματος της Βαλκανικής. Σ' αυτό το διάστημα χρονολογείται και η εγκατάσταση των Σλάβων στον ελληνικό χώρο, και ειδικότερα στη Μακεδονία, που θα προσπαθήσω να προσδιορίσω με περισσότερη ακρίβεια, όσο τουλάχιστον επιτρέπουν τα δεδομένα των πηγών.

Δεν πρόκειται βέβαια εδώ να αναφέρω όλες τις μαρτυρίες των πηγών. Περιορίζομαι να επισημάνω ότι μόνο η συγκριτική μελέτη και ο συνδυασμός των γραπτών πηγών με τα αρχαιολογικά δεδομένα και τα γλωσσολογικά στοιχεία μπορούν να οδηγήσουν σε όσο το δυνατό βεβαιότερα συμπεράσματα.

Από τις πιο σημαντικές πηγές είναι τα "Θαύματα του Αγίου Δημητρίου", πηγή του 7ου αι., που παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και τις εγκαταστάσεις των Σλάβων στο βορειοελληνικό χώρο, καθώς και για την οργάνωσή τους. Έτσι διασώζουν τη μοναδική μαρτυρία για την πρώτη πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Αβαροσλάβους, που χρονολογείται πιθανότατα το 586 (ή ίσως το 597). Τότε έστρεψε εναντίον της Θεσσαλονίκης πολυάριθμο στρατό ("ὕπέρ τας ἑκατὸν χιλιάδας ὀπλίτας ἄνδρας"), στον οποίο συμμετείχαν κυρίως Σλάβοι ("ἅπαντα τῶν Σκλαβηνῶν θηριώδης φυλή"). Οι Θεσσαλονικεῖς - με τη θαυματουργή βοήθεια του Αγίου Δημητρίου, λένε τα θαύματα - αντέκρουσαν αποτελεσματικά τους πολιορκητές, οι οποίοι αναγκάστηκαν με μεγάλη αταξία να λύσουν την πολιορκία. Κι αυτό δείχνει, νομίζω, έμμεσα την παρουσία και τη δύναμη του βυζαντινού στρατού, αυτοκρατορικού και πολιοφυλακῆς, που έδρασε μέσα και έξω από την πόλη. Αλλά το κείμενο παρέχει εδώ μια πολύτιμη μαρτυρία : ότι οι Αβαροσλάβοι τότε για πρώτη φορά εμφανίζονται στην περιοχή : "καὶ τὸ πρῶτως ἰδεῖν φάλαγγα βαρβαρικὴν οὐδέπω γὰρ οὕτω πλησίον ὤφθησαν ποτὲ περικαθίσαντες οἱ πολέμιοι καὶ ἄγνῶντες ἦσαν οἱ πολλοὶ τῶν πολιτῶν καὶ τῆς θέας αὐτῶν...", ἐκτός, διευκρινίζει στη συνέχεια το κείμενο, από τους στρατιώτες, που είχαν πολεμήσει στο Δούναβη. Η Μακεδονία, όπως παρατηρεῖ ο Paul Lemerle, είχε μείνει ως τότε μακριά από τις αναστατώσεις, που τάραζαν την περιοχή των Βαλκανίων (1).

Μετά την αποτυχία της πολιορκίας της Θεσσαλονίκης, οι Αβαροσλάβοι φαίνεται ότι αποσύρθηκαν προς τα βόρεια και δεν προχώρησαν προς τις νοτιότερες ελληνικές περιοχές. Αυτό επιτρέπουν να συμπεράνουμε τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία μαρτυρούν για τη συνέχεια του βίου στην Κεντρική Ελλάδα και την Πελοπόννησο αυτή την εποχή (2).

Λίγα χρόνια αργότερα - γύρω στα 604 (ή ίσως το 610) 5.000 Σλάβοι επιτέθηκαν αιφνιδιαστικά εναντίον της Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με τα "Θαύματα", οι βάρβαροι κατά την επίθεσή τους έβγαζαν κραυγές, που οι Θεσσαλονικεῖς αναγνώριζαν, γιατί τις είχαν πια συνηθίσει ("καὶ τίνα τῆς βαρβαρικῆς κραυγῆς σημεῖα διὰ τῆς ἐθάδος ἀκοῆς ἐπεγίνωσκον") (3). Επομένως η κατάσταση είχε στο μεταξύ μεταβληθεί: το 586 (ή 597) οι Θεσσαλονικεῖς για πρώτη φορά έβλεπαν μπροστά στα τείχη της πόλης τους τους Σλάβους, το 604 (ή 610) είχαν πια συνηθίσει τις πολεμικές κραυγές τους. Τούτο

Those who contest the Greek identity of Macedonia, deliberately swell the importance of the Slavic settlements in the northern parts of Greece in the middle ages. Nevertheless, in order to evaluate correctly the issue concerning the settlements of Slavs in Macedonia, that is to say the time, the extent and the importance of these settlements as well as the integration of the settlers in the Byzantine State and their assimilation to the indigenous Greek population, it is necessary first of all to examine the data deriving from various sources in connection with the general situation both in the Balkans and the Byzantine Empire at that time.

The settlement of the Slavic ethnic groups in Macedonia and in the Greek territory in general, does not constitute an isolated phenomenon: it is part of the general settlement of Slavs in the Balkans during the 6th and 7th century A.D. - an era which is considered to be one of the most critical ones for the Peninsula.

It is useful to remember here, that the Slavs actually appeared on the historical scene in the beginning of the 6th century A.D., when they started making raids into the Byzantine Empire. These raids took a more systematic and dangerous character for the European regions of the Empire, since 558 A.D., when the Slavs were placed under the influence and the sovereignty of the Avars, a Hunnish tribe, with military and political organization.

Raids and settlements of the Slavs in Macedonia

The collective and permanent settlements of the Slavic tribes on territories which belonged to the Byzantine Empire in the Balkan peninsula took place after the year 582 A.D. i.e. after the conquest of Sirmion by the Avars. Sirmion - today's Mitrovitsa, on the river Savos, near Beograd - was a very important fortress, a great administrative and military center, and an important crossroad. Its fall left defenseless the northern regions of the Balkans.

The Slavic settlements stopped altogether a little after the year 626 A.D., i.e. after the great defeat of the Avars and the Slavs before the ramparts of Constantinople. A defeat that led to the weakening and the division of the Avar State.

It is during these fifty years' historical period that the massive permanent settlement of Slavs in the Balkan peninsula took place, an event that altered the ethnic formation in the northern parts of the Balkans. And it is also in this period that the settlements of Slavs in the Greek territories took place, particularly in the area of Macedonia, an event that I shall try to analyze here, based on the historical data we have at our disposal.

It is not in my intention, however, to refer to all sources.

I will be confined to notice here, that only the comparative study and the combination of the written sources with the archaeological data as well as the linguistic elements can lead us to conclusions that can be considered accurate and reliable.

One of the most important sources is the "Miracles of Saint Demetrius", a written source, from the 7th century A.D., which provides us with valuable information, concerning the organization, the military operations and the settlements of the Slavs in the northern Greek territories.

From this historical source we have the only and unique testimony concerning the first siege of Thessaloniki by both the Avars and the Slavs which took place, very possibly, in 586 A.D. (or maybe 597 A.D.). It was then that the Avars led a large army against Thessaloniki ("...more than one hundred thousand soldiers.."), an army consisting mostly of Slavs ("...all the savage Slavic tribes.."). The people of Thessaloniki - with the miraculous help of Saint Demetrius, as the "Miracles" point out - pushed back the enemies, who were compelled to break down the siege and retreat in disorder. This passage proves, I think, in an indirect way the presence and the power of the Byzantine army - imperial and local - that took action inside and outside the city. Apart from that, the text gives us very valuable information: that the Avaroslavs made their *first appearance* in the area at that time then: "... and it was the first time we saw a barbarian army. Never before have they been seen so close (the enemies) and many were the citizens (of our city) who had never laid eyes on them until that moment", "...except", as the text explains further on, "...the soldiers who had fought in the areas around the Danube". As Paul Lemerle notes, Macedonia was not involved in the upheavals and the disorders that shook the Balkans during that period (1).

After the failure of the siege of Thessaloniki the Avars and the Slavs had apparently retreated to the North and they had not advanced to the southern Greek regions. We conclude this from the archaeological findings which bear witness to the fact, that life went on quietly during that time both in central Greece and in the Peloponnese (2).

A few years later - around 604 A.D. (or maybe 610 A.D.) - 5.000 Slavs made a sudden attack against Thessaloniki. According to the "Miracles", during the attack the Slavs uttered certain cries which were recognizable by the inhabitants of Thessaloniki as they had become used to them by then ("...and some barbarian cries were recognized by them because they had been hearing them so often") (3).

Consequently the situation changed in the meantime: in 586 (or 597) the citizens of Thessaloniki saw for the first time the Slavs when they besieged the city. By

σημαίνει ότι στο διάστημα αυτό οι Σλάβοι είχαν εγκατασταθεί σε μια περιοχή όχι πολύ μακριά από τη Θεσσαλονίκη, από όπου ενεργούσαν επιθέσεις εναντίον της μεγάλης αυτής πόλης.

Πράγματι, η συγκριτική μελέτη των πηγών, φιλολογικών και αρχαιολογικών, επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι, παρά τις μεγάλες επιδρομές των Αβαροσλάβων που επιχειρήθηκαν κατά το τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. εναντίον των ευρωπαϊκών επαρχιών της αυτοκρατορίας, οι σλαβικές ομαδικές εγκαταστάσεις άρχισαν μετά το 602 - μετά την κατάρρευση του συνόρου του Δούναβη. Τούτο συμφωνεί και με την πολιτική του αυτοκράτορα Μαυρικίου (582-602). Γιατί, αν οι Σλάβοι είχαν ομαδικά εγκατασταθεί στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας και κατείχαν ήδη τον 6ο αι. λιγότερο ή περισσότερο εκτεταμένες περιοχές του ελληνικού χώρου, δύσκολα θα μπορούσε να εξηγήσει κανείς τις συστηματικές και αποτελεσματικές εκστρατείες αυτού του αυτοκράτορα από το 591 ως το 602, για την αποκατάσταση του συνόρου του Δούναβη και την απώθηση των Σλάβων (4). Είναι βέβαια πιθανόν ότι και προηγουμένως, κατά τη διάρκεια των επιδρομών τους εναντίον της αυτοκρατορίας, οι Σλάβοι είχαν αφήσει εδώ και εκεί μέσα στον ελληνικό χώρο μικρές νησίδες, αλλά δεν είχαν δημιουργήσει μόνιμες ομαδικές εγκαταστάσεις. Μετά την πτώση όμως του Μαυρικίου το 602 το σύνορο κατέρρευσε. Ο αυτοκράτορας Φωκάς μάλιστα έκανε το σφάλμα να μεταφέρει στρατεύματα από το Δούναβη στη Μ. Ασία και έτσι οι ευρωπαϊκές επαρχίες έμειναν εκτεθειμένες στις επιδρομές χωρίς αποτελεσματική στρατιωτική κάλυψη (5). Από τότε η κάθοδος των επιδρομών υπήρξε ταχύτατη. Έτσι το 604 (ή 610) μαρτυρούνται Σλάβοι στη Δυτική Μακεδονία, από όπου ενήργησαν την επίθεση κατά της Θεσσαλονίκης, που προανέφερα. Το 614 βρίσκονται εγκατεστημένοι στη Δ. Μακεδονία, τη Θεσσαλία και ίσως την Ήπειρο. Από εκεί ενεργούν εκτεταμένες επιδρομές εναντίον της Κεντρικής Ελλάδας, της Πελοποννήσου και των ακτών και νησιών του Αιγαίου. Οι επιδρομές αυτές, αν κρίνουμε από τα αρχαιολογικά δεδομένα και τα νομισματικά και άλλα ευρήματα, φαίνεται ότι διήρκεσαν περίπου δύο δεκαετίες (6).

Οι Σκλαβηνίες και η οργάνωσή τους

Οι Σλάβοι στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν δημιουργήσαν τις λεγόμενες Σκλαβηνίες, δηλαδή νησίδες σλαβικές με δική τους αρχικά, χωριστή η κάθε μια, φυλετική οργάνωση. Τα «Θαύματα του Αγίου Δημητρίου», για γεγονότα του έτους 614, διασώζουν τα ονόματα πέντε σλαβικών φύλων, τρία από τα οποία τοποθετούνται στη Μακεδονία. Πρόκειται για τους Δρογουβίτες, το πιο πολυάριθμο φύλο, που ήταν εγκαταστημένοι στη ΒΔ. Μακεδονία, ανάμεσα στη Βέροια και το Μοναστήρι,

τους Σαχουδάτους, λίγο νοτιότερα και τους Βελζίτες που τοποθετούνται βορειότερα των Δρογουβιτών. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι εκείνη την εποχή κανένα σλαβικό φύλο δεν μαρτυρείται ανατολικά της Θεσσαλονίκης. Στα τέλη του 7ου αι. (676-678) μνημονεύονται δύο ακόμη σλαβικά φύλα στη Μακεδονία: οι Ρηγχίνοι, κοντά στον ποταμό Ρήγγιο που πρέπει να τοποθετηθεί στον κάτω ρου του Αλιάκμονα, επομένως και αυτό στη Δυτική Μακεδονία, και οι Στρυμονίτες στην κοιλάδα του Στρυμόνα (7). Δύο αιώνες αργότερα μαρτυρούνται οι Σμολεάνοι κοντά στο Νέστο (8). Διαπιστώνουμε επομένως μια επέκταση ή μετακίνηση προς τα ανατολικά, που μπορεί να οφείλεται είτε σε πολεμικές επιχειρήσεις είτε σε συγκρούσεις μεταξύ τους, είτε, το πιθανότερο, σε αναζήτηση καλλίτερων συνθηκών ζωής. Την εποχή αυτή η κατάσταση των εγκατεστημένων στην Ελλάδα Σλάβων δεν ήταν σταθερή: ορισμένα φύλα εξαφανίζονται και εμφανίζονται νέα, όπως οι Στρυμονίτες ή οι Σμολεάνοι. Αυτή η αστάθεια και η κινητικότητα χαρακτηρίζει τους εγκατεστημένους σε ελληνικά εδάφη Σλάβους, σε αντίθεση προς τους Σλάβους των βορειότερων περιοχών της Βαλκανικής, και υποδηλώνει, νομίζω, αραιότερη, μη συνεχή και συμπαγή εγκατάσταση.

Σχετικά με την οργάνωση των Σκλαβηνιών, τα «Θαύματα του Αγίου Δημητρίου» διασώζουν πολύτιμες πληροφορίες. Τον 7ο αι. φαίνεται ότι διατηρούσαν κάποια αυτονομία με αρχηγό ένα ρήγα ή άρχοντα. Σημειώνουμε ότι οι Δρογουβίτες, η πιο μεγάλη ομάδα, είχε πολλούς ρήγες (9), πράγμα που δείχνει την έλλειψη ενότητας στη φυλετική τους οργάνωση. Την έλλειψη ενότητας διαπιστώνουμε και σε άλλες περιπτώσεις: Οι σλαβικές ομάδες ήταν ανεξάρτητες μεταξύ τους - ορισμένες φορές μάλιστα αντίπαλες - και η στάση τους απέναντι στο Βυζάντιο και στο γηγενή πληθυσμό δεν ήταν ενιαία. Τούτο οφείλεται ως ένα βαθμό στην έλλειψη πολιτικής συγκρότησης. Οι Σλάβοι που εγκαταστάθηκαν στον ελληνικό χώρο δεν είχαν ξεπεράσει το στάδιο των πρωτόγονων κοινωνιών, όπως τις περιγράφει το Στρατηγικό του Μαυρικίου (πηγή του τέλους του 6ου - αρχών του 7ου αι.), που τους χαρακτηρίζει ως «έθνη άναρχα και μισάλληλα», «πάντων εναντίον αλλήλων φρονούντων και μηδενός τω ετέρω παραχωρείν βουλομένου» (10). Οφείλεται όμως επίσης και στην έλλειψη ενιαίας οργάνωσης και επιβεβαιώνει την άποψη ότι οι Σλάβοι του ελληνικού χώρου ήταν διασπασμένοι και διασκορπισμένοι σε νησίδες ανάμεσα στο γηγενή ελληνικό πληθυσμό. Άλλωστε ο πληθυντικός Σκλαβηνίες που μαρτυρείται στις πηγές υποδηλώνει αυτή τη διάσπαση και την ύπαρξη χωριστών ομάδων.

Τις πρώτες δεκαετίες του 7ου αι. οι Σλάβοι επιδίωξαν σε επιδρομές και λεηλασίες και ελάχιστα ασχολούνταν με την εκμετάλλευση της γης, όπως το δείχνει και

604 (or 610) they were used to their war cries. This means that in the meantime the Slavs had settled in an area which was not very far from Thessaloniki, from where they attacked frequently this big Greek city.

Indeed, the comparative study of all literature and supporting archaeological sources, gives us the authority to sustain the fact that in spite of the numerous raids of the Slavs and the Avars in the European provinces of the Empire, the Slavic massive settlements began after the year 602 A.D. That is to say, after the fall of the Danube Byzantine frontiers. This is in agreement with the policy of Emperor Maurice (582 - 602 A.D.) given the fact that if the Slavs had collectively settled within the territories of the Empire they had already occupied extended regions of the Greek territories, it would have been difficult to explain the systematic and efficient campaigns of the above Emperor from 591 A.D. to 602 A.D., for the restoration of the Danube frontiers and the repulsion of the Slavs (4). It is, of course, very likely that the Slavs, during their raids into the Empire, had left behind, here and there, within the Greek territories, some isolated small groups, but had not created permanent collective settlements.

After the fall of emperor Maurice the Danube frontiers collapsed. On top of everything, the emperor Phokas made the mistake to transfer army troops from the Danube to Asia Minor leaving the European provinces exposed to the raids without efficient military cover (5). From this time on, the descent of the raiders was very rapid. Therefore, in the year 604 A.D. (or 610 A.D.) the "Miracles" witness the presence of Slavs in Western Macedonia, from where they attacked Thessaloniki, as I have already mentioned. In 614 A.D., we find them settled in West Macedonia, Thessaly and Epirus. From these regions they are making extensive raids into Central Greece, Peloponnese, the Greek coasts and some islands in the Aegean Sea. These raids, if we take under consideration the archaeological data, like for instance coins and other findings, lasted almost two decades (6).

The "Sklavenies" (Slavic settlements) and their organization.

The Slavs created in the Greek regions where they settled the so-called "Sklavenies", in other words, Slavic separate settlements between the Greek population. Each one of them had its own separate tribal organization. The "Miracles of Saint Demetrius" describing the events of the year 614 A.D., refer to the names of five Slavic tribes, three of which were located in Macedonia. It concerns the Drogouvites, the most numerous tribe, who settled in Northwest Macedonia, between Verroia and

Monastir, and the Sahoudates who settled a little bit further to the south and the Velzites, who, settled a little further to the north from the Drogouvites. It is very important to note, that at that time no Slavic tribe is reported to have established itself east of Thessaloniki.

Towards the end of the 7th century (676 - 678 A.D.) two more Slavic tribes are mentioned in Macedonia: The Rynchini, who must be located in the lower part of the river Haliakmon and therefore in Western Macedonia too, and the Strymonites, in the valley of the river Strymon (7). Two centuries later we hear about the Smoleani near the river Nestos (8). It is, therefore, certain that we have to deal here with an expansion, or a displacement to the east that must be due to military operations in general, or to internal conflicts, or to conflicts with the native population, or most probably to the quest for better conditions of living. At that time the situation of the Slavic settlers in Greece was not stable: some tribes are disappearing and new tribes appear like the Strymonites or the Smoleani. This instability and this mobility are the main characteristics of the Slavic tribes that had settled in the Greek territories in contrast with the Slavs of the northern regions of the Balkans. A fact which hints, I think, at a more scattered and random settlement than at an uninterrupted and massive establishment.

Regarding the organization of the "Sclavenies", the "Miracles of Saint Demetrius" give us valuable information. It appears that during the 7th century they maintained certain autonomy under a leader. We note here that the Drogouvites, the largest tribe, had many rulers (9), a fact that indicates a lack of unity in their tribal organization. This lack of unity is displayed by other cases as well: the Slavic groups were independent from each other - some times hostile against each other - and their attitude towards Byzantium and the native populations was not always the same. This is due - up to a certain degree - to the lack of a political organization. The Slavs who had settled in the Greek territory were still in the place of the primitive society. A fact mentioned in the "Strategikon" (Strategic manual) of Maurice (a historical source from the end of the 6th or the beginning of the 7th century A.D.). This historical source characterizes the Slavs as "unruled tribes hating each other", "each one deciding against and making no concession to the other" (10).

This attitude is also due to the lack of a common and unified organization and it confirms the point of view that the Slavs settled in the Greek territories, were scattered here and there, among the native Greek population without any bond, whatsoever, between themselves. Besides, the term "Sclavenies" (in plural) as it is mentioned in the historical sources, alludes to this dispersion and to the existence of separate groups.

η κινητικότητα τους. Από τα μέσα του 7ου αι. μαρτυρούνται ως γεωργοί και κτηνοτρόφοι όπως είναι η περίπτωση των Βελεγεζιτών στη Θεσσαλία και των Δρογουβιτών στη ΒΔ Μακεδονία. Ήταν ακόμη ειδωλολάτρες και διατηρούσαν τον παραδοσιακό τους τρόπο ζωής. Ωστόσο δε βρέθηκε στην Ελλάδα κανένα σχεδόν ίχνος του υλικού πολιτισμού τους, εκτός από 15 υδρίες με καύση νεκρών που βρέθηκαν κοντά στην Ολυμπία και χρονολογούνται στα τέλη του 7ου αι. (11) και μερικά όστρακα στο Άργος, που είναι αμφίβολο, κατά τη γνώμη μου, αν μπορούν να αποδοθούν στους Σλάβους και μάλλον αδύνατο να χρονολογηθούν στα 585-7 (12). Σ' αυτά πρέπει να προστεθεί και το γεγονός ότι δεν βρέθηκαν ίχνη της τυπικής κατοικίας των πρώιμων Σλάβων στη Σερβία και στην Ελλάδα (13). Τούτο σημαίνει ότι οι επιλύδες πολύ γρήγορα επηρεάστηκαν από τον ανώτερο πολιτιστικά τρόπο ζωής των παλαιών κατοίκων. Η επίδραση όμως αυτή δεν θα ήταν εφικτή αν το γηγενές ελληνικό στοιχείο είχε σε μεγάλο ποσοστό εξαφανιστεί από τους πολέμους και τις καταστροφές ή φύγει σε ασφαλέστερους τόπους, όπως από ορισμένους, ιδιαίτερα από τους ιστορικούς των Σκοπίων, υποστηρίζεται. Γιατί η επίδραση προϋποθέτει ορισμένες σχέσεις, ένα είδος συμβίωσης -χωρίς βέβαια τούτο να αποκλείει και τις συγκρούσεις- μεταξύ των εποίκων και του ντόπιου πληθυσμού. Αυτές τις σχέσεις που οδήγησαν στη συνύπαρξη και τη συμβίωση, διευκόλυνε η μετριοπαθής πολιτική των βυζαντινών αυτοκρατόρων.

Η πολιτική του Βυζαντίου απέναντι στους Σλάβους εποίκους

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία, κράτος πολυεθνικό, ήταν από παράδοση ανεκτική απέναντι στα ξένα εθνικά στοιχεία που ζούσαν ή εγκαθίσταντο στα εδάφη της (14). Γι' αυτό δεν υπήρξε εχθρική απέναντι στους Σλάβους εποίκους με την προϋπόθεση βέβαια ότι αυτοί δεν θα δημιουργούσαν προβλήματα και δεν θα έθεταν σε κίνδυνο την αυτοκρατορική εξουσία ή την ασφάλεια του κράτους. Η πολιτική της Κωνσταντινούπολης απέναντι στους επιλύδες δεν αποσκοπούσε στη εξόντωσή τους, αλλά στην ομαλή ένταξή τους στο πολιτικό και οικονομικό σύστημα της αυτοκρατορίας και στη βαθμιαία αφομοίωσή τους. Τα μέσα που χρησιμοποίησαν για το σκοπό αυτό ήταν ποικίλα, ανάλογα με τις περιστάσεις: στρατιωτικά, όταν έπρεπε να καταστείλουν μια εξέγερση ή να αποκαταστήσουν την αυτοκρατορική εξουσία και να θέσουν υπό τον έλεγχό τους μια απείθαρχη σλαβική ομάδα. Ήταν όμως συχνά ειρηνικά: διοικητικά και εκκλησιαστικά, δημογραφικά και οικονομικά.

Οι πηγές αναφέρουν εκστρατείες των βυζαντινών αυτοκρατόρων εναντίον των Σλάβων του ελληνικού χώ-

ρου. Οι πρώτες επιχειρήσεις για αποκατάσταση της βυζαντινής εξουσίας χρονολογούνται στα μέσα του 7ου αι.

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις δεν ήταν το κύριο μέτρο για την υποταγή των νέων εποίκων. Ένα σοβαρό μέτρο της βυζαντινής διοίκησης ήταν οι βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών -μέτρο δημογραφικό, που αποτελούσε συνηθισμένη πρακτική της βυζαντινής εξουσίας. Με τη μετακίνηση σλαβικού πληθυσμού στη Μ. Ασία η βυζαντινή εξουσία επέτυχανε δύο πράγματα: από τη μια αποδυνάμωνε αριθμητικά το σλαβικό στοιχείο του ελλαδικού χώρου και από την άλλη διευκόλυνε το έργο της αφομοίωσής τους, καθώς οι Σλάβοι που μεταφέρθηκαν στη Μ. Ασία βρέθηκαν ανάμεσα σ' έναν ακμαίο και πολυάριθμο ελληνικό πληθυσμό. Αλλά το δημογραφικό αυτό μέτρο εφαρμόστηκε και αντίστροφα, δηλαδή μεταφέρθηκαν ελληνικοί πληθυσμοί της Μ. Ασίας «επί τας Σκλαβηνίας», για να ενισχύσουν το ελληνικό στοιχείο σ' αυτές τις περιοχές.

Παράλληλα, η νέα διοικητική οργάνωση των θεμάτων που γενικότερα εφαρμόστηκε αυτή την κρίσιμη εποχή, ενίσχυσε την αυτοκρατορική εξουσία και έκανε πιο αποτελεσματικό τον έλεγχο των Σκλαβηνιών: μεταξύ 680-685 ιδρύθηκε το «Θρακών θέμα» και το 695 μνημονεύεται για πρώτη φορά το «θέμα Ελλάδος». Τον 9ο αι. η αναδιοργάνωση ενισχύεται ακόμη περισσότερο με την κατάτμηση σε μικρότερες διοικητικές ενότητες, τότε ιδρύθηκε το «θέμα Μακεδονίας» με πρωτεύουσα την Ανδριανούπολη (α' μείναι το 802), το «θέμα Στρυμόνος», που αρχικά ήταν κλεισούρα και το «θέμα Θεσσαλονίκης» (15).

Στο έργο της αφομοίωσης ουσιαστικό ρόλο έπαιξε και η Εκκλησία, που τότε αναδιοργανώθηκε και ενισχύθηκε διοικητικά. Έτσι στα τέλη του 7ου αι. αναφέρονται στην ΣΤ' Σύνοδο (το 680/681) και στην εν Τρούλλω Πενθέκτη Σύνοδο (το 692) πέντε επισκοπές στη Μακεδονία: της Θεσσαλονίκης, των Φιλίππων, της Αμφίπολης, της Έδεσσας και των Στόβων (16). Ο αριθμός είναι σημαντικός αν μάλιστα συγκριθεί με άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας και είναι αξιοσημείωτο ότι οι έδρες αυτών των επισκοπών βρίσκονταν σε νευραλγικά σημεία της περιοχής.

Ιδιαίτερα η ίδρυση τότε της επισκοπής Αμφίπολης στις εκβολές του Στρυμόνα και η επανίδρυση της επισκοπής των Στόβων στη ΒΔ Μακεδονία απέβλεπαν η πρώτη προφανώς στην ενίσχυση της βυζαντινής παρουσίας απέναντι στους Σλάβους Στρυμονίτες και η δεύτερη στην υποστήριξη σ' αυτήν την περιοχή -σε συνεργασία με την παλιά επισκοπή Έδεσσας- της πολιτικής του Βυζαντίου απέναντι στους Δρογουβίτες και ίσως ακόμη υποδηλώνει και μια πρώτη προσπάθεια εκχριστιανισμού τους (17).

During the first decades of the 7th century, the Slavs were busy raiding and looting and very seldom did they occupy themselves with the cultivation and the exploitation of the earth, a fact that is also proved by their constant mobility. It is only in the second half of the 7th century A.D. that we have the first testimonies that the Slavs were farmers and cattle - breeders, as in the case of the Velegezites in Thessaly and the Drogouvites in North - West Macedonia. They were still pagans and maintained their traditional way of living. Nevertheless, no trace of their material civilization was ever found in Greece, except 15 jugs containing the ashes of the dead which were found near Olympia dating back to the end of the 7th century A.D. (11) and some ceramics in Argos which, to my opinion, cannot easily be accredited to Slavs since it is almost impossible to determine the exact date and to classify them in the years 585 - 7 A.D. (12). It should be noted that no trace of Slavic habitation was found in Greece (13).

This means that the settlers were influenced by the superior civilized way of living of the native population. This influence would have never been possible if the native Greek element had disappeared, to a large extent, by the wars and the catastrophes or if it had escaped to safer places as it is supported by some, and in particular by the Scopian historians. And this, because the process of influence presupposes a certain kind of precise relationships, a kind of symbiosis, - without excluding however, the conflicts - between the settlers and the native population. These relationships, which finally led to the co-existence and the symbiosis, were facilitated by the moderate policy of the Byzantine Emperors.

The policy of Byzantium towards the Slavic settlers.

The Byzantine Empire, a multinational state, was traditionally tolerant towards the foreign elements that lived or settled on its territories (14). That is why it did not display a hostile attitude towards the Slavs as long as the latter did not create any problem which could put the imperial authority or the security of the state in danger. The policy of Constantinople towards the settlers did not aim at their extinction, but on the contrary at their peaceful integration in the political and economical system of the Empire and their gradual assimilation.

The means used by the Empire for this purpose were various depending on the circumstances: military, when it was necessary to repress a revolt or reinstate the imperial authority and put under control an undisciplined Slavic group. They were however mostly peaceful: administrative and ecclesiastic, demographic and economic.

The historical sources mention military campaigns undertaken by the Byzantine Emperors against the Slavs in the Greek territories. The first campaign for the reinstatement of the Byzantine imperial authority took place in the middle of the 7th century A.D. The military operations were not the only measure applied by Byzantium for the submission of the new settlers. One of the most important measures of the Byzantine administration was the forcible transfer of populations - a common demographic measure applied very often by the Byzantine authorities. With the transfer of the Slavic population to Asia Minor the Byzantine authorities achieved two objectives: on the one hand they reduced the number of Slavs in the Greek territories, and on the other they facilitated the process of their assimilation, since the Slavs that had been transferred to Asia Minor were in the midst of a very active, thriving and numerous Greek population. Nevertheless, this demographic measure was also applied inversely: Greek populations were transferred from Asia Minor to the "Sklavenies" in order to reinforce the Greek element in these particular areas.

At the same time the new administrative organization of the themata (i.e. administrative districts with a general at the head), which was applied during this critical period, reinforced the imperial authority and made the control of the Slavic settlements more efficient: during the years 680 - 685 A.D., "the thema of Thrace" was established; around 695 A.D., "the thema of Greece" is mentioned in the historical sources. During the 9th century, the administrative reorganization of the Byzantine Empire is reinforced even more by its division to smaller administrative unities. It was then that the "thema of Macedonia" was created having as its capital the city of Andrianopolis. During the same period two other administrative regions were created: the "thema of Strymon" before the year 899 A.D.) and the "thema of Thessaloniki" (mentioned for the first time in the middle of the 9th century A.D.) (15).

The church played an essential role in the process of the assimilation of the Slavs to the native population, especially after it reorganized and reinforced its administrative structure. Thus, towards the end of the 7th century A.D. five bishoprics in Macedonia are mentioned in the proceedings of the Sixth Council (680-681) and the Quinisext or Trullian Council (in 692): those of Thessaloniki, Philippi, Amphipolis, Edessa and Stobi (16).

The number is impressive if we compare it with other regions of the Empire. It is also worthwhile noting that the seats of these bishoprics were all located on very neuralgic points of the region. Especially the foundation of the bishopric of Amphipolis on the mouth of the river Strymon and the refoundation of the bishopric of Stobi in

Διαπιστώνουμε επομένως ότι το Βυζαντινό κράτος ακολούθησε μια ρεαλιστική και συνεπή πολιτική για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα των Σλάβων εποίκων, πολιτική που είχε σαν αποτέλεσμα να θέσει υπό τον έλεγχό του και να εντάξει στην αυτοκρατορία τα σλαβικά φύλα (18).

Ένταξη και αφομοίωση των Σλάβων εποίκων

Η προσπάθεια του Βυζαντίου για την ένταξη και αφομοίωση των Σλάβων του ελλαδικού χώρου διήρκεσε περίπου τρεις αιώνες και τα κυριότερα στάδιά της είναι τα εξής:

α) Η αναγνώριση της αυτοκρατορικής εξουσίας από τις ομάδες των Σλάβων, που στην αρχή τουλάχιστον διατηρούσαν κάποια αυτονομία. Οι πρώτες προσπάθειες του Βυζαντίου χρονολογούνται ήδη στο δεύτερο μισό του 7ου αι., όπως ήδη αναφέραμε. Αλλά τα μέτρα που εφαρμόστηκαν, η αποτελεσματικότητά τους και ο χρόνος ποικίλλουν ανάλογα με την περιοχή.

β) Η στρατολόγησή τους στο βυζαντινό στρατό: η πρώτη μαρτυρία Σλάβων από τη Μακεδονία χρονολογείται στο 688/9, όταν επί Ιουστινιανού Β' συγκροτήθηκε ειδικό στράτευμα από τους Σλάβους, που ο αυτοκράτορας μετέφερε στη Μ. Ασία (19).

γ) Οι φορολογικές υποχρεώσεις: οι πρώτες ρητές μαρτυρίες χρονολογούνται στο 783, αλλά γνωρίζουμε ήδη έναν αιώνα νωρίτερα (678) ότι ο αυτοκράτορας διέταξε τους Δρογουβίτες να σπίσουν και να φιλοξενήσουν διερχόμενο πληθυσμό (20), - πράγμα που σημαίνει ότι ήδη η εκ μέρους τους αναγνώριση της βυζαντινής εξουσίας είχε ίσως σαν συνέπεια και ορισμένες οικονομικές υποχρεώσεις.

δ) Ο διορισμός ως αρχόντων των Σκλαβηνίων βυζαντινών αξιωματούχων και όχι τοπικών Σλάβων αρχηγών. Η πιο χαρακτηριστική και διάσημη περίπτωση είναι του αποστόλου των Σλάβων Μεθοδίου, ο οποίος γύρω στο 840 διορίστηκε από τον αυτοκράτορα άρχων Σκλαβηνίας (21). Πάντως ακόμη τον 9ο και 10ο αι. οι πηγές αναφέρουν παράλληλα και τοπικούς άρχοντες σε ορισμένες Σκλαβηνίες.

ε) Η διαδικασία της ένταξης ολοκληρώθηκε με τον εκχριστιανισμό τους και την οργάνωση της Εκκλησίας τους, γεγονός που συνέβαλε αποφασιστικά και στην αφομοίωσή τους. Πάντως ο εκχριστιανισμός των Σλάβων εποίκων που άρχισε αρκετά νωρίς και έγινε σταδιακά και κατά τόπους, δεν πρέπει να ταυτίζεται με τον εκχριστιανισμό των εκτός της αυτοκρατορίας Σλάβων από τον Κύριλλο και το Μεθόδιο που εγκαινιάστηκε το 864.

Η αφομοίωση των Σλάβων της αυτοκρατορίας άρχισε πολύ νωρίς στο επίπεδο των φυλετικών αρχηγών και της άρχουσας τάξης τους. Ήδη γύρω στο 674 ο ρήγας των Ρηγγίνων Περβούνδος μιλούσε πολύ καλά ελληνικά

και εμμείτο τον τρόπο ζωής και την ενδυμασία των Ελλήνων, ενώ κατά τα άλλα ήταν άσπονδος εχθρός των Ελλήνων και των χριστιανών (22). Έναν αιώνα αργότερα, επί Κωνσταντίνου Ε' (741-775), ορισμένοι άρχοντες των Σκλαβηνών αντάλλαξαν τους αιχμαλώτους Έλληνες με μεταξωτά ενδύματα (23), επομένως ήθελαν να ντύνονται όπως οι Βυζαντινοί και να εισάγουν κάποια πολυτέλεια στη ζωή τους, πράγμα που μαρτυρεί σαφή επίδραση του βυζαντινού τρόπου ζωής. Επίσης οι πηγές παραδίδουν περιπτώσεις Σλάβων που σταδιοδρόμησαν στη βυζαντινή διοίκηση (24).

Ωστόσο η αφομοίωση των λαϊκών στρωμάτων απαιτήσε περισσότερο χρόνο. Οι εμπορικές σχέσεις και η επικοινωνία μεταξύ των επήλυδων και του γηγενούς ελληνικού πληθυσμού, που μαρτυρούνται ήδη τον 7ο αι., η γειτνίαση και η συμβίωση σε χωριά με μικτό πληθυσμό, που ρητά αναφέρεται στις πηγές του 9ου και 10ου αι. και ο εκχριστιανισμός, που έγινε από τις κατά τόπους Εκκλησίες, είναι τα στάδια προς τον εξελληνισμό. Γιατί, ενώ η υποταγή και η ένταξη προϋποθέτουν την επέμβαση του κράτους, η αφομοίωση δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη λαϊκή συμμετοχή, χωρίς δηλαδή την παρουσία ισχυρού ελληνικού στοιχείου. Ο Ελληνισμός ενισχύθηκε βέβαια, όπως είπαμε, και από τη μεταφορά πληθυσμών από τη Μ. Ασία.

Ο ρυθμός της αφομοίωσης δεν υπήρξε όμοιος σε όλες τις περιοχές: ήταν ταχύτερος για τους Σλάβους που κατοικούσαν στις πεδιάδες και κοντά σε αστικά κέντρα και βραδύτερος σε ορεινές και απρόσιτες περιοχές. Ωστόσο το 10ο αι. -με μερικές μόνο εξαιρέσεις- η αφομοίωση είχε επιτευχθεί. Το σλαβικό στοιχείο ως χωριστή φυλετική ομάδα δεν εξαφανίστηκε βέβαια τελείως -οι πηγές αναφέρουν σποραδικά την παρουσία τους ή ακόμη και αποστασίες σλαβικών ομάδων- είχε όμως πολύ σημαντικά περιοριστεί και «σταδιακά εξελληνίστηκε ως ότου ο εκχριστιανισμός έθεσε τη σφραγίδα του σ' αυτήν την αργή εξέλιξη» (25). Τα Τακτικά του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού στις αρχές του 10ου αι. αναφέρουν χαρακτηριστικά: «Ταύτα δὲ (τα σλαβικά φύλα) ὁ ἡμέτερος ἐν θεΐα τῇ λήξει γενόμενος πατὴρ καὶ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ἀρχαίων ἡθῶν ἔπεισε μεταστῆναι καὶ γραικώσας καὶ ἀρχουσι κατὰ τὸν ρωμαϊκὸν τύπον ὑποτάξας καὶ βαπτίσματι τιμήσας, τῆς τε δουλείας ἠλευθέρωσε τῶν ἐαυτῶν ἀρχόντων καὶ στρατεύεσθαι κατὰ τῶν Ρωμαίων πολεμούντων ἔθνῶν ἐξεπαίδευσεν...» (26). Ο Λέων αποδίδει βέβαια στον πατέρα του ὅλη την προσπάθεια της βυζαντινής εξουσίας τριῶν αἰώνων. Πάντως ὁμως σὴν εποχὴ τοῦ το ἔργο τῆς αφομοίωσης εἶχε συντελεστεῖ.

Και γραικώσας, λέει ρητά το κείμενο. Δηλαδή τους εξελληνίσε. Αυτός ο εξελληνισμός επιβεβαιώνεται και από τα τοπωνύμια. Πρόσφατη έρευνα βασισμένη κυρίως στη μελέτη των εγγράφων του 10ου-15ου αι. κατα-

Northwest Macedonia. The objectives of these bishops were two: the reinforcement of the presence of the Byzantine Empire among the Slavs ("Strymonites") and to my opinion - the support in cooperation with the bishopric of Edessa, of the Byzantine policy towards the Slavs "Drogouvites". It might also mean that they were attempting in this way to christianise the Slavs. (17)

Therefore, we come to the conclusion that the Byzantine Empire followed a realistic and consistent policy in order to face the problems arising from the settlement of Slavs in its territories, a policy which finally led to the control and the integration of the Slavs in the Byzantine Empire (18).

Integration and assimilation of the Slavic settlers.

The efforts made by the Byzantine Empire for the integration and the assimilation of the Slavs in the Greek regions lasted about three centuries and their main phases were the following:

a/ The recognition of the Imperial authority of Byzantium by the Slavic groups, which, in the very first beginning at least, maintained a certain autonomy. The effort of Byzantium to achieve this aim dates back to the second half of the 7th century A.D. - as already mentioned above. Nevertheless, the measures, their efficiency and exact time, vary depending on the region.

b/ The recruitment of the Slavs to the Byzantine army: the first evidence dates back to the years 688 -689 A.D., when Justinian II formed a special army corps consisting of Slavs who had been transferred by the Emperor to Asia Minor (19).

c/ Tax obligations: the first testimonies we have, date back to the year 783 A.D. But we already know that a century earlier (678 A.D.), the Emperor had ordered the "Drogouvites" to host and nurture the transient population (20) - a fact which shows that the recognition of the Byzantine authority by this Slavic tribe had already taken place and that this recognition imposed on them certain economic obligations.

d/ The appointment of Byzantine officials and not of local Slavic leaders as their rulers: the most characteristic and famous case is the one of the Apostle of the Slavs, Methodius who, around 840 A.D., was appointed by the Emperor ruler of a Sklavenia (21). At the same time though, even during the 9th and the 10th centuries A.D., the historical sources mention local leaders as rulers of certain Sklavenies.

e/ The process of their integration was completed with their christianisation and the organization of their Church, a fact that contributed decisively to their assimilation

as well. Nevertheless, the christianisation of the Slavic settlers, which took place gradually and locally, must not be confused or identified with the christianisation of the Slavs outside the Empire, by the missionaries Cyril and Methodius which started in the year 864 A.D.

The assimilation of the Slavs who lived within the Empire started much earlier, especially among their tribal leaders and their ruling class. Already in 674 A.D., the ruler of the "Rynchini" (Slavic tribe) Perboundos spoke fluent Greek, imitated the Greek way of living and clothing but at the same time he was a dedicated enemy of the Greeks and the Christians (22). A century later under the rule of Constantine V (741 - 775 A.D.) certain Slavic rulers exchanged Greek prisoners of war with silk cloth (23); this shows a tendency to imitate the Byzantine people and a desire to introduce some luxury in their way of living - a fact that, in its turn, clearly shows the Byzantine influence on them. The historical sources also mention cases of Slavs who made a career in the Byzantine administration (24).

The assimilation of the masses though, took a much longer time. The communication and trade relations between the native population and the settlers (7th century A.D.), the vicinity and the co-existence in villages with mixed populations - clearly mentioned by the historical sources of the 10th century A.D. - the christianisation which was done by the local churches, are phases, steps, towards their hellenisation. And this because, while their submission and integration presupposes the intervention of the State, their assimilation could not have taken place without the participation of the native people, and in this particular case without the presence of a powerful Greek element: It is true of course, as I have already stated above, that the local Greek populations had been reinforced by Greek populations transferred from Asia Minor.

The rate of assimilation was not the same in all regions: it was faster for the Slavs who had settled in the plains and near urban centers, and slower for those who had settled in the highlands and in more inaccessible regions.

Nevertheless, in the 10th century A.D. - with a few exceptions - the assimilation of the Slavs to the native population had been completed. The Slavic element though, as a separate racial group, had not disappeared altogether but it had been decreased and "...gradually hellenized. This shows that this process was completed with their christianisation ..." (25). The Taktika (Tactics) of Leon VI, The Wise, - beginning of the 10th century A.D. - report characteristically: "My late father and emperor Basil had persuaded the Slavic tribes to change their ancient customs, and hellenised them, and subjected them fol-

λήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχει σημαντική αύξηση των ελληνικών ή εξελληνισμένων τοπωνυμίων της Μακεδονίας σε σύγκριση με τα σλαβικά τοπωνύμια των ίδιων περιοχών των αμέσως προηγούμενων χρόνων (27). Και τούτο βέβαια υποδηλώνει τον εξελληνισμό των Σλάβων αυτού του χώρου υπό την επίδραση του ελληνικού στοιχείου.

Θα ήταν χρήσιμο να μας απασχολήσει για λίγο το θέμα των σλαβικών τοπωνυμίων, γιατί έχουν γίνει αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και εδαφικών διεκδικήσεων. Σύμφωνα με μια στατιστική που επιχείρησα με βάση το βιβλίο του Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland* - τη μόνη ως τώρα παρά τις αδυναμίες της συνολική καταγραφή (28) - προκύπτει ότι είναι 2123 όλα τα σλαβικά μακρο-τοπωνύμια του ελληνικού χώρου και 730 από αυτά βρίσκονται στη Μακεδονία (29).

Σχετικά με την κατανομή των σλαβικών τοπωνυμίων στο χώρο, παρατηρούμε ότι συγκεντρώνονται σε ορεινές περιοχές, είναι λιγότερα στις πεδιάδες και ελάχιστα στα παράλια. Γιατί οι Σλάβοι που ζούσαν κυρίως από τη γεωργία και την κτηνοτροφία, κατοικούσαν συνήθως στις πλαγιές των βουνών. Άλλωστε η άμυνα της βυζαντινής αυτοκρατορίας εναντίον της σλαβικής διείσδυσης ήταν πολύ πιο αποτελεσματική στα αστικά κέντρα και οι επίμαχες στρατιωτικά και οικονομικά θέσεις βρίσκονταν συνήθως στην πεδιάδα και στις ακτές. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι τα σλαβικά τοπωνύμια δείχνουν ένα λαό γεωργικό, που αγνοούσε τον αστικό βίο και δεν είχε αναπτυχθεί πολιτικά και πολιτιστικά: τα περισσότερα τοπωνύμια έχουν σχέση με την καθημερινή ζωή και τη φύση, με τον ποιμενικό και αγροτικό βίο, δε μαρτυρούνται τοπωνύμια με αφηρημένες έννοιες ή δηλωτικά του δημόσιου βίου και της θρησκευτικής ζωής, που θα υποδήλωναν κάποια εξελιγμένη πολιτικά και πολιτιστικά κοινωνία. Η ίδια παρατήρηση ισχύει και για τις δάνειες σλαβικές λέξεις στην ελληνική γλώσσα. Γεγονός που συμφωνεί και με τις μαρτυρίες των γραπτών πηγών και των αρχαιολογικών δεδομένων για την πολιτική και κοινωνική τους συγκρότηση.

Αυτή η έλλειψη πολιτικής οργάνωσης και η διαφορά πολιτιστικής στάθμης σε σύγκριση με το γηγενή πληθυσμό διευκόλυνε την αφομοίωσή τους από το ελληνικό

στοιχείο, το οποίο ενισχύθηκε και από τη βυζαντινή κεντρική εξουσία.

Συνοψίζοντας παρατηρούμε ότι αυτή την κρίσιμη για την αυτοκρατορία και την Ελλάδα εποχή, δε μαρτυρείται τομή στον ιστορικό βίο του ελληνικού χώρου. Η σιωπή των γραπτών κυρίως πηγών τον 7ο - 9ο αι. δεν εντοπίζεται μόνο στην Ελλάδα: είναι γενικότερο φαινόμενο και δεν πρέπει να αποδοθεί σε εκκολαβισμό της περιοχής, αλλά στη γενικότερη κρίση της αυτοκρατορίας, που οφείλεται κυρίως στον αραβικό κίνδυνο στο εξωτερικό και στην οικονομική εσωτερική (30). Ωστόσο, παρά την κρίση, διαπιστώνεται η ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού. Τους επίμαχους αιώνες (7ο-10ο), η Θεσσαλονίκη παρέμεινε ένα μεγάλο κέντρο διοικητικό και στρατιωτικό και η επικοινωνία της με την Κωνσταντινούπολη, όχι μόνο από τη θάλασσα αλλά και οδικώς, ποτέ δε διακόπηκε, όπως απέδειξαν πρόσφατες έρευνες ιστορικές και αρχαιολογικές (31). Υπήρξε επίσης κέντρο οικονομικό με εμπορικές συναλλαγές με τη νότιο Ελλάδα, όπως μαρτυρεί η αδιάκοπη επί τρεις σχεδόν αιώνες σειρά νομισμάτων (565-842) που βρέθηκαν στην Αθήνα και την Κόρινθο και προέρχονται απ' το νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης (32). Αλλά και τα μνημεία της τέχνης, που έφθασαν ως τις μέρες μας από αυτή την εποχή και που ακολουθούν τα καλλιτεχνικά ρεύματα της Κωνσταντινούπολης, είναι αψευδείς μάρτυρες της ιστορικής συνέχειας αυτού του χώρου.

Απ' όσα ειπώθηκαν, γίνεται φανερό ότι σλαβικοί πληθυσμοί εγκαταστάθηκαν στον ελληνικό χώρο τους παραγμένους αιώνες που σημάδεψαν την ιστορική εξέλιξη της Βαλκανικής. Όμως η εγκατάσταση των Σλάβων δεν διέσπασε την ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού ούτε αλλοίωσε εθνολογικά το ελληνικό στοιχείο, με το οποίο οι επήλυδες ενώθηκαν τελικά και με το οποίο αφομοιώθηκαν. Ο Ελληνισμός στο μακρότατο ιστορικό του βίο ήταν φυσικό να δεχθεί επιδρομείς και εποίκους, τους οποίους τελικά κατόρθωνε να αφομοιώνει. Ο Paul Lemerle σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «αυτούς τους Σλάβους το Βυζάντιο τους εκχριστιάνισε, τους εκπολίτισε, τους αφομοίωσε και τους έκανε Έλληνες. Και αυτό είναι μια από τις πιο εντυπωσιακές νίκες του ελληνικού πνεύματος» (33).

lowing the roman system, liberated them from their leaders, honored them by the baptism and trained them to fight against nations at war with the Romans (the Byzantines) (26). Leon ascribed, of course, three centuries' efforts by the Byzantine authorities, solely to his father. However, during Leon's days the assimilation was totally completed.

The text clearly speaks about the hellenisation of the Slavs. This hellenisation is also confirmed by the toponymies. A recent research, based mainly on the study of documents from the 10th up to the 15th century A.D., concludes that there is an important increase of the hellenic or hellenised toponymies of Macedonia in comparison with the Slavic toponymies of the same regions during the years before the above mentioned dates (27). This fact hints at the hellenisation of the Slavs under the influence of the Greek element.

It is therefore useful for us, to examine here the topic of the Slavic toponymies because they have recently become an issue of political exploitation and territorial claims. According to a statistic which I have tried to draw up basing myself on Max Vasmer's book, "Die Slaven in Griechenland" (28), the total number of all slavic macrotoponymies in the Greek territory is 2.123. and 730 of these Slavic toponymies are located in Macedonia (29).

As far as the distribution of Slavic toponymies in space is concerned, we note that they accumulate in the mountain areas whilst they are much fewer in the plains and scarce in the coast. And this because the Slavs who were mostly farmers and breeders, lived usually on the slopes of the mountains. Moreover, the defense of the Byzantine Empire against the Slavic penetration was more efficient in the urban centers. And the important military and economic centers were usually situated in plains along the coasts. It is also worthwhile noting that the slavic toponymies hint at an agricultural people who ignored the urban way of living and hadn't developed either culturally or politically: therefore most of the toponymies have to do with everyday life and nature, with the pastoral and agricultural life, never with abstract notions or public and religious life, something that would have hinted at a more developed society - politically or culturally. The same remark is valid for the "borrowed" Slavic words in the Greek language (about 300), a fact that agrees with both the testimonies of all written sources and archaeological data concerning their political and

social formation. This lack of political organization and the difference in their cultural level in comparison with the native population, facilitated their assimilation to the Greek element which was reinforced by the central Byzantine authority.

Concluding, we observe that during this critical for Greece and the Empire historical era, we have no testimony whatsoever, about any kind of drastic change in the historical life in the Greek area. The silence, especially in the written sources from the 7th up to the 9th century A.D., does not concern only Greece: it is a general phenomenon and it must not be accredited to the slavisation of the area, but to a more general crisis, in the Empire, mainly due to the Arabic danger in the exterior as well as to the iconoclasm in the interior (30). Nevertheless, in spite of this crisis the historical continuity of hellenism is confirmed. During these critical centuries (7th - 10th), Thessaloniki remained a great administrative and military center and its communication with Constantinople, by sea or by land, was never interrupted, as it is proven by recent historical and archaeological researches (31).

Thessaloniki was also a great economic center that maintained commercial relations with southern Greece, as it is also verified by the continual series (during these centuries) of coins found in Athens and Corinth coming from the mint of Thessaloniki (32). Moreover, the monuments of art, that reached our days from this era and which had followed the artistic currents of Constantinople, constitute unquestionable witnesses of the historical continuity of Macedonia.

We therefore can conclude that Slavic populations had settled in the Greek territorial area during these agitated centuries which marked the historical development of the Balkans. The settlement of the Slavs did not, however, sever the historical continuity of hellenism nor did it alter ethnologically the Greek element. On the contrary, the settlers were finally united with it and were assimilated by it. And it is natural that Hellenism, in the course of its long historical life, was attacked by various enemies and received settlers in its area. Nevertheless, Hellenism had found the way to absorb and assimilate these settlers. Paul Lemerle underlines the fact that "Byzantium managed to christianise, to civilize, to assimilate and to hellenise these Slavs. And this is one of the most impressive victories of hellenic genius" (33).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Η εργασία αυτή αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης μελέτης για το πρόβλημα των σλαβικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα.

1. Βλ. τη μνημειώδη έκδοση του P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, I. Le Texte. II. Le Commentaire, Παρίσι 1979-1981· για τα παραθέματα βλ. τόμ. Α', σελ. 134 στ. 14-18 και σελ. 136 στ. 18-19. (Στο εξής: Lemerle, *Miracles*).
2. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, "Les Slaves dans l' Empire Byzantin", The 17th International byzantine Congress, Major Papers, Washington 1986, Νέα Υόρκη 1986, σελ. 350 (στο εξής: Πελεκίδου, *Les Slaves*).
3. Η διήγηση της επίθεσης στο κεφ. 12 των θαυμάτων, βλ. Lemerle, *Miracles*, Α', σελ. 124-129, για τη χρονολόγηση, βλ. στο ίδιο, Β', σελ. 69-73.
4. Για τις εκστρατείες του αυτοκράτορα Μαυρίκιου και τα προβλήματα που θέτει η χρονολόγησή τους, βλ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, «Συμβολή εις την χρονολόγηση των Αραβικών και Σλαβικών επιδρομών επί Μαυρίκιου (582-602)», Σύμμεικτα του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών 2 (1970), σελ. 145-206.
5. Lemerle, *Miracles*, Β', σελ. 72.
6. Πελεκίδου, *Les Slaves*, σελ. 351.
7. P. Lemerle, *Miracles*, Β', σελ. 90 και 112-113. Η ταύτιση με τον ποταμό Ρούσιο οφείλεται σε προφορική ανακοίνωση του καθηγητή Ι. Καραγιαννόπουλου.
8. V. Beseviev, *Parvobalgarski Nadpisi*, Σόφια 1979, No 14, σελ. 136, με την προηγούμενη βιβλιογραφία.
9. P. Lemerle, *Miracles* Β', σελ. 122-123, 133.
10. Στρατηγικόν του Μαυρίκιου, έκδ. G. T. Dennis-E. Gamillscheg, (Βιέννη 1981), XI/Δ, 51 και 67-68.
11. V. Popovic, "Les témoins archéologiques des invasions anaroslaves dans l'Ilyricum byzantin", MEEFRA 87 (1975), σελ. 457. Πελεκίδου, *Les Slaves*, σελ. 354.
12. Για την απόδοση στους Σλάβους ορισμένων κεραμικών οστράκων και για τη χρονολόγησή τους κατά το 585, βλ. P. Aupert, "Céramique slave à Argos (585 ap. J. C.)", *Etudes Argiennes* (BCH Suppl. 6), Παρίσι 1980, σελ. 372-394 και P. A. Yannopoulos, "La pénétration slave en Argolide". Στο ίδιο, σελ. 323-371. Βλ. όμως την κριτική και τις επιφυλάξεις του Φ. Μολιγκούδη, Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 16 κε, με τις οποίες και συμφωνώ.
13. Βλ. Irène Sorlin, "Slaves et Sklavènes avant et dans les Miracles de Saint Démétrius", στο Lemerle, *Miracles*, Β', σελ. 232. Πρβλ. V. Popovic, "Aux origines de la slavisation des Balkans: la constitution des premières Sklavines Macédoniennes vers la fin du VIe siècle", *Académie des Inscriptions et Belles Lettres Comptes-Rendus*, 1980, σελ. 237-8.
14. Για τον όρο κράτος πολυεθνικό και για την πολιτική και πολιτιστική υπεροχή του Ελληνισμού σ' αυτό το κράτος, βλ. Δ. Α. Ζακυθηνού, "Byzance: Etat national ou multi-national?", *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* Δ/10 (1980-81), σελ. 29-52.
15. Πρβλ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί Λαοί κατά τους Μέσους Χρόνους*, Ιωάννινα 1986, σελ. 90 και υποσ. 2.
16. Mansi, XI (1765), στ. 991-992.
17. Βλ. σχετικά Πελεκίδου, *Les Slaves*, σελ. 356-357. Πρβλ. G. Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the Early Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers* 13 (1959), σελ. 58, ο οποίος εκφράζει αμφιβολίες αν πρόκειται για επισκόπους με πραγματική δικαιοδοσία. V. Popovic, *Aux origines de la slavisation des Balkans*, οπ. παρ., σελ. 251-252. Lemerle *Miracles*, Β', σελ. 158-159.
18. Πρβλ. J. Fertuga, "Untersuchungen zur byzantinischen Ansiedlungspolitik auf dem Balkan von Mitte des 7. bis zur 9. Jh.", *Zbornik Radova* 23(1984), σελ. 49 κε.
19. Πελεκίδου, *Les Slaves*, σελ. 357 και σημ. 72.

20. Βλ. διεξοδικά Lemerle, *Miracles*, Α', σελ. 222-234 (κείμενο), Β' σελ. 138-162 (σχολιασμός και χρονολόγηση).

21. Fr. Dvornik, *Les Légendes de Cyrille et de Méthode vues de Byzance*, (*Byzantinoslavica Supplementa* 1), Πράγα 1933, σελ. 384. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Βίο του Μεθοδίου, που γράφηκε από Σλάβο στη Μοραβία και έχει καταφανή μοραβική επιρροή, ο συγγραφέας παρατηρεί ότι ο αυτοκράτορας του ανέθεσε τη διοίκηση μιας Σιλαβηγίας "ως εάν προέβλεπε ότι θα απέστελλεν αυτόν εις τους Σλάβους, ως διδάσκαλον και πρώτον αρχιεπίσκοπον, ίνα εκμάθῃ πάντα τα σλαβικά ἤθη και ἔθιμα και εθισθῇ εις ταῦτα κατὰ μικρόν"; βλ. Ιω. Αναστασίου, «Βίος Κωνσταντίνου-Κυρίλλου. Βίος Μεθοδίου. Βίος Κλήμεντος Αχρίδος», *Επιστ. Επειτ. Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 12(1968), σελ. 152. Βέβαια ο συλλογισμός αυτός είναι μια μεταγενέστερη κατασκευή, δείχνει όμως πολύ καθαρά ότι ο Μοραβός συντάκτης δεν θεωρούσε το Μεθόδιο Σλάβο. Για την εθνικότητα των δύο αδελφών βλ. Αντ.-Αιμ. Τυχιάου, «Η εθνικότης Κυρίλλου και Μεθοδίου κατά τας σλαβικές πηγὰς και μαρτυρίας», *Κυρίλλω και Μεθοδίου τῆμος ἑρτίος ἐπὶ τῆ χλιωστή και εκατοστή ἐτηρίδι*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 83-132.

22. Lemerle, *Miracles*, Β', σελ. 113-114 και 134.

23. Νικηφόρος, σελ. 76.

24. Βλ. σχετικά M. D. Graebner, *The role of the Slavs within the Byzantine Empire, 500-1018*, New Brunswick-New Jersey, 1975, σελ. 85-113. H. Ditten, "Prominente Slawen und Bulgaren in byzantinischen Diensten (Ende 7. bis Anfang des 10. Jahrhunderts)", *Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz*, Βερολίνο 1983, σελ. 95-119. Πρβλ. επίσης Bohumila Zasterova, "Die Slawen und die byzantinische Gesellschaft im 8. und 9. Jahrhundert", στο ίδιο, σελ. 89-94.

25. Lemerle, *Miracles*, Β', σελ. 193.

26. *Patrologia Graeca*, τ. 107, στ. 969.

27. Βλ. F. Brunet, "Sur l'hellénisation des toponymes slaves en Macédoine byzantine", *Travaux et Mémoires* 9(1985), σελ. 235-265.

28. M. Vasmer, *Die Slawen in Griechenland*, Βερολίνο 1941.

29. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, «Οι Βαλκανικοί Λαοί κατά τους Μέσους Χρόνους», Ιωάννινα 1986, σελ. 76. Τα μακροτοπωνύμια ή αστικά τοπωνύμια έχουν μεγαλύτερη από τα μικροτοπωνύμια βαρύτητα και ιστορική σημασία, γιατί δηλώνουν κατοικημένους οικισμούς.

30. Δ. Α. Ζακυθηνού, "La grande brèche dans la tradition historique de l'Hellénisme du septième au neuvième siècle", *Χαριστήριον εις Α. Κ. Ορλάνδον*, τόμ. Γ', Αθήνα 1966, σελ. 300-324.

31. Βλ. Ιω. Καραγιαννοπούλου, «Η επικωνωνία Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινουπόλεως κατά τους 7.-9. αι.», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 22(1984), σελ. 211-229 και του ίδιου, *Les Slaves en Macédoine. La prétendue interruption des communications entre Constantinople et Thessalonique du 7ème au 9ème siècle*, Αθήνα 1989, όπου στις σελ. 33-38 σε Παράρτημα και το άρθρο του Χ. Μπακιρτζή, "A propos de la destruction de la basilique paléochrétienne de Kipia (Pangée)".

32. Βλ. M. Thompson, *The Athenian Agora, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, vol. II, *Coins from the Roman through the Venetian period*, Princeton, New Jersey 1954, σελ. 68-72. Sp. Vryonis, "An Attic Hoard of Byzantine Gold Coins (668-741) from the Thomas Whittemore Collection and the Numismatic Evidence for Urban History of Byzantium", στο *Byzantium: Its Internal History and Relations with the Muslim World*, Variorum Reprints (Λονδίνο 1971), αρ. VII. Βλ. επίσης P. Charanis, "The Significance of coins as Evidence for the History of Athens and Corinth in the Seventh and Eighth Centuries", *Historia* VI (1955), σελ. 164-168. Άννα Αβραμέα, «Νομισματικοί θησαυροί και μεμονωμένα νομίσματα από την Πελοπόννησο (ΣΤ' - Ζ' αι.)», Σύμμεικτα του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών 5 (Αθήνα 1983), σελ. 71-73..

33. P. Lemerle, "La Chronique improprement dite de Monemvasie: le contexte historique et légendaire", *Revue des Etudes Byzantines* 21 (1963), σελ. 49.

NOTES

This paper is part of an extensive study on the Slavic settlements in Greece.

- 1.- See the monumental edition of P. Lemerle, *Le plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, I. Le Text II. Le Commentaire (The most ancient collection of the Miracles of Saint Demetrius and the penetration of Slavs in the Balkans), Paris 1979 - 1981. See Volume I, pages 134 e. 14 - 18 and page 136 e. 18-19.
- 2.- Maria Nystazopoulou - Pelekides, "Les Slaves dans l' Empire Byzantin" (The Slavs in the Byzantine Empire), The 17th International Byzantine Congress, Major Papers. Washington 1986, New York 1986, p. 350.
- 3.- The description of the attack in chapter 12 in the "Miracles", see Lemerle, *Miracles I*, page 124-129, for the dates, see in the same work, II p. 69-73.
- 4.- For the campaigns of Emperor Maurice and the problems arising from their chronology, see the work of Maria Nystazopoulou - Pelekides, "A contribution to the chronology of the Avar and Slavic raids under the reign of Maurice (582 - 602 A.D.)" *Miscellanies of the Center of Byzantine Studies Volume 2* (1970), page 145-206.
- 5.- Lemerle, "Miracles", Volume II, p. 72.
- 6.- Pelekides, *The Slavs*, p. 351.
- 7.- P. Lemerle, "Miracles" Volume II, page 90 and 112 - 113. The location of the Roussio is due to an oral announcement by Professor I. Karagiannopoulos.
- 8.- V. Besevlier, *Parvobalgarski Nadpisi*, Sophia 1979, No 14, p. 136, with the above mentioned bibliography.
- 9.- Lemerle, "Miracle" Volume II, p. 122 - 123 - 133.
- 10.- The strategikon of Maurice, edition G.T. Dennis-E Gamillscheg (Vienna 1981), XII, 51 and 67-68.
- 11.- Popovic, "Les témoins archéologiques des invasions avoslaves dans l'illyricum byzantin" (the archaeological testimonies concerning the avoslavic invasions in the Byzantine illyricum), *MEEFRA 87* (1975) p. 457. Pelekides, *Les Slaves (The Slavs)*, p. 354.
- 12.- For the ascription to the Slavs of certain ceramic shells and for their chronology (585 A.D.) see P. Aupert "Céramique slave à Argos" (585 ap. J.C.) (Slavic ceramics in Argos), *Etudes Argiennes (Argean Studies) (BCH Suppl. 6)*, Paris 1980, pp. 372-394 and P.A. Yiannopoulos, "La pénétration slave en Argolide" (The Slavic pénétration in Argolide), in the same, pp. 323-371. See also the criticism and the reservations expressed by F. Maligoudes in "Slavs in Middle Ages' Greece" *Thessaloniki 1988*, pp. 16, with which I agree.
- 13.- See Irène Sorlin, "Slaves et Sklavènes avant et dans les Miracles de Saint Démétrius" (Slavs and Sklavènes before and in the "Miracles of St. Démétrius", in Lemerle's "Miracles", Volume II, p. 232, Popovic, "Aux origines de la slavisation des Balkans: la constitution des premières Sklavines Macédoniennes vers la fin du VIe siècle", (to the origins of the slavisation of the Balkans: the constitution of the first Sklavines in Macedonia towards the end of the VIth century)", *Academie des Inscription et Belles Lettres Comptes - Rends 1980*, pp. 237 - 8.
- 14.- For the term multinational and for the political and cultural sovereignty of Hellenism in this state, see D.A. Zakythinos' "Byzance" (Byzantium): Etat national on multinational? (A national or a multinational state?) *Bulletin of the Christian and Archeological Society, D/10* (1980 - 81), pp. 130 - 131.
- 15.- See Maria Nystazopoulou - Pelekides "The Balkan people during the Middle Ages", Ioannina 1986, p. 90 and footnote 2.
- 16.- Mansi XI (1765), c. 991-992.
- 17.- See Pelekides, "Les Slaves" (The Slavs), page 356-357. G. Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the Early Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers 13* (1959), pp. 58, who express doubts whether it is about bishops with real jurisdiction VI. Popovic, "Aux origines de la slavisation des Balkans" (To the origins of the slavisation of the Balkans) pp. 251-252. Lemerle, *Miracles*, II pp. 158-159.
- 18.- J. Ferluga, "Untersuchungen zur byzantinische Ansiedlungspolitik auf Balkan von Mitte des 7. bis 9. Jh." *Zbornik Radova 23* (1984), p. 49.
- 19.- Pelekides, *Les Slaves (The Slavs)*, pp. 357 and 72.
- 20.- See in detail Lemerle, *Miracles I*, pp. 222-223 (text), II pp. 138-162 (commentaries and chronologie).
- 21.- Fr. Dvornik, *Les légendes de Cyrille et de Methode vues de Byzance*. (The legends of Cyril and Methodius seen by Byzantium) (*Byzantinologica Supplementa 1*) Prague 1933, p. 384. It is characteristic that the "Life of Methodius" written by a Slav in Moravia, with obvious Moravian influence, the author remarks that the Emperor assigned him "as if he had foreseen that he would have sent him to the Slavs, as a teacher and first archbishop, in order to learn all slavish customs and to adapt himself a little to them": See, I. Anastassiou, "The life of Constantine - Cyril. The Life of Methodius. The Life of Clemence of Ochrid". *Scientific Year Book of the University of Thessaloniki - Theological School 12* (1968), p. 152. Certainly, this reasoning is of a much later date, it shows however, very clearly, that the Moravian writer didn't consider Methodius a Slav. For the nationality of the two brothers see Ant., Em., Tachioau "The nationality of Cyril and Methodius according to the Slavic sources and testimonies", vol. II, *Thessaloniki 1968*, pp. 83 - 132.
- 22.- Lemerle, *Miracles II* pp. 113 - 114 and 134.
- 23.- Nicéphorus, p. 76.
- 24.- See M.D. Graebner, "The role of the Slavs within the Byzantine Empire 500 - 1018", *New Brunswick - New Jersey*, 1975, pp. 85 - 113. H. Ditten, *Prominente Slawen und Bulgaren in byzantinischen Diensten (Ende 7. bis Anfang des 10. Jahrhunderts)*. *Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Bhzanz*, Berlin 1983, pp. 95 - 119. Also, Bohumila Zasterova, "Die Slawen und die byzantinische Gesellschaft im 8. und 9. Jahrhundert", in the same, pp. 89 - 94.
- 25.- Lemerle, *Miracles II*, p. 193.
26. *Patrologia Graeca V*, 107, p. 969
- 27.- See F. Brunet, "Sur l'hellénisation des toponymes slave en Macédoine byzantine", (On the hellenisation of the slav toponymies in Byzantine Macedonia) *Travaux et Memoires 9* 1985 pp. 235 - 265.
- 28.- M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941.
- 29.- Maria Nystazopoulou - Pelekides "The Balkan peoples in Middle Ages", Ioannina 1986, p. 76. The macro-toponymies or the urban toponymies bear a greater historical meaning and importance than the micro-toponymies because they refer to dwelling settlements.
- 30.- D.A. Zakythinos, "La grande brèche dans la tradition historique de l' Hellénisme du septieme au neuvieme siecle" ("The great gap from the seventh to the ninth century") volume dedicated to A.K. Orlantos, Vol. III, Athens 1966, pp. 300 - 324.
- 31.- See J. Karayiannopoulos "Communications between Thessaloniki and Constantinople from the seventh to the ninth centuries", *Scientific Bulletin of the Philosophical School at of the Aristotelian University of Thessaloniki 22* (1984), pp. 211 - 229 and of the same author "Les Slaves en Macédoine. La prétendu interruption des communications entre Constantinople et Thessalonique du 7ème au 9ème siècle (The "alleged" interruption of the communications between Constantinople and Thessaloniki from the 7th to the 9th century)", Athens 1989, pp. 33 - 38 in the *Annexe* the article of Chr. Bakirtzis "A propos de la destruction de la basilique paléochrétienne de Kipia (Pangee)".
- 32.- See M. Thompson, "The Athenian Agora, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, vol. II. Coins from the Roman through the Venetian period", Princeton, New Jersey 1954, pp. 68 - 72. Sp. Vryonis, "An Attic Hoard of Byzantine Cold Coins (668-741) from the Thomas Whittemore Collection and the Numismatic Evidence for Urban History of Byzantium, at "Byzantium: its internal History and Relations with the Muslim World", *Variorum Reprints* (London 1971), No. VII No See also P. Charanis, "The Significance of Coins as Evidence for the History of Athens and Corinth in the Seventh and Eighth Centuries", *Historia IV* (1955), pp. 164-168. Ann Avramea, "Numismatic Treasures and isolated coins from Peloponnese (6th - 7th centuries)", *Symmeikta of the Center of Byzantine Research 5* (Athens 1983), pp. 71-73.
33. P. Lemerle, *La Chronique improprement dite de Monemvasie: le contexte historique et légendaire*, *Revue des Etudes Byzantines 21* (1963), p. 49.

10

11

12

13

ΝΙΚΟΣ ΖΙΑΣ

ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΟΥ ΥΠ. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

BYZANTINE MONUMENTS OF MACEDONIA

NIKOS ZIAS

ASSOC. PROFESSOR
DIRECTOR BYZANTINE MONUMENTS
OF MINISTRY CULTURE

14

Τα καλλιτεχνικά μνημεία της αρχιτεκτονικής, ζωγραφικής, γλυπτικής αλλά και τα κατάλοιπα της απλής καθημερινής χρηστικότητας, είναι οι πιο απτοί μάρτυρες της ιστορικής διαδρομής ενός έθνους. Τα μνημεία ιδιαίτερα της αρχιτεκτονικής (μαζί με το ζωγραφικό και γλυπτικό τους διάκοσμο) έχουν ακόμη την ιδιότητα να συνδέουν την πορεία μέσα στους αιώνες του έθνους με τη γη, τον τόπο της διαβίωσής του. Δεν είναι υπερβολή αυτό που έχει λεχθεί, ότι δηλαδή τα μνημεία αποτελούν την υλική μορφή της Ιστορίας.

Στους μακρούς αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας - της μεσαιωνικής περιόδου δηλαδή της ιστορίας του Ελληνικού έθνους - καθώς και στους δύσκολους καιρούς που ακολούθησαν (μεταβυζαντινή περίοδος) τα μνημεία στη γη της Μακεδονίας διατρανώνουν τόσο με την πυκνότητά τους που επιβεβαιώνει διαρκή και μόνιμη εγκατάσταση όσο και κυρίως με την ποιότητά τους την εθνική ταυτότητα και φυσιογνωμία των δημιουργών τους. Οι δημιουργοί αυτοί, ανώνυμοι συνήθως, δεν είναι παρά τα χέρια που εκφράζουν το λαό που ζει στη Μακεδονική γη, το μεγάλο πολιτικό και εμπορικό κέντρο τη Θεσσαλονίκη, δεύτερη πόλη της αυτοκρατορίας, ή τις μικρότερες, αλλά γεμάτες ζωντάνια πολιτείες της Βέροιας και της Καστοριάς ο οποίος ή ασκείται πνευματικά στη μοναστική χερσόνησο του Άθωνα, ή οργώνει τις γόνιμες πεδιάδες της Ανατολικής και Κεντρικής Μακεδονίας ή σκαρφαλώνει με τα κοπάδια του στα βουνά της Δυτικής Μακεδονίας.

Στα πολυάριθμα αυτά μνημεία της Βυζαντινής, αλλά και της μεταβυζαντινής περιόδου από τον 4ο μέχρι τον 19ο αι. (εδώ θα ασχοληθούμε μόνο με τη βυζαντινή περίοδο) οι ελληνικές επιγραφές, αλλά και ουσιοδέστερα στοιχεία όπως η ευρυθμία των αρχιτεκτονημάτων και η κυριαρχία του μέτρου φανερώνουν με ενάργεια την ελληνική ταυτότητά τους.

Στη ζωγραφική, ιδιαίτερα, ο σεβασμός της ανθρώπινης μορφής διατρέχει όλες τις περιόδους. Το μέτρο και η ανθρώπινη μορφή, που είναι διαρκή γνωρίσματα της ελληνικής τέχνης, ανθρωποκεντρικής στην αρχαιότητα, θεοανθρωποκεντρικής στο Βυζάντιο, μιλούν αβίαστα και διακηρύσσουν αταλάντευτα την ελληνική ταυτότητα των δημιουργών, στοιχειοθετώντας έτσι και την εθνική φυσιογνωμία της Μακεδονικής γης.

Τα χριστιανικά μνημεία της Μακεδονίας ανάγουν την ίδρυσή τους στην πρώτη περίοδο της χριστιανικής τέχνης καθώς σ' αυτό το τμήμα της Ελληνικής γης ακούστηκε για πρώτη φορά στην ευρωπαϊκή ήπειρο το χριστιανικό κήρυγμα, καθώς εδώ πρωτοπάτησε ο Απόστολος Παύλος για να κηρύξει το Ευαγγέλιο. Στο γνωστό από τις Πράξεις των Αποστόλων (ΙΣΤ', 9) όραμα ο Μακεδόνας άντρας παρακαλεί τον ευρισκόμενο στη Μυσία

Απόστολο λέγοντάς του ελληνικά "διαβάς εις Μακεδονίαν βοήθησον ημίν". Πρώτος ευρωπαϊκός σταθμός του Παύλου η πόλη των Φιλίππων, που ίδρυσε ο Φίλιππος ο Β', βασιλιάς της Μακεδονίας, δίνοντάς της το όνομά του. Η πόλη - ρωμαϊκή αποικία αυτή την εποχή - γίνεται μια ζωντανή χριστιανική κοινότητα Ελλήνων στους οποίους ο απόστολος Παύλος απευθύνει τη γνωστή "Προς Φιλιππησίους" επιστολή γραμμένη φυσικά στην Ελληνική γλώσσα. Στην ελληνική άλλωστε είναι γραμμένες και οι πιο ανεπιτήδευτες και αυθόρμητες επιγραφές, αυτές που διατηρούν τη μνήμη των νεκρών και χρονολογούνται από τον 4ο αι. μ.Χ. "Κοιμητήριον Παύλου πρεσβυτέρου των Φιλιππησίων αγίας του Θεού εκκλησίας" "ενθάδε κείται Ανδρέας" "Κοιμητήριον Παύλου πρεσβυτέρου και ιατρού Φιλιππησίων".

Την πόλη στολίζουν επιβλητικά και πολυτελή οικοδομήματα. Δύο βασιλικές του 6ου αι. μεγάλων διαστάσεων, ένα πολύπλοκο οικοδομικό συγκρότημα με πυρήνα οκτάγωνο ναό, βοηθητικά κτήρια, επισκοπείο και άλλα πολλά.

Βαδίζοντας την Εγνατία οδό προς τα Δυτικά βρισκουμε την Αμφίπολη, όπου επίσης ανθεί χριστιανική κοινότητα τον 5ο και 6ο αι. όπως δείχνουν οι τέσσερις τρίκλιτες βασιλικές - στολισμένες με ωραία ψηφιδωτά δάπεδα - καθώς και ένας περίκεντρος ναός και επισκοπείο.

Η Θεσσαλονίκη βέβαια είναι το μεγάλο κέντρο της Μακεδονίας σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της. Κατά τη βυζαντινή όμως περίοδο η Θεσσαλονίκη είναι η πρώτη πόλη του Ελλαδικού βυζαντινισμού. Τα πολλά και εξαιρετικά σημαντικά μνημεία της στέκονται ακόμη όρθια (στους Φιλίππους και την Αμφίπολη σώζονται μόνο σε ερείπια και έχουν στο μεγαλύτερο μέρος αποκαλυφθεί σε ανασκαφές) κάνοντας ακόμη πιο φανερή την ιστορική διαδρομή.

Η Ροτόντα, ρωμαϊκό κτίσμα, μετατρέπεται τον 4ο αι. σε χριστιανικό ναό και ιστορείται με θαυμάσια ψηφιδωτά ελληνιστικής χάρης. Είναι χαρακτηριστικό έργο προσληψής ελληνιστικών στοιχείων και μετατροπής τους σε βυζαντινά. Η σύνθεση αποτελείται από παραστάσεις μαρτύρων με αρχιτεκτονημάτων που συνδέονται με την Ελληνιστική παράδοση. Οι ολόσωμες όμως μορφές των νεαρών μαρτύρων με τη μετωπική τους στάση, την αφαιρετική απόδοση, την προβολή της πνευματικότητας με τον τονισμό των ματιών, δίνουν την εικόνα του μεταμορφωμένου ανθρώπου, του κατά Χάριν θεωμένου. Το ουσιαδές όμως ελληνικό στοιχείο είναι ο τρόπος αντιμετώπισης της ανθρώπινης μορφής που παρατηρείται στην αφαίρεση και τη σχηματοποίηση διατηρεί τις ωραίες αναλογίες.

Ο μεγάλος ναός της Παναγίας, γνωστός με το όνομα Αχειροποίητος, είναι "τυπικό δείγμα τρίκλιτης, ξυλό-

The artistic monuments of architecture, painting, sculpture - but also the remains of simple everyday usage - are the most tangible witnesses of the historical progression of a nation. In particular, architectural monuments (together with their pictorial and cultural decor) are also possessed of the quality of connecting this progression throughout the centuries of the nation with the land, its place of abode. What has been asserted is no exaggeration, to wit that monuments constitute the material form of History.

During the long centuries of the Byzantine Empire - the mediaeval, that is, era of the history of the Greek nation - and during, as well, the difficult times that ensued (post-byzantine era) the monuments on Macedonian land proclaim as much with their density - which attests to a continuous and permanent settlement - as well as chiefly with their quality the national identity and profile of their creators. These creators, usually anonymous, are nothing but the hands that express the people who live on Macedonian land; the great political and trade centre, Thessaloniki, the second city of the Empire, or the smaller but lively towns of Verroia and Kastoria, or practiced in spirit in the monastic peninsula of Athos, or ploughing the fertile plains of East and Central Macedonia, or climbing, along with the flocks, the mountains of West Macedonia.

In these numerous monuments of the Byzantine but also the post-Byzantine era from the 4th to the 19th century (we will only treat here of the Byzantine Era), Greek inscriptions, but also more salient elements such as the harmoniousness of the buildings and the predominance of measure, reveal with clarity their Greek identity.

In painting, particularly, the respect for the human form courses through all the eras. Measure and the human form which are constant distinctive features of Greek art, anthropocentrically during antiquity, theo-anthropocentrically during the Byzantine era, tell uncoercedly and proclaim immovably the Greek identity of their creators, piecing thus together the national profile of Macedonian Land.

The Christian monuments of Macedonia date their institution to the first period of Christian art, since Christian preaching was first heard on the European continent in this part of Greek land, for it was here that the Apostle Paul first set his foot to spread the gospel. In the vision known from the Acts of the Apostles (XVI, 9), the Macedonian man petitions the apostle, then in Mysia, telling him in Greek "*Help us: come to Macedonia.*" The first European station of Paul is the city of Philippi, instituted by Philip II of Macedon and endowed with his name. The city - a Roman colony at the time - becomes a living Chris-

tian community of Greeks to whom Paul addresses his epistle "*To the Philippisii*", which was composed of course in the Greek language. Also in Greek are composed the most disingenuous and spontaneous inscriptions, those that preserve the memory of the dead and date from the 4th century A.D. "Dormitory of Paul, Presbyter of the Holy Church of God, of the Philippissians", "Here lies Andreas", "Dormitory of Paul, Presbyter and healer of the Philippissians".

The city is adorned by imposing and sumptuous buildings. Two 6th century Basilicas of large dimensions, a complex structural conglomerate with a nuclear octagonal church, auxiliary buildings, episcopal palace etc.

Following the Egnatia way to the west we come to Amphipolis, where there is a flourishing Christian community in the 5th and 6th centuries as evinced by the four three-aisled basilicas - adorned with lovely mosaic floors - as well as a pericentric church and an episcopal palace.

Thessaloniki is, of course, the great centre of Macedonia throughout its history. But in the Byzantine era Thessaloniki was the first city of helladic byzantinism. Her many and exceptionally important monuments still stand (in Philippi and Amphipolis only ruins are preserved, which were found largely in excavations) rendering the historical progression more visible.

The Rotunda, a Roman edifice in the 4th century, is converted to a Christian church and is adorned with wonderful mosaics of hellenistic grace. They are a characteristic work of the assumption of hellenistic elements and their conversion to Byzantine. The composition consists of the representation of martyrs with edifices. The edifices are connected with Greek tradition. However, the full-bodied forms of the young martyrs with their full frontal attitude, the abstractive rendition, the projection of their spirituality by highlighting the eyes, provide the image of the transformed human being, the onlooker in grace. The essential Greek element, however, is the way that the human form is treated which, despite the abstraction and the schematisation, still preserves beautiful analogies.

The large church of our Lady, known under the name of "Acheiropoeitos" is a "typical sample of a three-aisled, wooden-roofed, Greek basilica with a choir loggia". It was instituted during the third quarter of the 5th century and is preserved (with some newer additions and repairs) to our day. On behalf of the builders speak the inscriptions "for the blessing of him whose name God knows" and "for the blessing of the humble Andreas".

Naturally the monument that condenses the history of Thessaloniki is the huge five-aisled basilica dedicated to the patron saint of the town Demetrios the Myrh-flowing. Its history begins with the first decades of the fourth century with the construction of a "small house" at the

στεγής, ελληνικής βασιλικής με υπερώα". Ιδρύθηκε στο τρίτο τέταρτο του 5ου αι. και σώζεται, (με κάποιες νεώτερες προσθήκες και επισκευές), μέχρι σήμερα. Για τους κτήτορες μας μιλούν οι επιγραφές "Υπέρ ευχής ου οίδεν ο Θεός το όνομα" και "Υπέρ ευχής Ανδρέου ταπεινού".

Το μνημείο βέβαια που συμπυκνώνει την ιστορία της Θεσσαλονίκης είναι η μεγάλη πεντάκλιτη βασιλική η αφιερωμένη στον προστάτη της πόλης τον Άγιο Δημήτριο το Μυροβλήτη. Η ιστορία του αρχίζει από τις πρώτες δεκαετίες του 4ου αι. με ανέγερση "οικίσκου" στον τόπο όπου μαρτύρησεν ο Άγιος. Κατά τον 5ο αι. ο Λεόντιος ανήγειρε μεγάλη βασιλική στην ίδια θέση, η οποία όμως κήκε στα 629-634 αλλά γρήγορα χτίστηκε στην ίδια θέση νέα πεντάκλιτη βασιλική ψηφιδωτή επιγραφή μας πληροφορεί "Επί χρόνων Λέοντος ηβώντα βλέπεις, καυθέντα το πριν τον Ναόν Δημητρίου". Ο ναός θα διατηρηθεί περίπου δώδεκα αιώνες αλλά πάλι στα 1917 πυρκαϊά θα τον καταστρέψει για να αναστηλωθεί στη μορφή που έχει σήμερα. Λόγω αυτών των αλληπαλλήλων καταστροφών μόνον αποσπασματικά έχει διατηρηθεί - σε μικρή κλίμακα - ο ζωγραφικός, κυρίως ψηφιδωτά και λίγες τοιχογραφίες, διάκοσμος. Οι παραστάσεις είναι κυρίως αφιερωματικές, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης, με κάποια ιστορικά στοιχεία. Ανήκουν σε διαφορετικές εποχές και μας δίνουν στοιχεία για την ιστορία του μνημείου. Όλες σχεδόν έχουν κεντρικό θέμα τον Άγ. Δημήτριο, ενώ δεν έχουν σωθεί σκηνές από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη. Δύο - τρία απ' αυτά (ίσως ανήκουν στη φάση του ναού πριν τον 7ο αι. (Αφιέρωση δύο παιδιών στον Άγ. Δημήτριο, Άγ. Δημήτριος με Αγγέλους, Άγ. Δημήτριος με τέσσερις κληρικούς). Τα υπόλοιπα σωζόμενα ψηφιδωτά ανήκουν στο ναό του 7ου αι. Απ' αυτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν ορισμένα με ιστορικές συναρτήσεις, όπως ο Άγ. Δημήτριος ανάμεσα στους ανακαινιστές του ναού. Πίσω από τις όρθιες μορφές απεικονίζονται οι επάλξεις των τειχών της Θεσσαλονίκης. Στο κάτω μέρος η επιγραφή είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική "Κτίστας θεωρείς του πανενδόξου δόμου εκείθεν ένθεν μάρτυρος Δημητρίου το βάρβαρον η κλύδωνα βαρβάρων στόλων μετατρέποντος και πόλιν λυτρουμένου". Η επιγραφή αναφέρεται στη θαυματουργική σωτηρία της πόλης από τις επιδρομές των Σλάβων και των Αβάρων στις αρχές του 7ου αι. Διάφορες άλλες αφιερωματικές παραστάσεις (Α. Δημήτριος με δύο παιδιά, Άγ. Σέργιος, Παναγία με Άγιον, Άγ. Δημήτριος με Διάκονο κ.λ.π.) συμπληρώνουν τη σωζόμενη διακόσμηση.

Από τις τοιχογραφίες σημειώνουμε αυτή που κατά τους μελετητές έχει σχέση με τις Αβαροσλαβικές επιδρομές του 6ου και 7ου αι. Έφιππος σ' άστρο άλογο εισέρχεται στην πόλη θριαμβευτής ο Αυτοκράτωρ Ιουστι-

νιανός ο Β' ύστερα από τη νίκη του εναντίον των Σλάβων στα 688 μ.Χ.

Σ' ένα άλλο μνημείο της παλαιοχριστιανικής περιόδου της Θεσσαλονίκης, τη Μονή Λατόμου, γνωστή με το νεότερο όνομα του Οσίου Δαυίδ, σώζεται η μοναδική, ψηφιδωτή διακόσμηση κόγχης στην Ελλάδα. Είναι η μεγαλύτερης παράσταση της ενδόξου παρουσίας του Χριστού εμπνευσμένη από τα οράματα των προφητών Ιεζεκιήλ και Αββακούμ. Το αποκαλυπτικό και εσχατολογικό αυτό ψηφιδωτό με την ελληνιστική δροσιά χρονολογείται στον 5ο αι.

Αφού αναφέρουμε μερικά άλλα παλαιοχριστιανικά μνημεία εκτός Θεσσαλονίκης, όπως δύο βασιλικές στο αρχαίο ιερό του Δίου, μια στην Κοζάνη, άλλη στο Άργος Ορεστικόν, που τώρα ταυτίζονται με την αρχαία Διοκλιτιανούπολη κι αφού επισημάνουμε ότι η αρχαιολογική σκαπάνη όλο και προσθέτει μνημεία στον ήδη πλούσιο κατάλογο, ξαναγυρίζουμε στη Θεσσαλονίκη της κυρίως Βυζαντινής τώρα περιόδου. Η πόλη συνεχίζει να είναι σπουδαίο καλλιτεχνικό και θρησκευτικό κέντρο. Πενήντα εφτά εκκλησίες και σαράντα μοναστήρια και μετόχια έχουν επισημανθεί από τον 5ο έως το 15ο αι.

Το πιο σημαντικό μνημείο αυτής της περιόδου - όχι μόνον της Θεσσαλονίκης αλλά και της Μακεδονίας - είναι ο ναός της Αγ. Σοφίας. Μετά τον Άγ. Δημήτριο είναι το πιο χαρακτηριστικό μνημείο της Θεσσαλονίκης και ενδεικτικό για τη σημασία που είχε η Μακεδονική πρωτεύουσα στη ζωή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το κτήριο είναι ογκώδες και επιβλητικό και αντιπροσωπεύει την προσπάθεια των βυζαντινών αρχιτεκτόνων να συνδυάσουν τη βασιλική, το σταυρό και τον τρούλλο, που θα καταλήξει έναν περίπου αιώνα μετά στον κατ' εξοχήν βυζαντινό τύπο ναού, το σταυροειδή εγγεγραμμένο με τρούλλο. Ο ναός της Αγ. Σοφίας χρονολογείται στον 7ο - 8ο αι. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ψηφιδωτή διακόσμηση που δεν ανήκει όμως στην αρχική εποχή. Μονογράμματα των αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου του Στ' (780-797) και Ειρήνης (790-797) καθώς και δύο επιγραφές - "επί Παύλου του αγιωτάτου ημών αρχιεπισκόπου εγένετο συν Θεώ το έργον τούτο"- διατρανώνουν την ελληνική καταγωγή των σημαντικών αυτών ζωγραφικών έργων. Στον τρούλλο εικονίζεται - κατά παλαιά παράδοση - η Ανάληψη, που χρονολογείται στον 9ο αι. Ισχυρή σχηματοποίηση και εκφραστική ένταση που δεν οδηγούν όμως σε διακοσμητισμό, αλλά σε υπερβατική και οραματική θεώρηση, χαρακτηρίζουν το ψηφιδωτό αυτό.

Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού Βήματος στα χρόνια της Εικονομαχίας είχε σχεδιασθεί σταυρός. Με την επικράτηση όμως της ορθοδοξίας και τη νίκη των εικόνων, το σταυρό - τα ίχνη του οποίου διακρίνονται μέχρι σήμερα - αντικατέστησε παράσταση ενθρόνου Παναγίας. Το πιο μαλακό πλάσιμο και τα μεγάλα εκ-

place where the saint martyred. During the fifth century Leontius erected a large basilica on the same location. However, some time around 629-634 the basilica was burned and a new, five-aisled basilica was built in the same place. A mosaic inscription informs us "In the reign of Leo you could see the burnt remains of the former church of Demetrios". The church will be preserved for about twelve centuries but once again in 1917 it will be destroyed by fire and then restored in the form that it has today. On account of this series of disasters, only in a few parts has been preserved the pictorial, chiefly by mosaics with a few frescoes, adornment. The representations are mainly dedicative, in token of gratitude, with some historical elements. They belong to different eras and provide us with elements of the history of the monument. Almost all have Saint Demetrios as their central theme, while there are no surviving scenes from the Old and the New Testament. Two or three of these perhaps belong to the phase of the church prior to the 7th century. (Dedication of two children to Saint Demetrios, St. Demetrios with the angels, St. Demetrios with four clerics.) The remaining extant mosaics belong to the church of the seventh century. Of these, some are of particular interest for they comprise certain historical tangents such as St. Demetrios among the restorers of the church. Behind the standing forms are depicted the ramparts of the walls of Thessaloniki. At the bottom the inscription is particularly enlightening: "Builder of the most glorious habitation you see on both sides of the martyr Demetrios the barbarous hurricane destroying barbarian fleets and delivering the town". The inscription refers to the miraculous delivery of the city from the incursions of the Slavs and the Avars at the beginning of the seventh century. Some other votive representations (St. Demetrios with two children, St. Sergios, our Lady with a Saint, St. Demetrios with a Deacon etc.) complete the preserved decoration.

From the frescoes we mention the one which, according to the scholars, is related to the Avar and Slav incursions of the sixth and seventh centuries. Riding a white horse, the triumphant Emperor Justinian the second, enters the town following on his victory against the Slavs in 688 A.D.

In another monument of the paleochristian period of Thessaloniki, the Monastery of Latomos, known under the newer name of Hosios David we have the only preserved mosaic decoration of an apse in Greece. It is the majestic depiction of the glorious presence of Christ, inspired by the visions of the prophets Ezekiel and Habakkuk. This revelational and eschatological mosaic with a Greek freshness is dated to the 5th century.

After citing some other paleochristian monuments outside Thessaloniki, such as two basilicas at the ancient

Dion sanctuary, one in Kozani, another one in Argos Orestikon - which is now identified with the ancient Dioklidianopolis - and after pointing out that the excavating pickaxe is continually adding monuments to an already rich catalogue, we go back to Thessaloniki of the mainstream Byzantine era now. The city continues to be a primary artistic and religious centre. Fifty-seven churches and forty monasteries and dependencies have been identified from the 5th to the 15th century.

The most important monument of this period, not only for Thessaloniki, but for the whole of Macedonia is the church of St. Sophia. After St. Demetrios it is the most representative monument of Thessaloniki and indicative of the importance which the Macedonian capital had to the life of the Byzantine Empire. The edifice is massive and imposing and represents the effort of the Byzantine architects to combine the basilica, the cross and the dome, which will result a century or so later to the par excellence Byzantine type of church, the cruciform inscribed by a dome. The church of St. Sophia is dated to the 7th-8th century. The mosaic decoration is particularly important and does not all belong to the initial era. Monograms of the emperors Constantine VI (780-797) and Irene (790-797) as well as the two inscriptions "in the days of Paul our most holy archbishop this work was made for God", bespeak the Greek provenance of these important works of painting. In the dome is represented - according to old tradition - the Ascension, dating to the 9th century. Strong schematisation and expressive tension characterise this mosaic, however, do not lead to decorativity, but to a transcendental and visionary view.

A cross had been sketched in the spherical quadrant of the apse during the Iconomachies. However, with Orthodoxy prevailing and the Icons winning the day, the cross - traces of which can still be discerned today - was replaced with a composition of an enthroned Holy Virgin. The softer plasticity and the large expressive eyes lead the scholars to date it as somewhat later than the era of the dome; possibly to the 11th century.

To the 11th century is also dated another church of Thessaloniki. Built in 1028 by Christophoros, an official of the empire, and his family "...to a perivleptos [seen from all round: conspicuous] church by Christophoros, protospatharios to the all glorious vassileus [emperor] and katepano of Laguardia, and of his symbia [conjunct] Maria, and their children Nikephoros, Anna and Katakalis" in the mould of a four-pillared complex cruciform, inscribed with a trullo [dome], stylishly distinguished church, with a rich plastic modulation of the outside walls. In the interior, frescoes of the same era - with an Ascension in the trullo - complete the form of this beautiful monument.

νολο-
ή του
α της
ατού-
γένειά
ά Χρι-
αθαρί-
αυτού
αι Κα-
ιονίου
ούλλο
αστική
τερικό
ι στον
αυτού

Μαυριώτισσας που ίσως χρονολογούνται λίγο αργότερα.
Ένα άλλο ενδιαφέρον γνώρισμα των τοιχογραφιών της Καστοριάς είναι η απεικόνιση των κτητόρων σε μεγάλη μάλιστα κλίμακα καθώς και κεκοιμημένων που αναπαύονται μέσα ή έξω από τις εκκλησίες. Οι κτήτορες με ελληνικά ονόματα: Θεόδωρος Λιμνιώτης, Άννα Ραδιηνή, Νικόλαος Κασνίτζης "τύχη μάγιστρος" και πολλοί άλλοι κληρικοί και λαϊκοί, άρχοντες από τη Βασιλεύουσα και ντόπιοι ευλαβείς αφιερωτές ντυμένοι τις ωραίες επίσημες φορεσιές τους με ιδιόρρυθμα καπέλλα διασώζουν την πιο απτή και ορατή μορφή της κοινωνίας της ελληνικής Καστοριάς του 11ου και 12ου αι.

Στην άλλη πλευρά της Μακεδονίας, στη Χερσόνησο του Άθω, σχηματίζεται την εποχή αυτή η μοναδική στην Ορθοδοξία μοναστική πολιτεία. Ανεγείρονται οι κεντρικοί ναοί - τα καθολικά - των σημαντικότερων μονών του Αγ. Όρους. Ο αρχιτεκτονικός τύπος που επικρατεί είναι μια παραλλαγή του σταυροειδούς εγγεγραμμένου, που προσαρμόζεται στις λειτουργικές ανάγκες της εικοσιπεντάωρης λατρευτικής ζωής των Ορθοδόξων μοναχών. Στις δύο εγκάρσιες κεραίες του σταυρού προστίθενται δύο κόγχες, που ονομάζονται χοροί καθώς εδώ κάθονται οι ψάλλοντες μοναχοί, κι έτσι ο ναός γίνεται τρίκογχος. Καθώς είναι δημιούγημα Αθωνίτικο παίρνει και αυτό το όνομα. Το καθολικό της Μονής της Αγ. Λαύρας που ιδρύεται στα 963 μ.Χ. είναι το χαρακτηριστικό δείγμα αυτού του τύπου. Ακολουθούν τα καθολικά των άλλων μεγάλων μοναστηριών του Βατοπεδίου, της Ιβήρων κ.λ.π. Ο κεντρικός όμως ναός του Αγ. Όρους στην πρωτεύουσα της Αθωνικής πολιτείας, τις Καρυές, ο ναός του Πρωτάτου, δεν είναι χτισμένος - τουλάχιστον στη μορφή που τον βλέπουμε σήμερα - στον τύπο αυτό, αλλά στον παλιό και καθιερωμένο για μητροπολιτικούς ναούς ρυθμό της τρίκλιτης βασιλικής.

Η εποχή των Παλαιολόγων - η ύστερη εποχή της κραταιής βυζαντινής Αυτοκρατορίας - αν και στην πολιτική πλευρά παρουσιάζεται ως η πορεία προς τη δύση της αυτοκρατορίας, αντίθετα στην καλλιτεχνική δημιουργία εμφανίζει εξαιρετική ανάπτυξη. Στη Μακεδονία αντιπροσωπεύεται με εξέχοντα έργα αρχιτεκτονικής και κυρίως ζωγραφικής που είναι άλλωστε και η πιο λαμπρή καλλιτεχνική έκφραση της εποχής.

Η Θεσσαλονίκη και το Άγιον Όρος είναι τα μεγάλα πνευματικά κέντρα με τη διατύπωση αλλά κυρίως με τη βίωση της ησυχαστικής θεωρίας, που έχει τις απηχήσεις και στη διαμόρφωση της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ιδίως στη ζωγραφική.

Νέες εκκλησίες έρχονται να προστεθούν στις τόσες που κοσμούσαν την πόλη. Από τις πιο σημαντικές είναι οι Άγιοι Απόστολοι (1310-14) που ανεγείρει ο "Νίφων πα-

όνον η
ία της
πόλεις
οια και
/.

ία της
ά μεγά-
χάρης
και ση-

ργυροι
αμαρο-
άφθονο
οι, χρι-
του με-
οσημιτι-
ων. Μια
ρούλλο
οι άλλες
γ. Νικό-

αι ο ζω-
αός Αγ.
σπάνιες,
ς διακο-
ρώματα
κει στον
ονογρα-
σίες της
ός στον
64 μ.Χ. -
νάπτυξη
κφρασι-
εκόλου
ίας της

During the mid-Byzantine period it is not only Thessaloniki that is sown with Greek architectural and pictorial monuments. Peripheral towns such as Kastoria, Verroia and Edessa, or the chersonese of Athos preserve an important number of monuments.

Kastoria, with its appealing geomorphology and especially its lake, is adorned with an astonishingly large number of small but exquisitely graceful churches with a wealth of fresco decorations and very important portable icons.

St. Stephanos (9th-10th century), the Sts. Anarghyroi (10th-11th century) and the Taxiarch are three-aisled arcaded petite and refreshing churches with abundant amoplastic decoration. Herringbones, suns, christomata, and serrated bands - designs some of which come from the deep recesses of Greek decoration - beautify the exterior aspect of the buildings. Only one Kastoria church has a trullo and for that the people called it Kubbelidiki [from the Turkish kubbe, meaning dome]. The other churches are single basilicas such as St. Nikolaos Kasnidzi.

The pictorial decor is also of exceptional interest. It begins with the 9th century (church of St. Stephanos), a time when frescoes are rare, and continues without interruption in the ensuing centuries. In the church of Sts. Anarghyroi we have two layers of frescoes. The first, which is almost completely preserved, belongs to the 11th century and the second to the 12th century. This is a wealth of iconographical themes which are also met with in other Macedonian churches - such as the astounding Entombment of the Virgin (1064 A.D. in St. Pandleimon at Nerezzi - which is here presented in a marked linear exposition which arrives at original solutions. The frescoes of St. Nikolaos Kasnidzi (11th century) belong to the same expressive style as those of the Mavriotissa church which perhaps dates a little later.

Another interesting characteristic of the frescoes in Kastoria is the depiction of the sponsors on a large scale, as well as the departed resting in or outside the churches. The sponsors with Greek names: Theodoros Lemnio-nna Radeni, Nikolaos Kasnidzi "by fortune magister" and many other clerics and laity, lords from the Vassileisa [Constantinople] and local pious dedicators are depicted in their comely official robes with their peculiar insignia. They thus preserve in a most tangible and visible form the social life of Greek Kastoria of the 11th and 12th century.

On the other side of Macedonia, in the chersonese of Athos, during that era we see the formation of the unique monastic community. The central church - the katholika - of the more important monasteries of the Holy Mountain are built. The prevalent architectural type is a variation of the cruciform circumscribed, which

is adapted to the liturgical needs of the twenty-four-hour-a-day adorational life of orthodox monks. At the two transverse yards of the cross are added two recesses called choirs, since the chanting monks sit there and thus the church becomes three apsed. Since it is an Athonian creation it assumes this name. The katholikon of the Monastery of Greatest Lavra which is instituted in 963 A.D. is the characteristic sample of this type. The katholika of the other large monasteries, such as Vatopedion, Iviron etc. follow. But the central church of the Holy Mountain, in the capital of the Athonian community, Karyae, is the church of Protaton, which is not built - at least in the form that we see it today - in this type, but in the old and hallowed metropolitan church order of the three-aisled basilica.

The era of the Palaeologi - the latter period of the powerful Byzantine Empire - even though on the political side it might be thought of as an indian summer, on the artistic side is marked with intense development. In Macedonia it is represented with outstanding works of architecture and especially painting which is, after all, the brightest artistic expression of the era.

Thessaloniki and the Holy Mountain are the two greatest spiritual centres with the statement, but more dominantly with the experience of the quietist theory, which reverberates in the formulation of artistic creation, especially in painting.

New churches are being added to the many already adorning the town. One of the most important is of the Sts. Apostles (1310-14) which was built by "Nifon patriarch and sponsor." It is a tasteful five-domed church of cruciform inscribed type which is enriched by a peristyle. The wall is of marked beauty, composed of red bricks with many ornaments and in the interior the mosaic decoration lends particular importance to the church. The mosaics - minus their gold in our days - are some of the last works of this Byzantine technique par excellence. There is an emphasis in the rendition of volume and reformed memories of the hellenistic tradition which inspire these works. In the same architectural type - five-domed with peristyle, and in the plastic modulation of the outer surfaces of the walls - we would assign the church of St. Catherine.

Contrariwise, St. Nikolaos the Orphan is a small church of simple architectural form but with a wealth of internal decoration. Many iconographical cycles (Christological, Marian, Life of St. Nikolaos, Life of St. Gerasimos of the Jordan, the Akathistos Hymnos (standing hymn) comprise this rich iconography, which is correctly organised in space, boasts of multifigured compositions, and shows elegant postures and a chromatic sensitivity.

Κομψή πεντάτρουλλη εκκλησία εγγραμμένου τύπου που εμπλουτίζεται εξωτερικά η ωραία τοιχοποιία από άλλα στολίδια και εσωτερικά η ψηφιδωτά προσδίδουν ξεχωριστή σημασία - χωρίς το χρυσό κάμπο σήμερα - στα έργα αυτής της κατ' εξοχήν βυζαντινής τέχνης στην απόδοση του όγκου και των αναμνήσεων της ελληνιστικής παράδοσης. Στον ίδιο αρχιτεκτονικό πλαίσιο με περίστυλο και πλαστική διακόσμηση των τοίχων - Αγ. Αικατερίνης.

Η αρχιτεκτονική μορφή οικοδόμησης ζωγραφικής διακόσμησης είναι χαρακτηριστική του Νικολάου του Ορφανού. Πολλοί άλλοι (Χριστολογικός, Θεομητορικός, Βίος Αγ. Γερασίμου του Ιορδανίτη, κ.α.) συνθέτουν αυτή την πλούσια εικαστική οργάνωση του χώρου, τις σχέσεις, τις κομψές στάσεις, τη χρω-

ματική συγγενεύει με την τέχνη του ζωγράφου είναι "όλης Θεσσαλίας άριστος" ο ναός του Χριστού στη γειτονική πόλη το 1315. Η αφηγηματική διάθεση, η

χρωματική έμφαση, η προσωπογραφική διατύπωση είναι μερικά από τα γνωρίσματα της τέχνης του "ιστοριογράφου Καλλιέργη".

Από τη Θεσσαλονίκη όμως ξεκινούν και οι σημαντικότεροι ζωγράφοι της εποχής, όπως ο Ευτύχιος και ο Μιχαήλ Αστραπιάς που εργάζονται κυρίως στη Σερβία, και ο "δίκην σελήνης λάμπας" Εμμανουήλ Πανσέληνος που ζωγραφίζει το ναό του Πρωτάτου. Στο έργο αυτό η βυζαντινή ζωγραφική αγγίζει μαν από τις κορυφαίες στιγμές της. Μνημειακή αίσθηση, σχολαστική ευχέρεια, συνθετική ικανότητα, χρωματική πρωτοτυπία, δραματική ένταση, προσωπογραφική διατύπωση, συνθέτουν αυτή τη μεγαλιώδη Μακεδονική έκφραση της βυζαντινής ζωγραφικής.

Η σύντομη περιδιάβαση στα πολυάριθμα βυζαντινά μνημεία και η σχεδόν κατατομογραφική αναφορά μερικών απ' αυτά δεν εξαντλεί το θέμα. Μια πρώτη προσέγγιση και πληροφόρηση επιδιώκει. Είναι όμως φανερό και από αυτές τις σύντομες ματιές κι αναφορές η αδιάλειπτη παρουσία του Ελληνισμού στην περιοχή αυτή, όπου ζει, εργάζεται και δημιουργεί.

Στην εκκλησιαστική τέχνη αποκαλύπτεται αυθόρμητα και ανεπιτήδευτα η ψυχή των ανθρώπων του Μακεδονικού χώρου. Κι η ψυχή αυτή είναι αναμφισβήτητα Ελληνική.

This painting is related to the art of the painter Kallierghi who is "the best painter in all Thessaly" and who paints the church of Christ in the neighbouring town of Verroia in 1315. The storytelling mood, the chromatic emphasis, the portraiture formulation are some of the characteristics of the art of the "historiographer Kallierghi".

From Thessaloniki, however, set out the most important painters of the era such as Eutykhios and Michael Astrapa, who work chiefly in Serbia, and Emmanuel Panselenos, who shone as does the moon, and who paints the church of Protaton. In this masterpiece, Byzantine painting touches on one of its apogees. A monumental sensitivity, accomplished draughtsmanship, thematic in-

genuity, dramatic tension, portraiture formulation inform this lofty macedonian expression of Byzantine painting.

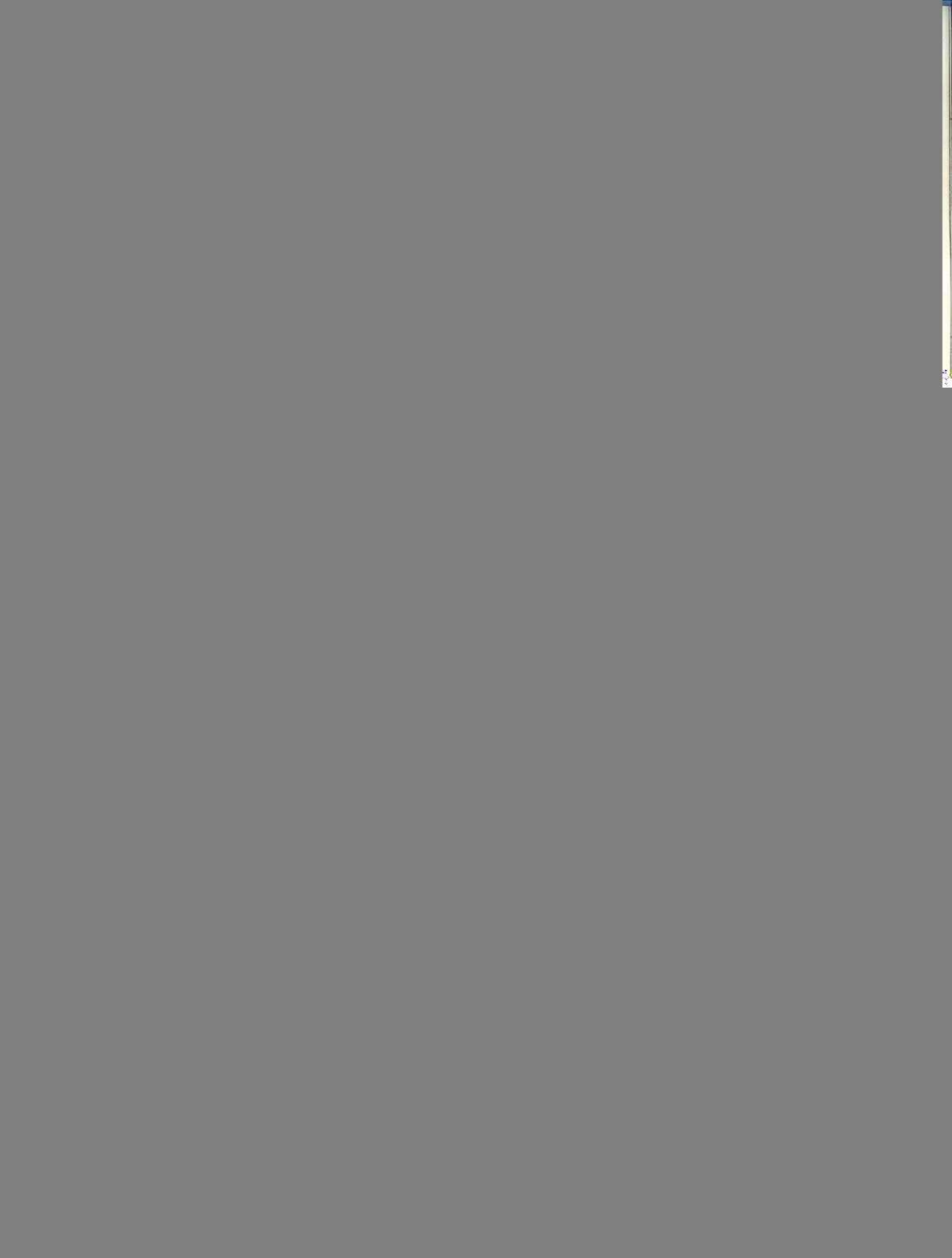
This short tour of the numerous Byzantine monuments and the, so to speak, mere listing of a brief selection, does not exhaust the subject. All it seeks is to offer a first approach and some initial information. However, the unbroken presence of hellenism in this area in which it lives, works, and creates, is obvious even from these curtailed mentions and accounts.

In ecclesiastical art the human soul of the Macedonian land is revealed spontaneously and unaffectedly. And this soul is incontestably Greek.

ΕΣΣΑΛΙΑΣ, ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
Επανάστασις τοῦ 1878 ἀπὸ 1 Ianouariou μέχρι 10 April.
Ἐπίσκοπος ΚΙΤΡΟΥΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (Δ. Λοῦσης)
ἀρχηγὸς τῆς μακεδονικῆς ἐπανάστασεως

λοιπόν, να δοούμε ορισμένα ιστορικά γεγονότα σχετιζόμενα με την ανάπτυξη στο Βαλκανικό χώρο. Κατ' αρχάς να την επίδραση της Ορθοδοξίας επί των εθνογενετικών ονομάτων που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη μακροχρόνια ιστορική διαδρομή της περιοχής. Η Ορθοδοξία, που σήμερα είναι γνωστή ως Βυζαντινή, χρησιμοποιήθηκε για τον εαυτό της από τους Κωνσταντινούπολις - Νέα Ρώμη - σηματοδοτώντας ολόκληρη την επικράτεια του ορθόδοξου και του χάρισε το όνομα *Ρωμανία*. Αναπτύχθηκε σ' όλες τις πηγές, ιστορικές, λογοτεχνικές, νομοθετικές. Η *Ρωμανία* και οι

ως, εκμεταλλευόμενο και την ανοχή των Οθωμανικών θρησκευτικών και πολιτικών αρχών έναντι της Ορθοδοξίας, αναλαμβάνει με επιτυχία το ρόλο του πνευματικού καθοδηγητή όλων των Ορθοδόξων που ζουν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Μεγάλη Εκκλησία αν και αιχμάλωτη επεκτείνει το κύρος της και τις αρμοδιότητές της σε πολλούς τομείς, όπως η Παιδεία, η Τοπική Αυτοδιοίκηση, η Αστική Δικαιοσύνη και σιγά - σιγά απομονώνει και τα τοπικά οιοσεία Πατριαρχεία της Βαλκανικής με παράλληλη άμβλυνση των εθνικιστικών διαφορών και επιδιώξεων. Έτσι φθάνουμε το 1776 στην κατάργηση της Σερβικής Εκκλησίας, που είχε έδρα το Πετς (Πέτκιον), ενώ προηγήθηκε το 1767 η κατάργηση και της Βουλγαρικής Εκκλησίας, που έδρευε στην Αχρίδα.

ΕΘΝΟΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

144, που το Επιτελείο του Τίτου επινόησε αρκετό "Μακεδονικό Έθνος" για προπαγανδιστικούς λόγους και για τη δημιουργία της προς την Ελλάδα και τη Βουλγαρία, σύμφωνα με διαστρέβλωση της Ιστορίας, ενώ με επίκεντρο τα Σκόπια. Η μέχρι τότε προσπάθεια αποκαταστάσεως της αληθινότητας και βασισμένη στην προσωπική και συγκεκριμένων ατόμων, επέτυχε ιστορικό και τεκμηριωμένο λόγο με επισημαίνονται κατά το μέγιστο μέρος τους λεξανδρινή και Ελληνιστική Αρχαιότητα. Η ελληνικές προπαγάνδες έδειξαν πρότις την ρίζα του προβλήματος στην ηθίζουμε να αποκαλούμε "Βυζαντινή". Η προσπάθεια της τοπικής κυβερνήσεως να διδάξει συστηματικά τα Αρχαία μαθητές γυμνασίου της "Σοσιαλιστικής Μακεδονίας", με διακηρυγμένο στόχο Βυζαντινής λογοτεχνίας (Θεσσαλονίκη

Ρωμαίοι υπήκοοί της οδήγησαν, μετά την Οθωμανική επικράτηση, στη δημιουργία της έννοιας *Ρωμής* και *Ρωμηοσύνη*. Όπου *Ρωμής* σήμαινε - επί Τουρκοκρατίας - κάθε Ορθόδοξο Χριστιανό, πνευματικό υπήκοο του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, του Εθνάρχη του Γένους. Και ήσαν *Ρωμηοί*, μ' αυτή την έννοια, όχι μόνο οι ελληνοφώνοι, αλλά κάθε Ορθόδοξος λατινοφώνος (πινόη Βλάχα που λέει κι ο Κωστής Παλαμάς), σλαβοφώνος, αραβόφώνος, τουρκόφώνος. Όσο για τον όρο «Βυζαντινή Αυτοκρατορία» επινοήθηκε από τους Δυτικούς ιστορικούς το 16ο αι. ώστε να ταυτισθεί η *Ρωμανία*, η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, με τον περιορισμένο γεωγραφικό χώρο του Βυζαντίου, δηλαδή της Κωνσταντινουπόλεως, και να μειωθεί η αίγλη της Αυτοκρατορίας στα μάτια των μεταγενεστέρων. Υπήρχε άλλωστε η θρησκευτική διαμάχη του *filioque*, που υπέκρυπτε τον επεκτατικό ηγεμονισμό των Παπών και των Βασιλέων της Φραγκικής Δύσεως και η προσπάθεια του Καρλομάγνου και των επιγόνων του να ταυτίσουν τον όρο «Ρωμαϊκή» με την «Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους».

Η εκκλησιαστική διάσταση του προβλήματος είναι πολύ ουσιαστική. Το 1968 έλαβαν χώρα στη δημιουργία της "Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Μακεδονίας" αποκλιση από τις απόψεις του Ορθόδοξου Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Αυτή δεν αναγνωρίζεται από το Πατριαρχείο, ούτε φυσικά από το Σερβικό και θεωρείται από τους Κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Χρησιμοποιείται όμως, και η προβολή των Σκοπιανών απόψεων σε σχέση με άλλου εκκλησιαστική περιπλοκή. Η τελευταία χρόνια, λόγω της επιμονής

Οι λαοί όμως της Ανατολής, διέσωσαν την ταύτιση του *Ρωμαίου* - *Ρωμής* με την Ορθόδοξη πίστη. Και στα τουρκικά και στα αραβικά επικράτησε μέχρι και σήμερα ο όρος *Ρουμ* που σημαίνει τον Ορθόδοξο Χριστιανό. Από τον όρο αυτό προήλθε και η τουρκική ονομασία *Ρούμελη*, που προσδιόριζε τα Βαλκάνια, δηλαδή τη "Χώρα των Ορθοδόξων", και η ονομασία *Ρουμλούκι* που χαρακτηρίζει την πεδιάδα της Θεσσαλονίκης, λόγω της συντριπτικής πλειοψηφίας ορθοδόξων κατοίκων. Γίνεται αντιληπτό ότι ο όρος *Ρούμελη* εξελληνίστηκε σε *Ρουμेलία* ή *Ρωμυλία*. Επομένως η ανατολική περιοχή των Βαλκανίων χαρακτηρίστηκε Ανατολική *Ρωμυλία*, έπειτα από προαίτητο του Κωνσταντίνου Μεγάλου, μετά από διάφο-

create the two terms "*Romios*" and "*Romiosyni*". Today "*Romios*" means Greek. Under the Turkish rule, it meant "Christian Orthodox" and it was used to qualify every spiritual follower of the Patriarch of Constantinople and in this sense, "*Romioi*" (plural of *Romios*) weren't only the Greek speaking Orthodox but all Christian Orthodox people regardless of the language or the dialect they spoke. The term, the name, "Byzantine" Empire was invented in the 16th century by some western historians who wished to identify "Romania"- or the Eastern Roman Empire - with the restricted geographical area of ancient Byzance, in other words the area of Constantinople only. In order to minimize the glory of the Empire in the eyes of the subsequent generations. Moreover, we must not forget that at the very same time the religious conflict concerning "filioque" was in full fledge. Conflict, which in reality had to do with the expansionist hegemony of the Pope and the Catholic Kings of the West, as well as with the attempt of Charlemagne and his successors to identify the term "Roman" solely with the Holy Roman Empire of the German States".

However, the identification of the term "*Romanomios*" with the Orthodox believer was secured by the people of the East and even today the term "*Roum*" both in the Arabic and the Turkish language means Christian Orthodox. And it is from this word "*Roum*" that the name "*Roumeli*" derives which was given by the Turks to the Balkan area and it means the "Land of the Orthodox", as well as the name "*Roumlouki*" given to the plain of Thessaloniki because of the overwhelming majority of Orthodox Christians who lived there. The term "*Roumeli*", adopted by the Greek language became "*Roumelia*" or "*Romilia*". That is why the eastern area of the Balkans was named "Eastern *Romilia*". A term, that geographically has been later limited to a restricted area, after various historical adventures, and identified with the homeland of the tortured Greek people who have been violently uprooted and expatriated by the Bulgarian chauvinists in the end of the 19th century.

The Oecumenical Patriarchate of Constantinople taking advantage of the religious tolerance displayed both by the religious and the state authorities of the Ottoman Empire, undertook with great success the role of the spiritual guide of all Orthodox Christians who lived in the territory of the Ottoman Empire. The Great Church in captivity, extended its authority and jurisdiction in many other sectors, such as education, local government, civil justice and slowly assimilated all the other Balkan Patriarchates, thus smothering down all nationalistic conflicts and pursuits. As a consequence the Serbian Church which had its seat in Pets was abolished in 1776 and before that, in 1767, the Bulgarian Church which had its seat in Ochris.

The religious conscience of all who claimed to be part of the "*Romiosyni*" or of the Greek Orthodox "*Genus*"

Με βάση την προσήλωση στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και την ορθόδοξη παράδοση, διαμορφώνεται η συνείδηση όλων όσων ανήκουν στη Ρωμηοσύνη, στο Ελληνορθόδοξο Γένος. Ως συνέπεια αυτής της πνευματικής υποδομής προήλθε η οργάνωση της *Κοινοτικής Αυτοδιοικήσεως, του Ελληνορθόδοξου Σχολείου* και της Αναστάσεως του Γένους, με έντονη συμμετοχή του κλήρου από τον Διονύσιο Σκυλόσοφο έως το Μητροπολίτη Κίτρους Νικόλαο (εξέγερση Δυτικής Μακεδονίας 1878).

Ακριβώς σ' αυτή την Ορθόδοξη ρίζα της πνευματικής υποστάσεως του Γένους επιχείρησαν να επιτεθούν οι διάφορες προπαγάνδες που διαμορφώθηκαν το 18ο και 19ο αι. στο Βαλκανικό χώρο. Προπαγάνδες, οι οποίες προσπάθησαν να διασπάσουν την ενότητα των Ορθοδόξων και να αμφισβητήσουν τον ηγετικό ρόλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, δημιουργώντας εθνικές διεκδικήσεις και αναζωπυρώνοντας εθνικιστικούς οραματισμούς, που ήταν προ πολλού σβησμένοι και καταστασιμένοι.

Η δημιουργία Βουλγαρικής εθνικής συνειδήσεως και Βουλγαρικής Εξαρχίας σε βάρος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως υπήρξε, στην αρχή, ένα πονηρό παιχνίδι στα χέρια του Βατικανού και στη συνέχεια αξιοποιήθηκε έντεχνα από το Ρωσικό Πανσλαβισμό, μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1856). Ο Καθολικισμός στα Βαλκάνια εμφανίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας υπό το προσωπείο της Ουνίας. Η Ουνία (λατινική ορολογία για την Ένωση των Εκκλησιών) είναι μια παλαιά Παπική μέθοδος αποβλέπουσα στην προσέλκυση Ορθοδόξων πληθυσμών. Η Ουνία με διάφορα μέσα επιβάλλει στα μέλη Ορθοδόξων κοινοτήτων τη μεία του ονόματος του Πάπα, ενώ για λόγους τακτικής τους αφήνει να τελούν τη Θεία Λειτουργία με το τυπικό της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας. Στη Μέση Ανατολή οι Ουνίτες είναι γνωστοί ως Μελχίτες, ενώ στην Ουκρανία ως Ελληνοκαθολικοί.

Η προσπάθεια αναβιώσεως του Βουλγαρικού Κράτους γίνεται εμφανής και έντονη μετά την Ελληνική Επανάσταση και τη δημιουργία του "ανεξαρτήτου" ελλαδικού κρατιδίου. Ο Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος στο έργο του *"Το Μακεδονικό Ζήτημα"*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1989, σημειώνει χαρακτηριστικά: *"Στη Μακεδονία, σε ολόκληρο το δεύτερο μισό του 19ου αι., η Καθολική (Ουντική) κίνηση διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην προώθηση των βουλγαρικών σχεδίων και επιδιώξεων. Καλυπτόμενη κάτω από το θρησκευτικό μανδύα, επενέβαινε επιβλητικά πάντοτε εκεί, όπου τα αποτελέσματα της βουλγαρικής δραστηριότητας δεν ήταν τόσο ενθαρρυντικά"*.

Η μεταστροφή πολλών Ρωμηών και η προσχώρησή τους στη νεοδημιουργηθείσα Βουλγαρική συνείδηση και στη Βουλγαρική Εξαρχία γίνεται με εντονότερο ρυθ-

μό όταν η Ρωσική διπλωματία θέτει τον Πανσλαβισμό ως σημαία της και τη δημιουργία Βουλγαρικού Κράτους ως κύριο μοχλό δράσεως στα Βαλκάνια. Είναι εντυπωσιακή η περίπτωση των αδελφών Δημητρίου και Κωνσταντίνου Μιλαδίνωφ, φανατικών κηρύκων της Ελληνορθόδοξης Ιδέας, που αλλάζουν ξαφνικά τα πιστεύω τους υπό την επίδραση του Ρώσου Γκρηγκόροβιτς και μετά το 1845 μετατρέπονται σε ένθερμους θιασώτες της Βουλγαρικής προπαγάνδας και της αποσχίσεως των "Βουλγαρικών" κοινοτήτων από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Εξόχως ενδιαφέρουσα είναι και η περίπτωση του Ανθίμου Μιχαήλ, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος Έξαρχος της Σχισματικής Βουλγαρικής Εκκλησίας το 1872. Κατήγετο από τις 40 Εκκλησίες της Ανατολικής Θράκης και σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Ευρισκόμενος αργότερα στη Ρωσία απέστειλε μία επιστολή (10-3-1853) προς το φίλο του Φιλάρετο Αυγερινό. Η επιστολή αυτή ευρέθη στο Ληξούρι, στο σπίτι του πρώτου Σχολάρχη της Χάλκης Μητροπολίτου Κων/νου Τυπάλδου και δημοσιεύεται από τον Πρωτοπρεσβύτερο Γεώργιο Μεταλληνό, καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, στο βιβλίο του *Μικρά Ιστορικά* (εκδ. Ρίζες, Λευκωσία 1988). Στην επιστολή αυτή ο Άνθιμος Μιχαήλ εκδηλώνει σαφή προσήλωση προς το Γένος των Ελλήνων Ορθοδόξων και προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη, γράφοντας ότι ευρέθη μεταξύ "*φιλογενών ομογενών Γραικών*", πιστούς της "*πολυπαθούς ημών Μητρός Εκκλησίας*". Μετά από 20 χρόνια είχε αλλάξει ριζικά το εθνικό και εκκλησιαστικό του πιστεύω!

Οι εθνικές συνειδήσεις κατασκευάζονται με τη βοήθεια διπλωματών, χρημάτων και προπαγανδιστών, δεν έχουν όμως το δικαίωμα τέτοια τεχνητά κατασκευάσματα να ζητούν να αλλοιώσουν και τα ιστορικά δεδομένα και να ξαναγράψουν τις σελίδες της ιστορίας που τους αφορούν. Η ταύτιση Γένους και Ορθοδοξίας στη συνείδηση των Ρωμηών έφερε σε δεύτερη μοίρα το γλωσσικό παράγοντα. Δυστυχώς οι σημερινοί ιστορικοί βασιζόμενοι σε νεότερες εξελίξεις ή θεωρίες, επιχειρούν ερμηνείες της περιόδου 1453-1912, ταυτίζοντας την εθνική συνείδηση με τη γλωσσική ιδιαιτερότητα.

Μια τέτοια άποψη, που δείχνει πλήρη άγνοια ή σκόπιμη παρανόηση όλων των γραπτών πηγών της περιόδου αυτής, οδήγησε ορισμένους διπλωμάτες και προπαγανδιστές να... ανακαλύψουν και "βλαχικό Έθνος" ή "κουτσοβλαχική μειονότητα" στον ελλαδικό χώρο. Πρόκειται για μια πληθυσμιακή ομάδα της Ηπείρου, Δυτικής Μακεδονίας και Βορείου Θεσσαλίας που διατήρησε από την εποχή της Ρωμαϊοκρατίας ένα γλωσσικό ιδίωμα βασισμένο στη λατινική γλώσσα. Η Ορθόδοξη όμως πίστη τους και η προσήλωσή τους στο Οικουμενικό Πατριαρχείο τους κράτησε πάντα άρρηκτα δεμένους με

(Kind), had as its common denominator the devotion to the Oecumenical Patriarchate of Constantinople and the Orthodox tradition. The consequence of this spiritual substructure was the organisation and the realisation of the *Communal Self-government*, of the *Greek-Orthodox School*, of the "Resurrection of the Genus", with the participation of the Orthodox clergy - from Dionissos Skylophos up to the Bishop Nikolaos Kitrou (Revolt of Western Macedonia in 1878).

It was this very kernel of the Orthodox spiritual hypostasis that became during the 18th and the 19th centuries the target of hostile propaganda coming from the Balkan area. The purpose of this propaganda was to break down the unity of Orthodoxy and to contest the sovereign role of the Oecumenical Patriarchate, by creating nationalist claims and by reviving chauvinist visions, which had been appeased and almost extinguished, a very long time ago.

The creation of the Bulgarian national conscience and the independent Bulgarian Exarchate which was opposed to the Oecumenical Patriarchate of Constantinople soon became a cunning "toy" in the hands of the Vatican and some time later a useful tool in the hands of the Russian Pan-Slavism (after the war of Crimea in 1856). Catholicism made its appearance in the Balkans during the Turkish occupation and under the mask of Unia (a latin term for the union of the Churches). Now, Unia is an old Vatican method to attract Orthodox populations. Unia through various mechanisms, superimposes on the members of the Orthodox communities the obligation to mention, during the mass, the name of the Pope. Apart from that, it allows them, for tactical reasons, to perform the rest of the mass following the ritual of the Eastern Orthodox Church. In the Middle East, the followers of Unia are known as "Melchites", in Ukraine, as Greek-Catholics.

The struggle to revive the Bulgarian state reached its culminating point and became very clear after the Greek revolution against the Turks and the creation of the "independent" small Greek nation. Konstantinos Vakalopoulos in his work *"The Macedonian issue"* (published by "Paratritis"-Thessaloniki, 1989) underlines the following phrase: "During the whole second half of the 19th century, the Catholic movement under the name of "UNIA", played in Macedonia a very important role in pushing forward and supporting ardently all Bulgarian nationalistic schemes and vindications. Covering its schemes under a religious mantle, it intervened always in an auxiliary role to succour the Bulgarian diplomacy where it failed".

The conversion of many "Romioi", and their adhesion to the newly founded Bulgarian Exarchate and "Bulgarian national Conscience", was accelerated when the Russian diplomacy declared as its main policy the Principle of Pan-Slavism. Thus, the Russian diplomacy used the Bulgarian

state as its basic instrument of action in the Balkan area. Impressive is the case of two brothers: Demetrios and Konstantinos Miladinov. They were both fanatic preachers of the Greek Orthodox Idea and supporters of the Oecumenical Patriarchate. Then, all of a sudden, they changed their beliefs under the influence of the Russian Gregorovic and they became, after 1845, passionate supporters of the Bulgarian propaganda and of the idea of separating the Bulgarian Orthodox communities from the Patriarchate of Constantinople.

Very interesting is also the case of Anthimos Michael, who was the Exarch (Legate) of the Schismatic Bulgarian Church in 1872. He came from the village of "40 Churches" in Eastern Thrace and did his studies in the Theological School of Chalki. During his stay in Russia he sent a letter to his friend Filaretos Avgerinos with the date 10/3/1853. This letter was found later in Lixouri (Capital of the Greek island Cephalonea, on the Ionian Sea), in the house of the first headmaster of Chalki School, Bishop Konstantinos Ty-paldos. This letter was published recently by George Metalinos, archpresbyter and Professor of Theology at the University of Athens, in his book entitled *"Small Historical Texts"* (published by "Rizes" Nicolai 1988). In this letter, Anthimos Michael expresses his open devotion to the "Genus of the Greek Orthodox believers and the Oecumenical Patriarchate of Constantinople". He mentions furthermore that he had met with some "Greek Patriots" faithful to "...our much suffering Mother Church..." - 20 years later he radically changed both his ethnic and religious convictions.

It is known that many ethnic consciences are often, in the course of history, formed with the help of diplomats, propagandists and money. Nevertheless, such technical "fabrications" have no right to demand the falsification of historical data or the rewriting of the pages of History that speak of them. The identification of the GENUS and the Orthodoxy in the conscience of the Roman citizens of the East or the "ROMIOI" had put the linguistic factor in second place. Unfortunately, the historians of today base their theories only on recent developments and points of view, and try to interpret or to analyse the historical period of 1453 - 1912, by simply identifying the ethnic conscience with the linguistic particularities.

Such an outlook of the events, shows either complete ignorance of the historical facts or intentional misunderstanding of all written testimonies and sources concerning the historical period in question. And it was exactly this mentality that has led certain propagandists and diplomats to "discover" (!) the "Vlach Nation" or the so-called "Vlach minority" within the Greek territory. It actually refers to a people who live in Epirus, West Macedonia and Northern Thessaly, who have maintained from the time of the Roman Empire a glossary based on the Latin language. Their Or-

την Ελληνορθόδοξη Ρωμηοσύνη. Αυτοί οι δεσμοί τους δεν έσπασαν ούτε όταν δέχθηκαν πολυάριθμες πιέσεις, στα τέλη του 19ου αι., με ρουμανική υποκίνηση (Πριγκιπάτο της Πίνδου!).

Η ρουμανική προπαγάνδα του 19ου αι. είχε ως πρωτεργάτη στον ελλαδικό χώρο τον Απόστολο Μαργαρίτη. Οι κινήσεις του δεν ήταν άσχετες με τα εκκλησιαστικά παρασκήνια της εποχής και με τις επιδιώξεις ξένων θρησκευτικών δογμάτων. Ο Γάλλος καθολικός περιηγητής Berard αναφέρει ότι διανυκτερεύοντας στην πόλη του Μοναστηρίου (Β Δ. Μακεδονία, σήμερα στο γιουγκοσλαβικό έδαφος) είδε τον Απόστολο Μαργαρίτη να φιλοξενείται, να καθοδηγείται και να χρηματοδοτείται από τη Μονή των Παπικών μοναχών του Τάγματος των Λαζαριστών (*Τουρκία και Ελληνισμός - Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1987). Εξάλλου είναι πλέον διαπιστωμένο ότι ο Μαργαρίτης από το 1880 είχε αναπτύξει επαφές με το λατινικό (καθολικό) δόγμα, σχεδιάζοντας, από κοινού με τον πρώτο γραμματέα της ρουμανικής αντιπροσωπείας στη Ρώμη Obedeanu, την υπαγωγή των βλαχοφώνων πληθυσμών υπό την πνευματική διαποίμανση του Βουλγαρο-ουνίτη Επισκόπου Νεΐλου Ιζβόρφφ. Και ο Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος στο βιβλίο του που προαναφέραμε διαπιστώνει μέσα από τις γραπτές μαρτυρίες ότι η κίνηση για τη δημιουργία βλαχικού ζητήματος είχε την "ηθική και υλική συμπαράσταση του καθολικού δόγματος".

Η διάσπαση όμως της Ενιαίας Ορθόδοξης Ρωμηοσύνης οδήγησε στη διαμόρφωση εθνικών κρατών κατά τα δυτικά πρότυπα. Επομένως ήταν φυσικό η μεγάλη πλειοψηφία των Ορθοδόξων Ρωμηών να στρέφεται πνευματικά μεν προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, πολιτικά δε και εν όψει της καταρρέουσας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς την Κυβέρνηση των Αθηνών. Γι' αυτό και ο Γάλλος Πρόξενος στο Μοναστήρι Ledoux έγραφε το 1898 σε επίσημη έκθεσή του, ότι η μεγαλύτερη πλειοψηφία των βλαχοφώνων και αλβανοφώνων πληθυσμών του μακεδονικού χώρου είχε ελληνική συνείδηση.

Και στους αλβανόφωνους ή καλύτερα αρβανιτόφωνους όμως των Βαλκανίων, επέδρασαν οι διεισδύσεις δυτικών διπλωματών και ιεραποστόλων. Ενώ οι μουσουλμάνοι αρβανίτες είχαν σχεδόν απορροφηθεί από τη Οθωμανική τουρκική συνείδηση, η σημαντική Ορθό-

δοξη Κοινότητα των αρβανιτών και η λιγότερο ισχυρή κοινότητα των Καθολικών (Μιρδιτών) δέχθηκε την πιεστική καθοδήγηση Αμερικανών, Άγγλων και Σκώτων Προτεσταντών ώστε να δημιουργηθεί "αλβανική εθνική συνείδηση".

Ο νεογέννητος Βουλγαρικός Εθνικισμός και η σχισματική εξαρχία δημιούργησαν τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις στο Μακεδονικό Αγώνα, που αποκορυφώθηκε με την ένοπλη σύγκρουση του 1904-1908. Οι πιστοί στο Πατριαρχείο ονομάστηκαν Πατριαρχικοί, ασχέτως γλωσσικού ιδιώματος, όπου ο όρος Πατριαρχικός αντικατέστησε τον παλαιότερο όρο: Ρωμηός. Από την άλλη πλευρά οι Εξαρχικοί, Κομιτατζήδες. Πόσο μικρό ρόλο έπαιξε η γλώσσα στη διαμόρφωση των συνειδήσεων το αποδεικνύουν δύο χαρακτηριστικά γεγονότα: α) Ο Πατριαρχικός και προσηλωμένος στον Ελληνισμό Καπετάν Κώττας μιλούσε το μικρό βουλγαρίζον ιδίωμα που σήμερα τα Σκόπια αποκαλούν "Μακεδονική Γλώσσα". β) Ο Στρατής Μυριβήλης στο περίφημο μυθιστόρημά του *Η ζωή εν τάφω* διηγείται τη φιλοξενία που προσέφεραν στον ήρωά του κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κάποιοι χωρικοί της Μακεδονίας που μιλούσαν το περιβόητο γλωσσικό ιδίωμα. Τους ρωτά: "Τι είστε; Σίρπ (Σέρβοι) ή Μπουλγκάρ (Βούλγαροι);. Κι εκείνοι απαντούν: "Τίποτα απ' όλα αυτά! Είμαστε Πατριαρχικοί!". Οι αγράμματοι αυτοί χωρικοί είχαν για λάβαρό τους την Ορθόδοξη Ρωμηοσύνη.

Το βουλγαρίζον ιδίωμα που χρησιμοποιήθηκε μέχρι το 1944 από το Βουλγαρικό Εθνικισμό για τη διεκδίκηση μειονοτήτων, αξιοποιήθηκε στη συνέχεια περιτέχνως από τη φαντασία του Τίτο και την προπαγάνδα των Σκοπίων με έντονη ανθελληνική αιχμή. Όμως με την πρόσφατη πολιτική μεταρρύθμιση στη Βουλγαρία άρχισαν κι εκεί να ξανακούγονται, ελάχιστες μεν αλλά δυναμικές εθνικές κραυγές κατά της Ελλάδας και της διαλυόμενης Γιουγκοσλαβίας. Παράλληλα το Βατικανό συνεχίζει να προωθεί τα σχέδιά του ενθαρρυσμένο από την ανοχή του Γκορμπατσώφ προς τους Ουνίτες της Ουκρανίας. Ας ευχηθούμε η Ορθοδοξία ν' αποτελέσει όπως και σε παλαιότερες εποχές, ενοποιητικό παράγοντα για τους λαούς των Βαλκανίων και να μην επιτρέψει τη διαβρωτική δράση των εθνικών και εκκλησιαστικών επεκτατισμών, που απειλούν την περιοχή μας.

thodox belief along with their devotion to the Oecumenical Patriarchate has incorporated them in the Greek-Orthodox idea and tradition. These strong ties have never broken, even when they became the main target of numerous Rumanian pressures during the end of the 19th century and the Second World War (Princedom of Pindos).

Chief agent of the Rumanian propaganda in Greece during the 19th century was a certain Apostolos Margaritis. His activities were closely associated with "behind the scene" moves, aspirations and pursuits of foreign religious dogmas. The French Catholic traveller Berard narrates in his book that whilst he was spending a night in Monastery (Yugoslavian town - its name in Greek means Convent) he saw Apostolos Margaritis who was receiving hospitality, guidance and money from the papist monks who were members of the Order of Lazarus. (*"Turkey and Hellenism"- Journey to Macedonia*) published *Trochalia* Athens 1987. Besides, it is known beyond any doubt, that Margaritis had developed close relationships with the Latin (Catholic) dogma, planning together with the first Secretary of the Rumanian Legation in Rome, Obedeau, the annexation of all Vlach population under the spiritual guidance of the Bulgarian Bishop of Unia, Nile Irvorov. Therefore, Konstantinos Vakalopoulos in his book, after examining thoroughly all existing written testimonies and historical sources from this historical period, reaches the conclusion that the movement for the creation of the "Vlach issue" had *"the moral and material support of the Catholic Church"*.

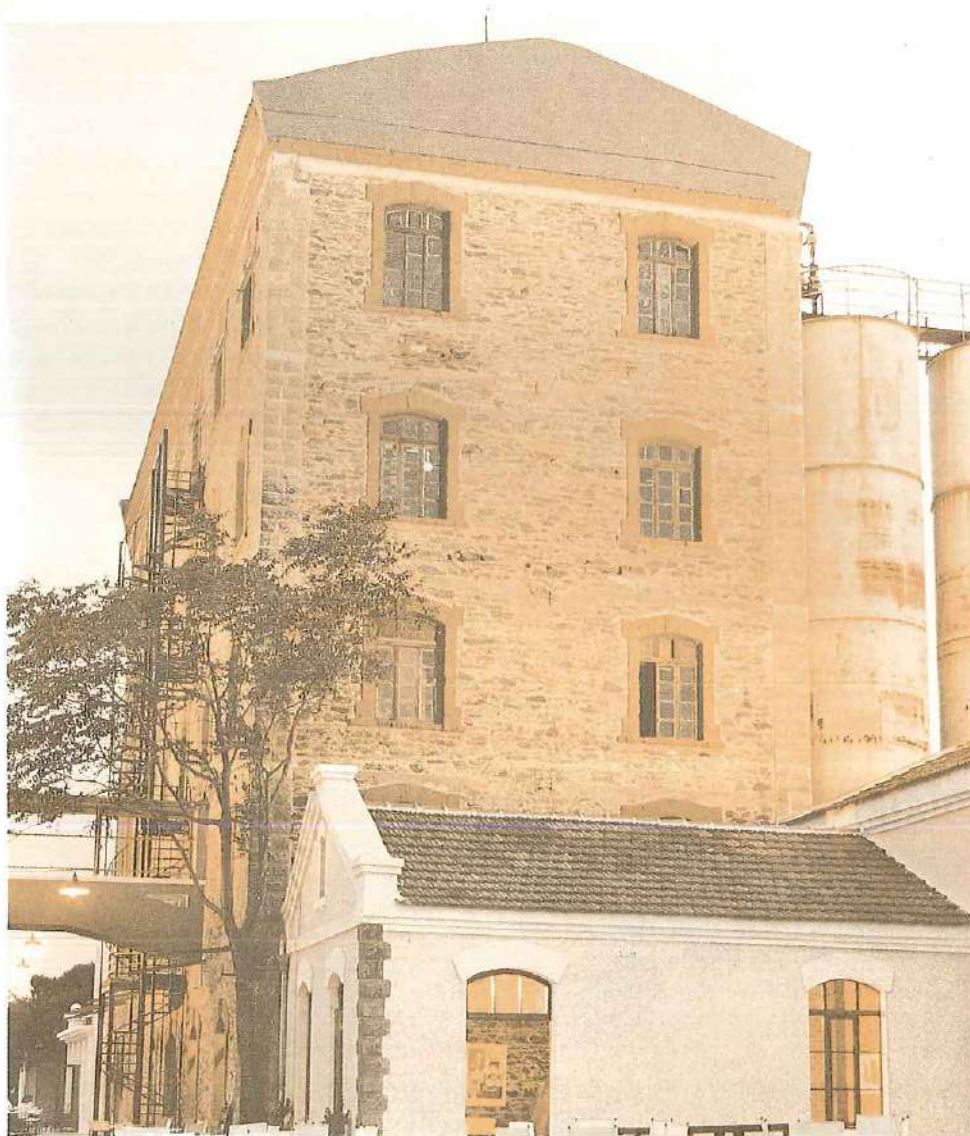
The breaking up of the once United Eastern Orthodox Roman Empire, led to the formation of ethnic nations, similar to the western pattern. So, after the collapse of the Ottoman Empire, it was natural for the majority of the Christian Orthodox to turn for spiritual guidance to the Patriarchate of Constantinople and for political support to Athens. That is why the French Consul in Monastery, Ledoux, wrote in 1898 in one of his official reports to his government that the overwhelming majority of the populations who spoke the Vlach or the Albanian dialect in the Macedonian territory had a Hellenic ethnic conscience.

The influence of the western diplomats and missionaries on the populations who spoke Albanian was considerable. And whilst the Moslem Albanians were totally incorporated in the Turkish Ottoman Empire and ethnic conscience, the important Orthodox Albanian Community as well as the less powerful Catholic community (Midrites) had re-

ceived the oppressive guidance of the American, English and Scottish Protestants to create "an Albanian ethnic conscience".

The "new-born" Bulgarian chauvinism and the Bulgarian Schismatic Exarchate created the two adversary and opposite parties in the Macedonian Struggle that ended in the armed confrontation of 1904-1908. At that time, the supporters of the Patriarchate of Constantinople were called "Patriarchikoi" regardless of the dialect they used. The term "Patriarchikoi" came to replace the term "Romioi" (Romans). The supporters of the Bulgarian Exarchate were called "Exarchikoi" or "Komitadjides" (name given to the Bulgarian rebels who at that time attempted without success the Bulgarisation of Macedonia).

How insignificant was at that time the role of the dialects in the formation of ethnic consciences is proven by two characteristic examples: a) The "Patriarchikos" (faithful to the Patriarch of Constantinople) and devoted to the ideals of Hellenism Captain-Cottas, spoke the bulgarized dialect that today the authorities of Scopje present as the "Macedonian dialect". b) Stratis Myrivilis (a famous Greek author from the island of Lesbos) in his well-known novel *"Life in the tomb"* (some of which is an autobiography) narrates an event which happened to his hero whilst he was receiving hospitality from some peasants in Macedonia, during the First World War, who spoke the "famous" dialect. He asks them: "What are you"? *Are you "Sirp"* (Serbian)? *Are you "Bulgar"* (Bulgarian)?" And they answered: *"None of that! We are Patriarchikoi* (followers of the Patriarchate of Constantinople)". This bulgarized dialect had been used up to 1944 by the Bulgarian chauvinists in their attempts to annex certain minorities of the area to the Bulgarian State. Later, the same dialect became a very useful instrument in the hands of Tito and Scopje, against Greece. Today, because of the recent political developments in Bulgaria the tone of the chauvinist cries is rising up again against Yugoslavia and Greece. The Vatican at the same time continues to push forward its schemes encouraged by the fact that the Russians show ample tolerance towards Unia in Ukraine. Let us hope that the Eastern Orthodox Church will constitute again, like it did in the past, the unifying factor that will bring together again the peoples of the Balkans and will manage to avert all chauvinist and ecclesiastic attempts of expansion which threaten peace in the area.

17

ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ

Δρ. ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΗΣ
ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

**ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ, ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (1430-1900)**

**MIC, DEMOGRAPHIC AND POLITICAL DEVELOPMENTS
IN MACEDONIA UNDER TURKISH OCCUPATION (1430-1900)**

VASSILIS GOUNARIS

Dr. HISTORICAL, SCIENTIFIC COLLABORATOR
OF MACEDONIAN STRUGGLE MUSEUM

18

Βασικός στόχος της ομιλίας μου είναι να περιγράψω τους παράγοντες εκείνους οι οποίοι δημιούργησαν το κατάλληλο πλαίσιο για την επιτυχία του Μακεδονικού Αγώνα. Φυσικά, το κύριο βάρος των παρατηρήσεων θα εσπιαστεί στο 19ο αι. περίοδο κατά την οποία διαμορφώνεται οριστικά το Μακεδονικό Ζήτημα. Με τα στοιχεία που θα παραθέσω θα προσπαθήσω να αποδείξω ότι στην ιστορική του διάσταση - όπως και στη σημερινή του πολιτική- το Μακεδονικό Ζήτημα ποτέ δεν υπήρξε γνήσιο αποτέλεσμα ενδογενών εθνικών ανταγωνισμών, παρά ένα τεχνητό πολιτικό και προπαγανδιστικό κατασκεύασμα που σκοπό είχε να διευκολύνει το διπλωματικό παιχνίδι της Βουλγαρίας. Λόγω του περιορισμένου χρόνου θα προσπαθήσω να αποφύγω τις εκτενείς αναφορές σε γεγονότα και ημερομηνίες.

Είναι γνωστό, ότι οι πρώτοι αιώνες της τουρκοκρατίας παραμένουν μέχρι σήμερα μια εξαιρετικά σκοτεινή περίοδος λόγω των περιορισμένων πηγών. Πάντως, απ' όσα είναι γνωστά, οι εξελίξεις στη Μακεδονία δε διαφέρουν ουσιαστικά από ό,τι συνέβη στην υπόλοιπη ελληνική χερσόνησο. Εγκαταστάσεις διαφόρων τουρκικών φύλων, παιδομαζώματα και μαζικοί εξισλαμισμοί (από το 16ο μέχρι και τα τέλη του 19ου αι.), αποτέλεσαν το πλαίσιο των εξελίξεων. Η πληθυσμιακή αυτή αλλοίωση, σε συνδυασμό και με άλλες δημογραφικές εξελίξεις που θα αναφερθούν αργότερα, προσδιόρισε και την πορεία του μακεδονικού ελληνισμού.

Ο αρματολισμός ήδη από τα τέλη του 15ου αι. βρίσκει εφαρμογή και στη Μακεδονία, ενώ οι κλέφτες δημιουργούν τη δική τους παράδοση. Υπάρχουν μάλιστα σοβαρές ενδείξεις ότι ο απόηχος των στρατιωτικών συγκρούσεων των κεντροευρωπαϊκών δυνάμεων και της Ρωσίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 15ο μέχρι το 18ο αι. όχι μόνο γέννησε στους υπόδουλους της Μακεδονίας προσδοκίες αλλά προκάλεσε και ορισμένες επαναστατικές κινητοποιήσεις. Αλλά οι πηγές και οι μαρτυρίες για τις κινήσεις αυτές είναι έμμεσες και σίγουρα χρειάζεται αρκετή έρευνα για να σχηματίσουμε μια σαφή εικόνα.

Από την εξέλιξη των γεγονότων κατά το 19ο αι. κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι η Μακεδονία είχε αποκοπεί από τον υπόλοιπο κορμό. Οι επαναστατικές ιδέες και τα τραγούδια του Ρήγα ήταν γνωστά και στη Μακεδονία, από όπου εξάλλου κατάγονταν ορισμένοι συνεργάτες του. Γι' αυτό και η Φιλική Εταιρεία είχε γρήγορη και ευρύτατη διάδοση στο μακεδονικό χώρο, κυρίως βέβαια στα αστικά κέντρα.

Επομένως, η άμεση διάδοση της επανάστασης του 1821 και στη Μακεδονία ήταν όχι μόνο επιβεβλημένη για λόγους ευρύτερης στρατηγικής αλλά και απόλυτα φυσιολογική. Οι συγκρούσεις και οι δηώσεις της μακεδονι-

κής ενδοχώρας ήταν ελάχιστα γνωστές. Οι αιματηρές συγκρούσεις στη Χαλκιδική το 1821 και στην κεντρική και δυτική Μακεδονία το 1822, η καταστροφή της Νάουσας και τα γεγονότα της Αραπίτσας έδειξαν ότι η Μακεδονία δεν υστερούσε διόλου σε επαναστατική διάθεση και σε πνεύμα αυτοθυσίας.

Αλλά και μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, στα χρόνια της Μεγάλης Ιδέας, η Μακεδονία περιλαμβανόταν πάντοτε σε όλα τα αλυτρωτικά σχέδια. Ένα τέτοιο σχέδιο, αποτέλεσμα ιδιωτικών πρωτοβουλιών, υποστηρίχθηκε από το Μακρυγιάννη και τον Τσάμη Καρατάσο στη δεκαετία του 1830. Μερικά χρόνια αργότερα στην περίοδο του Κριμαϊκού Πολέμου, ο Τσάμης Καρατάσος βρήκε την ευκαιρία να επαναδραστηριοποιηθεί. Είναι γνωστή η απόβαση του σώματός του στη Χαλκιδική και η παράλληλη δράση άλλων οπλαρχηγών στη δυτική Μακεδονία. Νέοι ηρωισμοί και θυσίες, που ωστόσο, χωρίς οργάνωση και προετοιμασία, δεν μπορούσαν να φέρουν κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα. Εξάλλου τα ελληνικά σχέδια περί Μακεδονίας ήταν ακόμη αρκετά νεφελώδη. Μόλις στις αρχές της δεκαετίας πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες επαφές Ελλάδας και Σερβίας για τον καθορισμό σφαιρών επιρροής στη Μακεδονία, αλλά χωρίς κανένα αποτέλεσμα...

Αλλού όμως γινόταν πιο συστηματική εργασία. Την ίδια ακριβώς εποχή, στη δεκαετία του 1860, η πανσλαβιστική προπαγάνδα άγγιξε και τη Μακεδονία, πρόδρομος ουσιαστικά και προπομπός της εθνικής αφύπνισης του βουλγαρικού έθνους, το οποίο καλούνταν να παίξει το ρόλο του δούρειου ίππου για τη ρωσική πολιτική στα Βαλκάνια. Ωστόσο τα ρωσοβουλγαρικά σχέδια πήραν οριστικό σχήμα μόνο μετά το 1870. Η απόφαση της Πύλης να επιτρέψει την ίδρυση εξαρχικής εκκλησίας (η οποία σύντομα αποσχίστηκε από το Πατριαρχείο) πρόσφερε και έναν τυπικό πόλο έλξης για το βουλγαρικό στοιχείο. Αλλά η απήχηση της εξαρχικής προπαγάνδας στους σλαβόφωνους της Μακεδονίας ήταν πάρα πολύ μικρή τα επόμενα είκοσι χρόνια. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η εκκλησιαστική διαφοροποίηση δεν είχε ισχυρή βάση τουλάχιστον στις περιοχές νότια του Κρουσόβου, της Στρωμνίτσας και του Μελένικου. Σύμφωνα με τις πηγές η κατά τόπους προσχώρηση στην Εξαρχία αρχικά ήταν περισσότερο προσπάθεια αποφυγής των επισκοπικών οφειλών παρά δείγμα εθνικής διαφοροποίησης.

Ο σημαντικότερος σταθμός των εξελίξεων το τελευταίο τέταρτο του 19ου αι. είναι η Συνθήκη του Αγ. Στεφάνου (1878), η οποία τερμάτισε το ρωσοτουρκικό πόλεμο. Σύμφωνα με τους όρους της προβλεπόταν η ίδρυση βουλγαρικού κράτους το οποίο θα περιλάμβανε ολόκληρη σχεδόν τη Μακεδονία. Ευτυχώς η Συνθήκη του Αγ. Στεφάνου δεν ίσχυσε, λόγω ευρωπαϊκών παρεμβά-

The main objective of my speech is to describe the factors that created the proper conditions for the success of the Macedonian struggle. Naturally my observations will focus on the 19th century when the Macedonian issue definitely took shape. I will try to prove, basing myself on data to which I will refer further down, that the so-called Macedonian issue in its historical dimension, was never the genuine result of internal nationalistic conflicts, but a political and a propaganda artifice which had as its main objective, to facilitate the diplomatic "game" of Bulgaria. Since my time is limited, I will try to avoid any extensive reference to events and dates.

It is well known that the first centuries of Turkish occupation remain, until today, exceptionally obscure due to the lack of extensive historical sources from this era. Nevertheless, from what we know, we can conclude that the events and developments in Macedonia during that period did not differ essentially from the events and developments in the rest of the Greek peninsula. Settlements of various Turkish tribes, violent massive islamisation and forced recruiting of Greek boys by the Turks were the elements that formed the framework of developments in this particular historical period (from the 16th to the end of the 19th century). These alterations of the native populations along with other demographic developments - which will be mentioned further on - determined the course of Macedonian Hellenism.

The Greek armed mountaineers, who appeared in the end of the 15th century in Greece, expand themselves in Macedonia as well, whilst the guerillas create their own tradition. There exists sundry evidence that the influence of the military fights of the European and Russian forces against the Ottoman Empire from the 15th to the 18th century did not only create for the Macedonians great expectations but provoked also the formation of actual revolutionary movements. However, one must study more thoroughly the sources and the testimonies concerning these movements, in order to obtain a clearer picture...

From the development of events during the 19th century, no-one can allege that Macedonia was isolated from the rest of Greece. The revolutionary ideas and the songs of Rigas Ferreos (well - known Greek hero of the Greek revolution against the Turks) were also well known in Macedonia, since some of Ferreos' associates were Macedonians. That is why the "Filiki Eteria" (secret brotherhood which comprised eminent greek personalities from all over the world who inspired and financed the Greek revolution against Turkey; lit. Friends' Association) had so many adherents in Macedonia, mostly in the urban centres.

Consequently, the expansion of the Greek revolution against Turkey in 1821 to Macedonia was not only necessary for strategic reasons but also a natural development. The conflicts, the fights and activities in the Macedonian hinterland are very little known. The bloody fights in Halkidiki in 1821 and in central and western Macedonia in 1822, the destruction of Naoussa and the events of Arapitsa are unquestionable proofs that Macedonia participated whole-heartedly in the Greek revolution against the Turkish occupation, with a spirit of self-sacrifice.

Later on, after the creation of the liberated Greek state, Macedonia was always included in all Greek liberation plans. Such a liberation plan, which was the result of private initiatives, was supported by Makriyiannis (eminent general of the Greek revolutionary army against Turkey - and writer) and by Tsamis Karatassos (eminent Greek hero of the Greek revolution) during the decade of 1830. A few years later, during the Crimea war, Tsamis Karatassos grasped the opportunity to reactivate the revolution in Macedonia. The landing of Karatassos in Halkidiki with his men and the revolutionary activities he organised with the other leaders of irregular troops in Western Macedonia are very well known. During this period all heroic acts and sacrifices had no clear results since these revolutionary movements were not well organised. Besides, the Greek plans concerning Macedonia were still vague. It was only in the beginning of the decade that the first contacts between Greece and Serbia took place for the determination of zones of influence in Macedonia, but without substantial results...

Elsewhere though, a more systematic work was in process. During the very same decade, that is to say the decade of 1860, panslavic propaganda "touched" Macedonia. This propaganda was essentially the precursor of the awakening of the Bulgarian nation. A nation that was chosen to play the role of "the trojan horse", for Russian policy, in the Balkans. However, the Russian and Bulgarian plans took concrete shape only after 1870. The decision of the Ottoman Empire to allow the establishment of an Exarchate - that later separated itself from the Patriarchate of Constantinople - offered the opportunity for the creation of a typical rallying center around which the Bulgarian element gathered. Nevertheless, the influence of the Exarchate's propaganda on the slavophones of Macedonia, was limited for the next twenty years. This fact proves that the ecclesiastical differentiation had little effect, at least on the regions south of Kroussovo, Stromnitsa and Melenikos. According to the historical sources, the first regional adhesions to the Exarchate were more an attempt to avoid debts owed to the regional archbishops than an act of national differentiation.

The most important event in the developments, dur-

σεων, δημιούργησε όμως κατάλληλο ψυχολογικό υπόβαθρο για το βουλγαρικό αλυτρωτισμό. Επιπλέον έδωσε την εντύπωση ότι ο θάνατος του μεγάλου ασθενούς, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν επικείμενος και ότι θα έπρεπε οι Μακεδόνες να διαλέξουν πλέον στρατόπεδο ενόψει του διαμελισμού των υπολειπομένων τουρκικών εδαφών. Η ελληνική απάντηση στις εξελίξεις αυτές ήταν το κίνημα του 1878, σημαντικό όσον αφορά τη θέση των υπόδουλων Μακεδόνων, αλλά καταδικασμένο σε αποτυχία, αν και ξεσήκωσε μεγάλο μέρος πληθυσμού στη νότια και στη βορειοδυτική Μακεδονία.

Στα επόμενα χρόνια η Βουλγαρία έσπευσε να προωθήσει τη βουλγαρική εκπαίδευση στις αγροτικές και αστικές κοινότητες της Μακεδονίας, ώστε να υποσκελίσει την παλαιά βυζαντινή εκπαιδευτική παράδοση. Ο καιρός ήταν χωρίς αμφιβολία εξαιρετικά ευνοϊκός, αφού η Ελλάδα απομονωμένη διπλωματικά, αδυνατούσε να επέμβει επίσημα στη Μακεδονία. Άλλωστε οι ελληνοτουρκικές σχέσεις διαταράσσονταν κατά τακτά χρονικά διαστήματα, κατά κανόνα εξαιτίας του Κρητικού Ζητήματος. Ενώ λοιπόν το ελληνικό κράτος είχε αφήσει την πρωτοβουλία του εθνικού αγώνα στους φιλελευθέρους συλλόγους, ιδρύονται στη Σόφια κομιτάτα από Μακεδονικής καταγωγής Βουλγάρους που συρρέουν στη Βουλγαρία ως μετανάστες. Τα κομιτάτα αυτά ενώθηκαν το 1895 στο "Ανώτατο Κομιτάτο", ενώ στη Μακεδονία, δύο χρόνια νωρίτερα, έχει ιδρυθεί η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (ΕΜΕΟ), η οποία εξελίχθηκε σε πρωταγωνιστή των βουλγαρικών ενόπλων δραστηριοτήτων στη Μακεδονία.

Οι βουλγαρικές πρωτοβουλίες έφεραν το ελληνικό κράτος ενώπιον των ευθυνών του, αλλά ο χρόνος για αντίδραση ήταν περιορισμένος. Οι επαναστατικές πρωτοβουλίες της Εθνικής Εταιρείας ακολουθήθηκαν από το καταστροφικό για την Ελλάδα πόλεμο του 1897 και την ταπεινωτική - αν και μακροπρόθεσμα ωφέλιμη - επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού ελέγχου. Έτσι μετά τους ηρωισμούς του σώματος Μπρούφα στο Μορίχοβο το 1896 ακολούθησε νέα περίοδος βουλγαρικών επιδρομών. Αλλά Έλληνες και Βούλγαροι δεν ήταν οι μόνοι διεκδικητές της Μακεδονίας. Ανάλογες βλέψεις είχαν τόσο οι Ρουμάνοι όσο και οι Σέρβοι καθώς ήταν σαφές ότι η Τουρκία, που είχε και αυτή πτωχεύσει και βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο των Δυνάμεων, δεν ήταν σε θέση να υπερασπιστεί την έννομη τάξη. Η αδυναμία της αυτή αφενός σημαίνει την εύκολη διείσδυση των προπαγανδών και από την άλλη την αναζήτηση προστατών μέσα σε ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα το οποίο αποσυντίθονταν γρήγορα.

Η Μακεδονία, λοιπόν, αν και ήταν πλήρως ενταγμένη στην ελληνική επαναστατική παράδοση, πέρα από κάθε

αμφιβολία, ωστόσο, για λόγους προτεραιοτήτων αλλά και διπλωματικού ρεαλισμού βρέθηκε μάλλον στο περιθώριο της ελληνικής αλυτρωτικής πολιτικής, γεγονός που βοήθησε τους Βούλγαρους, ώστε να ασκήσουν τη μακεδονική τους πολιτική με δυναμικότερο τρόπο.

Όμως η ερμηνεία των γεγονότων είναι ελλιπής, αν δε λάβουμε υπόψη ορισμένες παράλληλες εξελίξεις στην οικονομία του χώρου. Μετά την τουρκική κατάκτηση η γαιοκτητική δομή στη Μακεδονία ουσιαστικά παρέμεινε η ίδια, μάλιστα μερικοί βυζαντινοί θεσμοί διατηρήθηκαν ακέραιοι. Κατά τη διάρκεια του 17ου αι. η ανάσχεση της κατακτητικής ορμής των Οθωμανών οδήγησε σε ορισμένες εξελίξεις. Η στρατιωτική αριστοκρατία στερημένη από τα παραδοσιακά της έσοδα, τη λαφυραγώγηση των νεοκατακτημένων εδαφών, έπρεπε να αναζητήσει αλλού εισοδήματα, δηλαδή στη γη. Συγκεκριμένα ο μόνος τρόπος ήταν η διέυρυνση των καλλιεργειών είτε με νόμιμα είτε με παράνομα μέσα. Έτσι έχουμε από το 17ο, αλλά κυρίως κατά το 18ο και το 19ο αι. τη σταδιακή δημιουργία των τσιφλικιών. Με τις μεταρρυθμίσεις του 1858 έγινε μια προσπάθεια για μείωση των δικαιωμάτων των τσιφλικούχων και για ενθάρρυνση της αγοράς και της μόνιμης κατοχής γης. Πάντως μέχρι το τέλος της τουρκοκρατίας, αν και η γη άρχισε να περνά και σε μη μουσουλμανικά χέρια, η μεγάλη ιδιοκτησία παρέμεινε η βασική μορφή γαιοκτησίας. Η υψηλή τιμή της γης, τα χαμηλά ημερομίσθια και η αδυναμία αποταμίευσης καθιστούσαν αδύνατη την αγορά κτημάτων. Επιπλέον η ταύτιση του ρόλου του γαιοκτήμονα και του τοκογλύφου είχε σταδιακά οδηγήσει στο σχηματισμό μιας τάξης δούλων, όχι απλώς δουλοπαροίκων, οι οποίοι πωλούνταν και αγοράζονταν μαζί με τα κτήματα, δεσμευμένοι αιωνίως με τα δικά τους χρέη όπως και με τα χρέη των πατέρων τους. Μέσα στο πλαίσιο αυτό γίνεται αντιληπτό το δέλεαρ που αντιπροσώπευαν οι υποσχέσεις της ΕΜΕΟ στην περίοδο 1895-1905, για αναδασμό της γης και για παραγραφή των χρεών. Στην περαιτέρω χειροτέρευση της θέσης των αγροτών συνέβαλε και η προβληματική είσπραξη των φόρων, η οποία επιδειωνόταν όσο το κράτος έχανε τον έλεγχο του δημόσιου μηχανισμού. Παράλληλα, ο περιθωριακός ρόλος που έπαιξε η Μακεδονική αγροτική παραγωγή στη διεθνή οικονομία και η αδυναμία παραγωγής ανταγωνιστικών προϊόντων επέτεινε την αρπακτικότητα των γαιοκτημόνων που αδυνατούσαν, λόγω ιδιοσυγκρασίας, να στραφούν σε πιο αποδοτικές καλλιέργειες. Οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού ή και δημιουργίας γεωργικών τραπεζών απέτυχαν και έτσι στο κατώφλι του 20ου αιώνα οι κολίγοι των πεδινών βρίσκονταν σε δραματική κατάσταση την οποία η Οθωμανική κυβέρνηση έπρεπε να αντιμετωπίσει, αν δεν ήθελε να υποδουλίσει μια σοβαρή κοινωνική ή και εθνική αναταραχή.

ing the last quarter of the 19th century, was the Treaty of Saint-Stephen (1878), that put an end to the Russian-Turkish war. The treaty, which among other things provided also for the foundation of the Bulgarian State, was to include within its borders the whole area of Macedonia. Nevertheless, the Treaty of St. Stephen was never put into force, due to various European interventions but it created, however, the convenient psychological background for future Bulgarian designs. Moreover, it gave the impression that the death of the Ottoman Empire was imminent and that the Macedonians had to choose "camps" before the dismemberment of the rest of the territories which were up to then under Turkish occupation. The Greek answer to these developments was the revolutionary movement in 1878, a very important movement as far as the position of the enslaved Macedonians was concerned, but condemned to failure, in spite of the fact that it had succeeded to rouse a very large part of the population in south and north - west Macedonia.

During the following years, Bulgaria hastened to promote Bulgarian education in the rural areas as well as in the urban centres of Macedonia, in an attempt to supplant the old Byzantine educational tradition. The timing was undoubtedly extremely favourable, since Greece was diplomatically isolated and was not in a position to intervene officially in Macedonia. Besides, greco-turkish relations were in a very bad shape because of Crete. Therefore, whilst the Greek State had left the initiative of the national liberation struggle in the hands of various educational associations, in Sophia they created various committees consisting of Bulgarians, of Macedonian descent, who came to Bulgaria in great numbers as immigrants. These committees were united in 1895 in one body under the title "Supreme Committee". In the meantime, two years earlier, they have founded in Macedonia the so-called "Internal Macedonian Revolutionary Organisation". This Organisation became later the main tool for every Bulgarian armed activity in Macedonia.

The Bulgarian initiatives brought the Greek State face to face with its responsibilities, but the time for any kind of reaction was limited. The revolutionary initiatives of the National Association were followed by the catastrophic, for Greece, war of 1897 and the humiliating imposition of the International Economic Control - although later this imposition had been proved positive for Greece. Meanwhile, after the heroic acts of the Broufa's military Corps in Morihovo in 1896, we witness a new period of Bulgarian raids in Macedonia. Greeks and Bulgarians were not the only claimants of Macedonia. Rumanians and Serbs had analogous designs, since Turkey was unable to intervene, given the fact that it had also become bankrupt and was therefore also under the control of the

Western Powers. The weakness of Turkey to intercede led to the easy penetration of propagandists in the area and the quest for protectors in the framework of a socio-economic system that was rapidly decaying.

Therefore, although Macedonia was completely integrated in the Greek revolution, for priority reasons and diplomatic realism, remained in the margin of the Greek liberation policy, a fact that had facilitated the Bulgarians, to exercise their "Macedonian" policy in a more dynamic way.

Nevertheless, the analysis of the events remains incomplete if we don't take under consideration certain parallel developments in the economy of the area. During the occupation of Macedonia by Turkey, the structure of land ownership remained essentially the same as before. Indeed, even some Byzantine institutions had been kept intact. During the 17th century the fact that the conquering vigour of the Turks stopped, led to certain specific developments: the military aristocracy deprived of its traditional incomes, mainly the looting of the conquered territories, had to seek incomes elsewhere: the land. In other words the only way to increase their incomes was the expansion, legally or illegally, of their cultivating lands. This is proved by the gradual creation of large family estates - especially during the 18th and the 19th centuries. With the land reforms of 1858 some efforts had been made to diminish the land-owners' rights and to encourage the purchase and permanent ownership of land. Nevertheless until the end of the turkish occupation, in spite of the fact that the land started to pass into non-islamic hands, the ownership of large estates was the main form of land ownership. The high prices on land, the low wages and the inability to put aside some savings, made the purchase of any land impossible. Moreover, the intensification of the roles of the landowners and the usurers had gradually led to the formation of a local class of slaves, and not simply of serfs, who were bought and sold together with the land, eternally enslaved by their personal and family debts. Under these conditions we are in a position to understand how easily they were lured by the promises made by the Internal Macedonian Revolutionary Organisation, mentioned above, during the years 1895-1905 for the redistribution of lands and the cancellation of debts. The deteriorating status of agriculture was becoming worse by the problematic collection of taxes, a situation which was aggravated by the fact that the State was loosing control over the public mechanism. At the same time, the marginal role of Macedonian agricultural production within the framework of international economy, along with the inability to produce competitive products intensified the greed of the landowners who, because of their mentality, were unable to turn them-

Ούτε όμως η βιομηχανία πρόσφερε λύσεις στα οικονομικά αδιέξοδα, τουλάχιστον σε μεγάλη κλίμακα. Παραδοσιακά η νηματοουργία και η εριοουργία εντοπιζόνταν στα μεγάλα αστικά κέντρα, στη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες, τη Νάουσα, τη Δράμα. Μετά τους Ναπολεόντιους Πολέμους το σκηνικό άλλαξε. Η βιομηχανική επανάσταση μείωσε τις προοπτικές βιομηχανικής ανάπτυξης και οι κεφαλαιούχοι στράφηκαν σε πιο προσοδοφόρες επενδύσεις: στο δανεισμό και το εμπόριο. Στη Μακεδονία οι καταστροφές της περιόδου 1821-22 αποτέλεσαν έναν επιπρόσθετο λόγο για την υποχώρηση της βιομηχανίας. Πρόσδος στο δευτερογενή τομέα παρουσιάστηκε μόνο μετά το 1870, όταν οι σιδηρόδρομοι άρχισαν να μεταβάλλουν άρδην τη δομή της εντόπιας αγοράς, αλλά και τις καταναλωτικές συνήθειες του κοινού. Συγκεκριμένα η σύνδεση των αστικών κέντρων της δυτ. Μακεδονίας με το λιμάνι της Θεσσαλονίκης και τη βαμβακοφόρο πεδιάδα των Σερρών (Βέροια, Νάουσα, Έδεσσα) συνετέλεσε στη σημαντική αύξηση της υφαντουργίας. Στο σύνολό της όμως η Μακεδονία ποτέ δεν μπόρεσε να καυχηθεί για τη βιομηχανική της ανάπτυξη.

Σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας για την οικονομική καχεξία της Μακεδονίας ήταν η ανυπαρξία κεφαλαίων για επενδύσεις.

Το πιστωτικό σύστημα στηριζόταν αποκλειστικά στην τοκογλυφία, ενώ οι οθωμανικές κρατικές τράπεζες δεν μπόρεσαν να βελτιώσουν διόλου την κατάσταση. Οι εκκλήσεις για δημιουργία ιδιωτικών τραπεζών με σαφή εθνικό προσανατολισμό απαντούνται συχνά μέσα στις προξενικές εκθέσεις, είναι όμως γνωστό ότι οι ανάγκες των εντοπιών σε κεφάλαια ποτέ δεν ικανοποιήθηκαν.

Οι άδηλοι πόροι ήταν ίσως το μοναδικό αντίβαρο για τη εξισορρόπηση του εμπορικού ισοζυγίου. Παραδοσιακά η αποδημία ήταν συνήθεια των Μακεδόνων, η αποδημία όχι μόνο στη βόρεια Βαλκανική, αλλά και στην κεντρική, ακόμη και στη βόρεια Ευρώπη. Αργότερα, λόγω των πολεμικών αναστατώσεων, το ρεύμα αυτό έπαψε. Κατά το 19ο αι. υποκαταστάθηκε από την αποδημία εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι μετανάστες αυτοί ήταν οι λεγόμενοι Γκουρμπετσήδες, οι οποίοι μετά τη ίδρυση των βαλκανικών κρατών άρχισαν να μεταναστεύουν εποχικά όχι μόνο εντός αλλά και εκτός των Τουρκικών συνόρων, στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Εξάλλου η πίεση για περισσότερο ρευστό, ο συναγωνισμός και με αλλοδαπούς εργάτες, Ιταλούς κυρίως, σε συνδυασμό με τις πολιτικές εξελίξεις των αρχών του 20ού αι. οδήγησαν στην υπερατλαντική μετανάστευση και μάλιστα σε αυξανόμενο ρυθμό. Τα εμβάσματα αυτά από το Νέο Κόσμο ήταν σημαντικότερα, για όσο διάστημα η γεωργία αδυνατούσε να προσφέρει ουσιαστικά κέρδη και να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των καιρών. Και οι απαιτήσεις των καιρών ήταν πολύ μεγάλες. Νέα

προϊόντα εισέβαλαν μαζικά στη μακεδονική ενδοχώρα με τους σιδηροδρόμους, ακόμα και στα ορεινά δυτικά, και εκτόπιζαν τις παραδοσιακές προτιμήσεις. Το σιρόπι σιγά-σιγά αντικαταστάθηκε ολοκληρωτικά από τη ζάχαρη και η μπίρα άρχισε, στα αστικά κέντρα, να υποσκελίζει το ρακί...

Η ανάγκη, λοιπόν, κεφαλαίων ήταν εμφανής καθώς η οικονομία βιάζε ταχύτατα προς τον εκχρηματισμό χωρίς ελπίδες επιστροφής. Η στενότητα των κεφαλαίων σε συνδυασμό με την αλλαγή στον τρόπο ζωής δημιούργουσαν ευνοϊκό πλαίσιο για την έκρηξη και τη διατήρηση του ανταρτοπόλεμου. Παραδοσιακά οι μεγάλες πατριαρχικές οικογένειες ήταν οικονομικά αυτόρκες χωρίς ποτέ να έχουν πλεονάσματα ικανά για να συντηρηθούν τόσες ένοπλες ομάδες. Όταν όμως άρχισε η εκτεταμένη σύγκρουση των ελληνικών και των βουλγαρικών σωμάτων, τα πράγματα είχαν αλλάξει. Το χρήμα πλέον δεν ήταν αδιάφορο σε κανέναν, τουναντίον η έλλειψη ήταν έκδηλη και αυτό έδινε τεράστια δύναμη στις προπαγάνδες. Ο κόσμος της Μακεδονίας ξέφευγε από τις παλαιές αυτοκαταναλωτικές συνήθειες, χρειαζόταν ρευστό και έτσι οι προπαγάνδες έγιναν μέρος της καθημερινής ζωής. Αλλά οι προπαγάνδες και οι ανταγωνισμοί επέσυραν αντίποινα, καταστροφές, χρέη και οικονομικές αβαρίες. Έτσι ο φαύλος κύκλος προπαγάνδας-χρηματισμού-αντιποίνων συνεχιζόταν αδιάτάρακτος. Η παλαιά πατριαρχική οικογένεια πάλευε ανάμεσα στην παράδοση και τον εκχρηματισμό, ανάμεσα στο Πατριαρχείο και τον Ελληνισμό, ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία.

Η διερεύνηση των κοινωνικών παραμέτρων είναι επίσης απαραίτητη για την ερμηνεία των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων στη Μακεδονία του 19ου αι. Βέβαια η ακριβής περιγραφή του κοινωνικού γίνεσθαι είναι μια εξαιρετικά δύσκολη εργασία που ξεφεύγει από το πλαίσιο αυτής της σύντομης παρουσίασης, πρέπει όμως να παρουσιαστούν ορισμένοι παράγοντες οι οποίοι συμπλέκονται με το Μακεδονικό Ζήτημα.

Η ρωμείκη παράδοση και το θρησκευτικό ένστικτο ήταν ισχυρό, αλλά οι γενικεύσεις για όλη τη Μακεδονία, ιδίως προς βορράν των σημερινών ελληνικών συνόρων, είναι επίφοβες. Η ελληνική εκπαίδευση είχε βαθιές ρίζες σε πολλά κέντρα, αλλά η εντύπωση ότι όλα τα σχολεία των αρχών του 20ού αι. λειτουργούσαν πενήντα χρόνια νωρίτερα είναι λανθασμένη. Γενικά το μορφωτικό επίπεδο πρέπει να ήταν στην ενδοχώρα εξαιρετικά χαμηλό. Έτσι, με δεδομένο τον πολυεθνικό χαρακτήρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, νομίζω ότι τα ελληνικά αισθήματα μεγάλου μέρους του μακεδονικού πληθυσμού πρέπει να χαρακτηρισθούν ως πρωτο-εθνικιστικά. Άλλωστε, η έννοια του εθνικισμού δεν μπορεί να νοηθεί έξω από τα όρια του έθνους-κράτους.

selves to more profitable cultivations. The efforts made for some kind of modernisation or for the creation of agricultural banks had come to naught. Thus, in the beginning of the 20th century, the agricultural workers in the plains were in such a dramatic situation that the Ottoman government had to do something, in order to avoid a very serious, local and national, uprising.

On the other hand Industry was unable to offer serious solutions to the economic impasses of the area. Traditionally, spinning and wool industries were located in the big urban centres: Thessaloniki, Serres, Naoussa, Drama. After the Napoleonic wars the situation changed. The industrial revolution diminished the possibilities for industrial development and the capitalists turned their interest to more profitable investments: trade and lending (loans). Moreover, the destruction that took place in Macedonia during the years 1821-22, constituted another important reason for the deterioration of Industry in this area. Some progress in the secondary sector appeared only after 1870, when the railroads begun to drastically change the structure of the local market, and the habits of the consumers as well. Especially the connection of the urban centres with the harbour of Thessaloniki and the cotton plains of Serres (Verria, Naoussa, Edessa) contributed to the important increase and expansion of the textile industry. Nevertheless, we cannot say that Macedonia was ever in a position to boast about its industrial development.

An important negative factor for the economic development of Macedonia was also the complete lack of investment capital.

The credit system was exclusively based on usury, and the Turkish State Banks did not manage to improve the situation at all. The appeals for the creation of new private banks, with a clear national orientation, can be found in all the reports made by the Greek consulates, but, it is well known, that the needs of the native people for capital were never satisfied.

Invisible resources were maybe the only way to counterbalance the deficit in the balance of trade. Traditionally, the immigration of Macedonians, not only to the northern areas of the Balkans, but also to central and northern Europe, was common practice. But later, because of the wars, this immigration stopped altogether. During the 19th century it was substituted by immigration within the Ottoman Empire. These immigrants were called "gourbetsides", who, after the creation of the Balkan States began to immigrate, seasonally, not only within but also outside the Turkish frontiers: in Bulgaria and Rumania. The pressure for more money, the competition with foreign workers, mainly Italians, in connection with the political developments in the beginning of the 20th

century, led to immigration to transatlantic countries. The remittances sent back home, by the immigrants, from the New World were an important contribution to the economy of the area, since agriculture could not offer real profits able to meet the needs of the area during this period. Needs which were indeed very big. The appearance of the railroads on the scene, provoked a massive invasion of imported new products in the Macedonian market thus changing the traditional preferences of the native consumers. Syrup was slowly substituted by sugar and beer began, in the urban centres, to take the place of "raki" (a home-made greek schnapps).

The need for funds was obvious as the international economy had taken the course to modernisation. The lack of capital in connection with the change in the way of living, created a favourable background for the outbreak and maintenance of a guerilla warfare. Traditionally the large patriarchal families were economically self-sufficient. They did not, however, have enough surplus to support so many armed squads. However, when the extensive conflicts between the Greek and Bulgarian armed Corps started, things had already drastically changed. Money now left no-one indifferent. On the contrary its lack was obvious, since it gave enormous power to the propagandists. The people of Macedonia had changed their consuming habits, and they needed cash. Therefore, the various propagandas became part of everydaylife. But the propaganda and the conflicts brought on retaliations, destruction, debts and economic problems. Thus, a vicious circle of propaganda - financing - retaliations went on uninterrupted. The old patriarchal families were constantly wavering between tradition and the search for money: financing; between the Patriarchate of Constantinople and Hellenism; between Greece and Bulgaria.

An analysis of the social parameters in order to interpret the political and economic developments in Macedonia during the 19th century, becomes necessary. Naturally, a precise description of the social evolutionary process is extremely difficult work which cannot be undertaken in the framework of this brief presentation. Nevertheless, certain factors which are connected to the Macedonian issue must be analysed.

The Roman tradition and religious impulse were very strong, but generalisations concerning the situation in all Macedonia are rather risky-especially in the northern areas that today lie beyond the Greek frontiers. Greek education had deep roots in many educational centres, but the assumption that all schools in the beginning of the 20th century, were already functioning since fifty years ago, is wrong. Speaking in general terms, the educational level in the hinterland must have been extremely low.

Ο δεύτερος παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη ήταν η κοινωνική διάσταση που παρατηρούνταν σε πολλές αγροτικές και αστικές κοινότητες. Τα αίτια της ήταν τοπικές διαφορές ποικίλης ύλης, προσωπικές, οικονομικές, κτηματικές, μικροκομματικές και άλλες, που είναι βέβαια καθημερινό φαινόμενο στον επαρχιακό μικρόκοσμο, αλλά εκδηλώνονται με δυσανάλογη ως προς τα αίτια σφοδρότητα.

Ο τρίτος παράγοντας, που έπαιξε το ρόλο του καταλύτη, ήταν η εντατική και πολύπλευρη -ειρηνική και ένοπλη- προπαγανδιστική εργασία Ελλήνων, Ρουμάνων και Βουλγάρων μέσα σε μια κατά κανόνα αμόρφωτη, εθνικά όχι πλήρως διαμορφωμένη κοινωνία, η οποία είχε ογκούμενες ανάγκες σε ρευστό. Εδώ πρέπει να επισημανθεί ο ρόλος που έπαιξαν η βελτίωση των συγκοινωνιών και η τακτική επαφή με τα διοικητικά κέντρα της Μακεδονίας όχι μόνο στη ροή της προπαγάνδας αλλά και στην προβολή νέων καταναλωτικών προτύπων.

Έτσι με την ένοπλη πίεση και το συστηματικό χρηματισμό η αρχική κοινωνική διάσταση εξελίχθηκε συντομότερα σε μία κοινοτική και κοινωνική ρήξη, δηλαδή στη δημιουργία δύο περιέργων κατ' όνομα μόνον εθνικών ομάδων, ή καλύτερα κομμάτων του Ελληνικού και Βουλγαρικού (ποτέ δεν εμφανίστηκε "μακεδονική" παράταξη), τα οποία πολλές φορές περιλάμβαναν μέλη από την ίδια οικογένεια. Είναι σαφές ότι δεν επρόκειτο για αντιπαράθεση δύο τάξεων (αν και υπήρξαν και τέτοιες περιπτώσεις) όπως είναι σαφές ότι δεν επρόκειτο για τη σύγκρουση δύο διαφορετικών φυλών. Η ανάγκη ασφαλείας και το δέλεαρ των χρημάτων ανάγκαζαν τους ανυπεράσπιστους χωρικούς να απαρνούνται τα ρωμέικα αισθήματα και την προαιώνια αφοσίωσή τους στο Πατριαρχείο και να στρέφονται είτε προς τους Βούλγαρους είτε προς τους Ρουμάνους προπαγανδιστές είτε σε οποιονδήποτε τοπικό καπετάνιο, ο οποίος θα τους εξασφάλιζε τη ζωή και την περιουσία τους.

Συμπερασματικά πρέπει να λεχθεί ότι η Μακεδονία δεν αποτελεί μίαν Αλσατία ή μια Λωραίνη. Δεν είχε ποτέ διπλή εθνική υπόσταση. Φυσικά το να αναζητούμε

στους Μακεδόνες του 1800 ή του 1900 τα δικά μας νεοελληνικά εθνικά αισθήματα αποτελεί έναν ανεπίτρεπτο αναχρονισμό. Ένας παραλληλισμός της Μακεδονίας του 1900 με τη Νότιο Ελλάδα του 1800 θα ήταν ίσως πολύ πιο δίκαιος και θα διευκόλυne την κατανόηση των λόγων που η προπαγάνδα, η βία και το χρήμα μπορούσαν να εξαγοράσουν συνειδήσεις.

Για να γίνει όμως κατανοητή η βία και το πάθος με το οποίο διεξήχθη ο Μακεδονικός Αγώνας στις αρχές του 20ού αι. θα πρέπει να συνεκτιμηθούν και άλλοι παράγοντες:

1. Το πάθος της ελληνικής απερίθωτης, η οποία προσπαθούσε εναγώνια να αποδείξει ότι η Ελλάδα είχε όχι μόνο τους ιστορικούς τίτλους, αλλά και τις δυνατότητες να επεκταθεί βόρεια.

2. Τα ισχυρά ερείσματα που είχε δημιουργήσει η βουλγαρική προπαγάνδα κατά τόπους, εκμεταλλευόμενη την οικονομική και στρατιωτική της υπεροχή, αλλά και τη συστηματική μονοπώληση του αλυτρωτισμού.

3. Τις οικονομικές συνθήκες στη Μακεδονία, οι οποίες από τη μια αύξαναν τη δυσανεξία εναντίον του Οθωμανού δυνάστη και από την άλλη άφηναν τεράστια περιθώρια για την ανάπτυξη εθνικών προπαγανδών ή ακόμη και ενόπλων συγκρούσεων.

4. Το σημαντικότερο, ότι στην πορεία 30 περίπου χρόνων, μιας γενιάς δηλαδή, οι αρχικές κοινωνικές ή εκκλησιαστικές διαφοροποιήσεις είχαν εξελιχθεί τελικά, έστω και με τεχνητούς τρόπους, σε έναν κάθετο κοινωνικό διαχωρισμό, ο οποίος προσέλαβε το χαρακτήρα μιας σφοδρής εθνικής σύγκρουσης.

Αν όμως κάποιος σήμερα παραγνωρίζει την βυζαντινή παράδοση, την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά, τη συναισθηματική, αλλά και έμπρακτα αποδεδειγμένη, σύνδεση όλων των Μακεδόνων με τους υπόλοιπους Έλληνες - ασχέτως αν μετά το 1870 εξαγόρασε μερικούς η βουλγαρική προπαγάνδα - και ισχυρίζονται ότι η Βουλγαρία είχε ιστορικά βάσιμες διεκδικήσεις τότε σίγουρα εθελουφλούν.

Therefore, given the fact that the Ottoman Empire had a multinational structure, I think that the Greek conscience of a large part of the Macedonian population must be characterised as pro-nationalistic. Besides, the conception of nationalism cannot be perceived outside the borders of a nation-state.

The second factor which must be taken under consideration is the social problems observed in many agricultural and urban communities: the reasons were various local personal, economic, political and land differences. Differences which constituted an ordinary everyday phenomenon in any provincial microcosm which however broke out in a disproportionately violent way in relation to the reasons that caused them.

The third factor, which played a catalytic role, was the extensive and many sided - both military and peaceful - propagandist actions of the Greeks, the Rumanians and the Bulgarians, within an uneducated and nationally unshaped society. A society that was in a great need for cash. We must underline here the importance which the communication system played in the establishment of a regular contact of all areas with the administrative centres of Macedonia. This improvement facilitated also the unhindered flow of propaganda in the area as well as the projection of new consumer habits.

Thus, under the military pressure and the systematic flow of money, the initial simple social dissension had turned into an open social and communal rupture that led to the creation of two peculiar, nominally national groups. Or even better to the creation of two political parties: the Greek and the Bulgarian party. Very often, some members of the same families adhered to the one party and other members to the other (the so-called "Macedonia Front" was at that time completely unknown). It becomes therefore clear that it was neither a question of an open juxtaposition between two social classes nor a question of a conflict between two different races - in spite of the fact that some times it was exactly that. The need for security and the bait of money compelled the defenseless peasants to deny their Greek conscience and their devotion to the Patriarchate of Constantinople and to "convert" either to the Bulgarian or to the Rumanian

an propagandists or even to a local chieftain who was ready to protect their life and their property.

In conclusion, we must stress the point that Macedonia is not the same case as Alsace or Lorraine. Macedonia didn't ever have a double national hypostasis. A parallelism between Macedonia of 1900 and South Greece of 1800, could probably have been more to the point and would have facilitated more the understanding of the reasons, as to why the propaganda, the violence and money were able to buy off some consciences.

In order for one to understand the violence and the passion with which the Macedonian Struggle was carried out in the beginning of the 20th century, one must take under consideration some other factors as well:

1) The passion of the Greek counter-attack. The Greek side was struggling not only to prove that Greece had historical titles to claim in the area but the possibilities as well to expand to the North.

2) The strong support that the Bulgarian propaganda had secured in various areas of Macedonia, by taking advantage of its economic and military supremacy and by cultivating systematically the monopolisation of liberation from the Turks.

3) The economic conditions in Macedonia, which on the one hand increased the enmity against the Ottoman oppressor and on the other offered large possibilities for the development of nationalistic propaganda or even for armed conflicts.

4) The most important one: in the course of about 30 years, the initial social or ecclesiastical differentiations had finally crystalised - even if it had been done technically - into a vertical social division which took the character of a violent nationalistic fight.

However, if some people choose to ignore Byzantine tradition, the Greek cultural heritage, the strong ethnological links - proved by accurate facts and testimonies - of all Macedonians with the rest of the Greeks - regardless of the fact that after 1870 some were bought off by the Bulgarians - and continue to allege that Bulgaria has well-founded historical claims on Macedonia, then it is clear that they wilfully shut their eyes to the facts of History.

Η ΟΠΑΡΧΗΤΟΣ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑ

J. K. GUTZOW PHOTOGRAPHY PARIS 1878

ΖΗΤΩ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΤΩ Η ΤΥΡΑΝΙΑ

Η ΟΠΑΡΧΗΤΟΣ ΕΛΕΝΗ
Η ΔΡΑΣΑΣΑ ΕΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΖΗΤΩ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΤΩ Η ΤΥΡΑΝΙΑ

I. K. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ - ΑΙΝΙΑΝ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ ΤΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

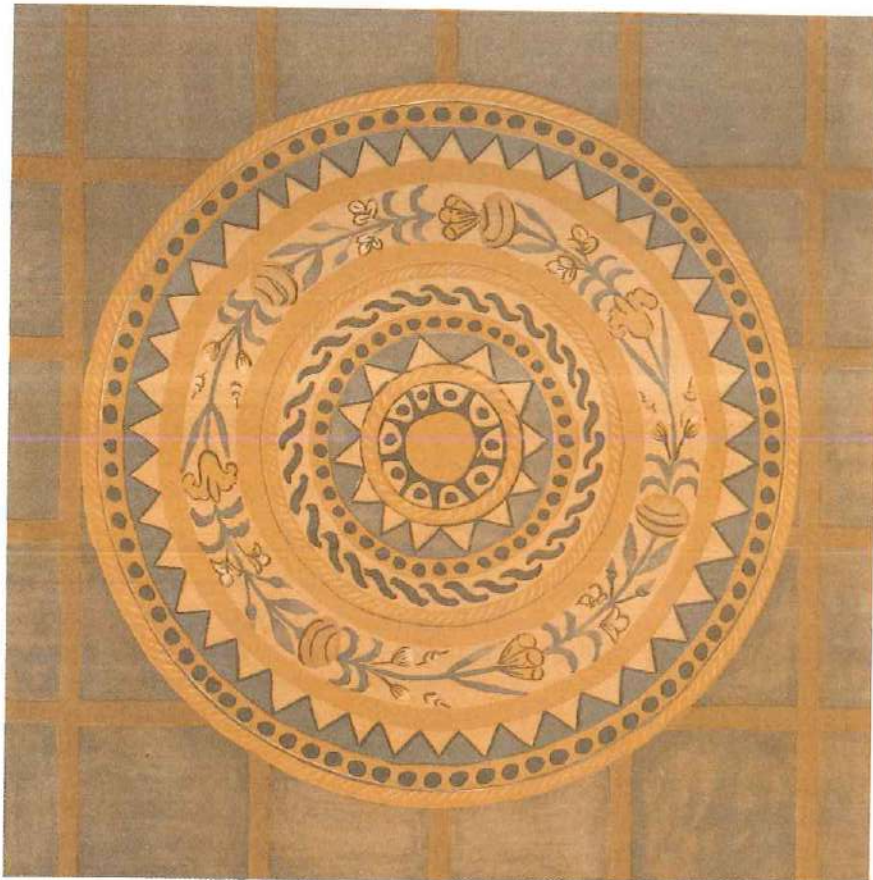
Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

THE STRUGGLE FOR MACEDONIA

I. K. MAZARAKIS - AENIAN

SECRETARY GENERAL OF
HISTORICAL AND NATIONAL SOCIETY OF GREECE

20

Ο αγώνας για την ανεξαρτησία της Μακεδονίας είχε αρχίσει συγχρόνως με τη μεγάλη Ελληνική Επανάσταση του 1821. Οι εξεγέρσεις όμως του Εμμανουήλ Παπά στη Χαλκιδική καθώς και εκείνη της Νάουσας με το Ζαφειράκη το 1822 είχαν πνιγεί στο αίμα από τις ισχυρές οθωμανικές δυνάμεις που στάθμευαν στην περιοχή της Θεσσαλονίκης.

Από την ίδρυση του μικρού Ελληνικού βασιλείου, μόνιμος συνεχής προβληματισμός του έθνους ήταν η τύχη και το μέλλον των υποδούλων που παρέμεναν κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό.

Συνεχείς αγώνες και τοπικές επαναστάσεις διαδέχονταν η μια την άλλη, όπως εκείνη του 1854 στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Ομοίως στην Κρήτη διαδοχικές εξεγέρσεις κρατούσαν σε συνεχή ένταση τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Αργότερα, το 1878, σημειώθηκε μια νέα εξέγερση στη Μακεδονία, από τον Όλυμπο έως τις δυτικές ορεινές περιοχές, συγκροτήθηκε μάλιστα και Προσωρινή Ελληνική Κυβέρνηση στο Λιτόχωρο.

Όλες αυτές οι εξεγέρσεις στρέφονταν κατά του Τούρκου κατακτητού και είχαν σκοπό την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τον τουρκικό ζυγό και την ένωσή της με το ελεύθερο ελληνικό κράτος. Από τη δεκαετία όμως του 1870 παρουσιάζεται ένας νέος ανταγωνιστής - η Βουλγαρία - σε περιοχές μάλιστα όπου υπήρχαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί.

Παράλληλα, η ανάπτυξη του εθνικισμού των βαλκανικών λαών και η ίδρυση ανεξάρτητης βουλγαρικής εκκλησίας συνδυάζονταν με τον πασλαβισμό και εξυπηρετούσαν τους στρατηγικούς σκοπούς της Ρωσίας για έξοδο στη Μεσόγειο. Έτσι, προκλήθηκε η αντίδραση και των άλλων δυνάμεων που η κάθε μία ενδιαφερόταν με το δικό της τρόπο για την πλήρωση του κενού που δημιουργούσε η εξασθένηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και για τον έλεγχο των Στενών. Αυτό είναι ουσιαστικά το Ανατολικό Ζήτημα.

Μπορούμε να πούμε ότι ο Αγώνας για τη Μακεδονία άρχισε από τη δεκαετία του 1870, με το Σχίσμα και τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου το 1878, πέρασε από διάφορες φάσεις, δικαιώθηκε με τους Βαλκανικούς πολέμους και την απελευθέρωση της Μακεδονίας αλλά και συνεχίζεται σήμερα με άλλη μορφή.

Όταν μιλάμε για Μακεδονία έχουμε κατά νου ένα γεωγραφικό χώρο με ιστορική ενότητα, που περιλάμβανε την εποχή εκείνη τα δύο βιλαέτια της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου και το νότιο τμήμα από το βιλαέτι του Κοσσυφοπεδίου.

Ο πληθυσμός που κατοικούσε αυτές τις περιοχές ήταν ανάμικτος. Έλληνες, Τούρκοι και Βούλγαροι αποτελούσαν ένα αμάλγαμα. Αρβανίτες, Βλάχοι και Εβραίοι συμπλήρωναν το μωσαϊκό. Όλος αυτός ο πληθυσμός ζούσε επί αιώνες κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό.

Στις νότιες περιοχές η ελληνική εθνότητα υπερτερούσε, ενώ προς τα βόρεια οι Βούλγαροι ήταν περισσότεροι. Στις πόλεις και τα εμπορικά κέντρα οι Έλληνες ήταν ισχυροί ενώ στις αγροτικές περιοχές ο πληθυσμός ήταν ανάμικτος. Στις εύφορες πεδινές περιοχές κατοικούσαν Τούρκοι και η γη ανήκε κυρίως σ' αυτούς.

Οι χάρτες και οι εθνολογικές στατιστικές της εποχής αφθονούν. Η κάθε μία είναι διαφορετική από κάθε άλλη. Στηρίζονται κυρίως στο κριτήριο της θρησκείας, αλλά όλες αμφισβητούνται, γιατί το αίσθημα, που μόνο, θα έπρεπε να υπολογισθεί δεν ήταν δυνατό να μετρηθεί.

Σημασία όμως είχε ο τρόπος με τον οποίο υπολογίζονταν οι εθνότητες από το νότο προς το βορρά και σε ποια έκταση. Αυτό έκανε κυρίως η Τουρκική διοίκηση που προσπαθούσε έτσι να επιτύχει ένα μέσο όρο ίσου αριθμού μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων. Και η οριοθέτηση των βιλαετιών της Μακεδονίας αυτή ακριβώς τη λογική ακολουθούσε.

Μόνον οι στατιστικές των χριστιανικών σχολείων της Μακεδονίας και της Θράκης παρουσιάζουν την πραγματικότητα με πολύ μικρές αποκλίσεις.

Δείχνουν με ακρίβεια τη δύναμη και τις αδυναμίες του Ελληνισμού από χωριό σε χωριό σε όλη την έκταση της Μακεδονίας. Οι Βούλγαροι ήταν ισχυροί μόνο στα βόρεια αν και εκεί ακόμα υπήρχαν μεγάλα κέντρα Ελληνισμού όπως το Κρούσοβο, η Στρωμνίτσα, το Μελένικο και το Νευροκόπι.

Αν θέλουμε να δώσουμε αριθμούς γύρω στο 1900 υπήρχαν:

Στο βιλαέτι Θεσσαλονίκης

521 σχολεία ελληνικά με 32.534 μαθητές και 787 δασκάλους
319 σχολεία βουλγαρικά με 9.544 μαθητές και 493 δασκάλους
10 σχολεία ρουμανικά με 383 μαθητές και 28 δασκάλους
21 σχολεία σερβικά με 532 μαθητές και 52 δασκάλους

Στο βιλαέτι Μοναστηρίου

477 σχολεία ελληνικά με 27.106 μαθητές και 676 δασκάλους
242 σχολεία βουλγαρικά με 8.767 μαθητές και 380 δασκάλους
39 σχολεία ρουμανικά με 1.619 μαθητές και 117 δασκάλους
32 σχολεία σερβικά με 1.142 μαθητές και 60 δασκάλους
Δηλαδή σύνολο στα δύο βιλαέτια της Μακεδονίας,
998 σχολεία ελληνικά με 59.640 μαθητές και 1.463 δασκάλους
561 σχολεία βουλγαρικά με 18.311 μαθητές και 879 δασκάλους

The struggle to achieve the independence of Macedonia began at the same time as the great Greek revolution of 1821, but the uprising led by Emmanouel Papas in Halkidiki and that at Naousa under Zafeirakis in 1822 were put down with much bloodshed by the strong Turkish forces stationed in the Thessaloniki area.

From the time of the establishment of the small Greek Kingdom, the permanent concern of the nation was for the fate and the future of their fellow-countrymen who had remained under the Ottoman yoke.

The struggle was constant and there was a series of local uprisings, such as that of 1854 in Epirus, Thessaly and Macedonia. Similarly, in Crete successive outbreaks of revolution kept Greek-Turkish relations in a state of constant tension. Later, in 1878, there was a fresh uprising in Macedonia, from Olympus to the western mountain regions, and a Provisional Greek Government was set up in Litochoro. Up to that point, all the uprisings had been directed against the occupying power and had as their purpose the liberation of Macedonia from the Turkish yoke and its unification with the free Greek state.

From the 1870s, however, a new combatant made its appearance on the scene—Bulgaria—and, indeed, in areas with a solidly Greek population.

At the same time, the development of the nationalisms of the peoples of the Balkans and the setting up of an independent Bulgarian Church went hand-in-hand with Pan-Slavism and served the strategic objectives of Russia in its quest for an outlet into the Mediterranean. This, in turn, provoked a reaction on the part of the other Powers, each of which was interested in its own way in filling the gap created by the weakening of the Ottoman Empire and in the control of the Straits. This, in essence, was the Eastern Question.

It could be said that the struggle for Macedonia began in the 1870s, with the Schism of the Bulgarian Exarchate and the Treaty of San Stefano of 1878, passed through various phases, was vindicated by the Balkan Wars and the liberation of Macedonia, but continues today in a different form.

When we speak of Macedonia, what we have in mind is a geographical area with a historical unity, made up at that time by the Vilayets of Thessaloniki and Monastir and the southern part of the Vilayet of Kossovo.

The population which lived in these parts was mixed: Greeks, Turks and Bulgarians formed an amalgam, and the mosaic was completed by Albanians, Vlachs and Jews. This entire population had lived under the Turkish yoke for centuries.

In the southern regions the Greek nationality predominated, while to the north Bulgarians were in the majority.

In the towns and commercial centres the Greeks were in a strong position, the population in the agricultural areas being mixed. The fertile plains were inhabited by the Turks, to whom most of the land belonged.

There is a wealth of maps and ethnological statistics for the period, each differing from all the others. These are based chiefly on the criterion of religion, but all are open to dispute, because the factor which alone should have been taken into account—national feeling—was impossible to quantify.

However, the way in which the nationalities were accounted for from south to north, and to what extent, is of importance. These censuses were undertaken by the Turkish administration in order to arrive at an average of an equal number of Greeks and Bulgarians; it was this rationale that the determination of the vilayets of Macedonia followed.

Only the statistics of the Christian schools in Macedonia and Thrace show the reality of the situation with very minor deviations. They demonstrate in an exact manner from village to village throughout Macedonia where the Greek element was strong and where it was weak. The Bulgarians were in strength only in the north, though there were still major centres of Hellenism even there, such as Krushovo, Stromnitsa, Meleniko and Nevrokopi.

In terms of numbers, there were, around 1900:

In the Vilayet of Thessaloniki

521 Greek schools with 32,534 pupils and 787 teachers
 319 Bulgarian schools with 9,544 pupils and 493 teachers
 10 Romanian schools with 383 pupils and 28 teachers
 21 Serbian schools with 532 pupils and 52 teachers

In the Vilayet of Monastir

477 Greek schools with 27,106 pupils and 676 teachers
 242 Bulgarian schools with 8,767 pupils and 380 teachers
 39 Romanian schools with 1,619 pupils and 117 teachers
 32 Serbian schools with 1,142 pupils and 60 teachers

Totals for the two vilayets of Macedonia

988 Greek schools with 59,640 pupils and 1,463 teachers
 561 Bulgarian schools with 18,311 pupils and 879 teachers
 49 Romanian schools with 2,002 pupils and 145 teachers
 53 Serbian schools with 1,674 pupils and 112 teachers

Of the two neighbouring vilayets, those of Ioannina and Adrianople, no mention is made.

49 σχολεία ρουμανικά με 2.002 μαθητές και 145 δασκάλους

53 σχολεία σερβικά με 1.674 μαθητές και 112 δασκάλους

Η βουλγαρική αφύπνιση καθυστέρησε αρκετά σε σχέση με την Ελλάδα και τις άλλες βαλκανικές εθνότητες. Μόνο με το Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828-1829 και τη διέλευση των ρωσικών στρατευμάτων μέσα από τις βουλγαρικές επαρχίες για να φτάσουν στην Αδριανούπολη, κεντρίστηκε το εθνικό αίσθημα των Βουλγάρων.

Ύστερα από τον Κριμαϊκό πόλεμο, το 1854, δόθηκε μια νέα ώθηση για την ανάπτυξη της βουλγαρικής εθνότητας. Την εποχή εκείνη, Βούλγαροι του εξωτερικού συνεργάζονταν με τους Πανσλαβιστές που υπηρετούσαν τους στρατηγικούς σκοπούς της Ρωσίας. Παρατηρήθηκε ακόμα μία προσέγγιση Σέρβων και Βουλγάρων που δεν κράτησε όμως πολύ και έγιναν σκέψεις για μια ομοσπονδία των Νοτίων Σλάβων της Βαλκανικής.

Αργότερα, άρχισε ένας οξύς εκκλησιαστικός ανταγωνισμός προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τον Ελληνικό κλήρο με κατάληξη τη δημιουργία της Εξαρχίας και το Σχίσμα. Συγχρόνως, γινόταν μια εκπαιδευτική προσπάθεια των Βουλγάρων για ν' αντισταθμίσουν την εξάπλωση της ελληνικής γλώσσας.

Με αφορμή το Χάτ Χουμαγιούμ του 1857 συγκροτήθηκε από το Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη, συνέλευση εκκλησιαστικών και λαϊκών εκπροσώπων των διαφόρων χριστιανικών κοινοτήτων. Στη συνέλευση, οι αντιπρόσωποι των βουλγαρικών περιοχών ζήτησαν τότε παραχωρήσεις για μία αυτόνομη βουλγαρική εκκλησία στα πλαίσια της Μεγάλης Εκκλησίας. Αλλά παρακινούμενοι και υποστηριζόμενοι από τον Ιγνάτιεφ, πρέσβυ της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη, πρόβαλαν τις απαιτήσεις τους και για περιοχές, όπου κατοικούσαν πληθυσμοί καθαρά ελληνικοί.

Ύστερα από πολλές διαβουλεύσεις και συνεννοήσεις ο Πατριάρχης υποχώρησε και δέχτηκε παραχωρήσεις για τις βόρειες περιοχές του Αίμου. Τότε όμως, οι πιο αδιάλλακτοι στράφηκαν προς την Τουρκία για να απαιτήσουν μια βουλγαρική εκκλησία ανεξάρτητη. Την εποχή εκείνη η Κρήτη ήταν πάλι επαναστατημένη και η Τουρκία εκμεταλλεύτηκε τις διαμάχες των χριστιανών. Στις 27 Φεβρουαρίου - 11 Μαρτίου 1870 εκδόθηκε φερμάνι για σύσταση βουλγαρικής αυτόνομης εκκλησίας. Ο Έξαρχος εκλεγόταν από μία Σύνοδο, με την επικύρωση του Σουλτάνου και δεν έδινε λόγο στον Πατριάρχη. Ήταν η γέννηση της Εξαρχίας.

Εκείνο όμως που είχε σημασία είναι ότι η Εξαρχία απέκτησε δικαιοδοσία να ιδρύει νέες επισκοπές σε μία ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας. Έτσι, σε χωριά και πόλεις όπου ήδη υπήρχαν ορθόδοξες εκκλησίες εγκα-

ταστάθηκαν και νέες εξαρχικές.

Ο Πατριάρχης, ύστερα από διαμαρτυρίες προς την Υψηλή Πύλη, παραπήθηκε και ο νέος Πατριάρχης Άνθιμος και η Ιερά Σύνοδος που συνήλθε, κατήγγειλαν το φυλετισμό στην εκκλησία και κήρυξαν την Εξαρχία σχισματική.

Για τους Βούλγαρους η ανεξαρτησία από το Πατριαρχείο προσέδωσε έναν αέρα εθνικής συνειδήσεως. Ακριβώς σ' αυτό το σημείο άρχισε ο αγώνας, ποιος θα κατορθώσει να έχει την εκκλησία του χωριού και κατά συνέπεια ποιος θα επικρατήσει στην Κοινότητα.

Πάνω σ' αυτό το σημείο θα περιστραφεί ο αγώνας που άρχιζε τότε στη Μακεδονία. Αυτές οι δύο λέξεις Πατριαρχικός και Εξαρχικός γίνονται συνώνυμες με τα Έλληνας και Βούλγαρος και έχουν θέση πια εθνικού ονόματος για όλη την περίοδο έως τους βαλκανικούς πολέμους αλλά και ακόμα αργότερα.

Η Ανατολική κρίση διήρκεσε από το 1875 έως το 1878, με τις εξεγέρσεις στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη, τις γενικές αναστατώσεις στη Βουλγαρία και τον πόλεμο μεταξύ Σερβίας και Τουρκίας. Αλλά ότι δεν μπόρεσε να γίνει με τις επαναστάσεις και τις εξεγέρσεις, το κατόρθωσαν οι βιαιότητες των Τούρκων και τα διαπραχθέντα εγκλήματα προς τους χριστιανικούς πληθυσμούς που ξεσήκωσαν την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη.

Μία διάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη για να καταρτίσει ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων για τα βιλαέτια της Μακεδονίας. Αλλά αυτή η διάσκεψη δεν έφτασε ποτέ σε αποτέλεσμα, γιατί ο Σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ, με έναν ελιγμό εξήγγειλε την παραχώρηση φιλελεύθερου Συντάγματος και οι αντιπρόσωποι των Δυνάμεων εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη ικανοποιημένοι. Βέβαια, μερικούς μήνες αργότερα, το Σύνταγμα ανακλήθηκε και ο Μέγας Βεζύρης Μιντάτ πασάς εξορίστηκε.

Οι Δυνάμεις πίεζαν συνεχώς την Τουρκία για μεταρρυθμίσεις, αλλά η υπεκφυγή και η αδιαλλαξία της Πύλης, ύστερα από την ανατολική κρίση, άνοιξαν το δρόμο στην ένοπλη επέμβαση της Ρωσίας, το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878.

Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου με την οποία δημιουργήθηκε μεταξύ άλλων η μεγάλη Βουλγαρία, καταδίκαζε τον Ελληνισμό στα στενά σύνορα του 1830. Αλλά οι γενικότερες ρυθμίσεις του Ανατολικού Ζητήματος από μόνη τη Ρωσία δεν ήταν δυνατό να γίνουν αποδεκτές από τις άλλες Δυνάμεις. Έτσι, το Συνέδριο του Βερολίνου που συγκλήθηκε τότε, καθόρισε τους νέους όρους Ειρήνης στην Ανατολή.

Ύστερα από αυτή τη δυσάρεστη τροπή για τη Βουλγαρία, η Εξαρχία πολλαπλασίασε τις προσπάθειές της, για την προσέλκυση του πληθυσμού της Μακεδονίας, με την πειθώ και τον προσηλυτισμό αρχικά και με τη βία

In Epirus, Greek schools were in the overwhelming majority: there were only three Romanian schools in Ioannina and two Italian schools in Valona. The large numbers of Greek schools particularly in the Argyrokastro region (Delvino-Premeti-Heimara-Tepeleni-Pogoni) and in that of Ioannina are surprising: there were 726 Greek schools with a total of 26,500 pupils and 900 teachers.

In Eastern and Western Thrace, there were 502 Greek schools with 52,185 pupils and 1,262 teachers, while the Bulgarian schools numbered 126, with 7,180 pupils and 225 teachers. Greek schools were particularly numerous in the regions of Adrianople, Raidestos and Saranta Ekklesies. This is without taking into account the Constantinople area.

The Bulgarian "awakening", came a considerable time after that of the Greeks and the other nationalities of the Balkans. It was only in the Russian-Turkish War of 1828, with the passage of the Russian troops through the Bulgarian provinces in order to reach Adrianople, that the national feeling of the Bulgarians received a stimulus.

Following the Crimean War, in 1854, the development of the sense of Bulgarian nationality received a new boost. At that time, Bulgarians abroad were collaborating with the Pan-Slavists who served the strategic objectives of Russia. There was also something of a rapprochement between the Serbs and the Bulgarians, which did not, however, last long, and the creation of a federation of the Southern Slavs of the Balkans was considered.

Somewhat later, the Bulgarians came into sharp conflict in ecclesiastical affairs with the Ecumenical Patriarchate and the Greek clergy, which resulted in the creation of the Bulgarian Exarchate and the Schism. This was accompanied by efforts on the part of the Bulgarians in the field of education to counter the spread of the Greek language.

In the wake of the *hâti-i-humayun* of 1856, the Patriarchate of Constantinople convened an assembly of clerical and lay representatives of the various Christian communities. At this the representatives of the Bulgarian regions sought concessions in the direction of an autonomous Bulgarian Church within the framework of the Great Church, but instigated and supported by Ignatiev, the Russian Ambassador in Constantinople, they extended their demands to cover areas with purely Greek populations.

Following lengthy consultations and negotiations, the Patriarch gave ground and accepted concessions as to the northern regions of the Balkans. At this point, the more uncompromising addressed themselves to the Porte to demand an independent Bulgarian Church. At that time Crete had again risen in revolt and Turkey took

the opportunity to exploit the conflicts between the Christians. On 27 February/11 March 1870, a firman was issued on the establishment of an autonomous Bulgarian Church. The Exarch was to be elected by a synod, the election being ratified by the Sultan, without his being accountable to the Patriarch. Such was the genesis of the Exarchate.

The important factor in all this, however, was that the Exarchate acquired the jurisdiction to set up new bishoprics in the broader regions of Macedonia. Thus, in towns and villages where there had been Orthodox churches, new ones belonging to the Exarchate sprang up alongside them.

The Patriarch, in the face of protests to the Sublime Porte, resigned, and the new Patriarch, Anthimos, and the Holy Synod convened, condemned racism in the Church and pronounced the Exarchate schismatic.

For the Bulgarians, independence from the Patriarchate provided an air of national consciousness. It was exactly at this point that the contest began: whose the village church would be, and, consequently, who would dominate the local community.

It was on this point that the struggle which now broke out in Macedonia turned. The two words *Patriarchikos* (loyal to the Patriarchate) and *Exarchikos* (belonging to the Exarchate) became synonymous with Greek and Bulgarian, respectively, and served as the names of nationalities for the whole period down to the Balkan Wars and even later.

The Eastern Crisis which broke out in 1875 lasted until 1878, with uprisings in Bosnia Hercegovina, general upheaval in Bulgaria and a war between Serbia and Turkey, but what was not achieved by revolutions and uprisings was brought about by the atrocities of the Turks and the crimes committed against Christian populations, which made an impact on public opinion in Europe.

A conference of the Great Powers was convened in Constantinople to draw up a programme of reforms for the vilayets of Macedonia, but the conference never produced any results, since it was out-manoeuvred by Sultan Abdul Hamit, who announced the granting of a liberal constitution, and the delegates of the Powers left Constantinople satisfied. Not surprisingly, the constitution was withdrawn a few months later and the Grand Vizier Midhat Pasha was exiled.

The Powers kept up constant pressure on Turkey for reforms, but the evasions and intransigence of the Porte after the eastern Crisis opened up the way for the armed intervention of Russia and the Russo-Turkish War of 1877-1878.

The Treaty of San Stefano, which created *inter alia* a greater Bulgaria, condemned Greece to confinement

αργότερα. Στόχο είχε κυρίως τους χωρικούς που μιλούσαν το τοπικό ιδίωμα αλλά που επέμεναν στην προσκόλλησή τους στο Πατριαρχείο και την Ορθοδοξία.

Από το 1893, άρχισε να διαμορφώνεται μια ξεχωριστή αυτονομιστική κίνηση στη Μακεδονία. Σχηματίστηκαν διάφορες τοπικές επαναστατικές επιτροπές και τελικά απετέλεσαν την Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (τη γνωστή VMRO).

Οργανωμένα επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία είχαν εκδηλωθεί το 1854 με τον Θεόδ. Ζιάκα στη Δυτική Μακεδονία και τον Τσάμη Καρατάσο στη Χαλκιδική.

Το 1878 εκδηλώθηκαν πάλι επαναστατικά κινήματα στον Όλυμπο, την Πιερία και το Βέρμιο αλλά και στη Δυτική Μακεδονία. Πρωτοστάτησε τότε ο Επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, ενώ συγκροτήθηκε προσωρινή Ελληνική κυβέρνηση της Μακεδονίας με τον Ευάγγ. Καραβάγγο. Συγχρόνως ο Δουμπιιώτης αποβιβάστηκε στο Λιτόχωρο, με σώμα που είχε οργανωθεί από τη Μακεδονική Επιτροπή στην Αθήνα.

Το 1885, με την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία, παρά την έξαψη των πνευμάτων στην Ελλάδα δεν έγινε καμία σοβαρή προσπάθεια οργανώσεως κινήματος στη Μακεδονία. Όμως διάφορες μικρές ομάδες εντοπίων αρματολών κινήθηκαν και τότε.

Ύστερα όμως από τη δημιουργία των κομιτάτων στη Βουλγαρία και την εισβολή ενόπλων συμμοριών στη Μακεδονία και ειδικότερα την επιδρομή του Σαράφωφ στο Μελένικο, δεν άργησε να εκδηλωθεί αντίδραση στην Ελλάδα.

Το 1896 η Εθνική Εταιρεία οργάνωσε αντάρτικες ομάδες από παλιούς καπετάνιους και Μακεδόνες αρματολούς που είχαν καταφύγει στη Θεσσαλία. Το κυριότερο σώμα που καταρτίστηκε είναι του ηρωικού Μπρούφα (από το Βόιο) που αποβιβάστηκε στη σκάλα Ελευθεροχωρίου προχώρησε στο Βέρμιο όπου συγκρούστηκε με τουρκικές δυνάμεις, κατευθύνθηκε προς το Μορίχοβο και έφτασε έως το Τίκφες. Εκεί προδόθηκε από Βούλγαρους και σκοτώθηκε.

Τις παραμονές του πολέμου του 1897, η Εθνική Εταιρεία οργάνωσε τα σώματα Μυλωνά και Καψαλόπουλου. Η συγκρότηση έγινε κοντά στην Καλαμπάκα με τη βοήθεια νέων τότε αξιωματικών μελών της Εταιρείας (Π. Μελάς, Κ. Μαζαράκης - Χρ. Φωτιάδης). Τα σώματα πέρασαν τα σύνορα στο Βελεμίσι, χωρίστηκαν σε ομάδες στις περιοχές Γρεβενών και δυτικά της Καστοριάς. Πολύ σύντομα όμως με την κήρυξη του πολέμου διαλύθηκαν και επέστρεψαν στα σύνορα όπου και πολέμησαν μαζί με τους Γαριβαλδινούς εθελοντές.

Τον πόλεμο του 1897 διαδέχτηκε πνεύμα ηττοπάθειας, αδράνειας και φόβου στην Ελλάδα και έως το 1904 που θα αρχίσει ο ένοπλος αγώνας στη Μακεδονία, οι διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις, όχι μόνο δεν ήταν σε θέση να βοηθήσουν αλλά και δεν επιθυμούσαν να αναμειχθούν. Έτσι αφέθηκε ελεύθερο το πεδίο στους Βούλγα-

ρους, που πολλαπλασίασαν τις προσπάθειές τους στη Μακεδονία.

Η ιδέα της αυτονομίας της Μακεδονίας κέρδιζε συνεχώς έδαφος και ιδίως στη Βουλγαρία - ύστερα μάλιστα από τη ματαίωση του σχεδίου της Μεγάλης Βουλγαρίας του Αγίου Στεφάνου επιδιώκοντας - σαν προσωρινή μεταβατική κατάσταση, για τον ίδιο πάντοτε σκοπό, δηλαδή την ενσωμάτωση της Μακεδονίας στη Βουλγαρία. Αυτό είχε γίνει και με την Ανατολική Ρωμυλία, λίγα χρόνια νωρίτερα (το 1885).

Συγχρόνως, συστήθηκαν διάφορες επιτροπές στη Βουλγαρία και ομάδες κομιτατζήδων οργανώθηκαν και εισέβαλαν στη Μακεδονία, με πρόσχημα τη βοήθεια του εντόπιου πληθυσμού για την απελευθέρωσή του, στην πραγματικότητα όμως για την επιβολή του βουλγαρισμού στη Μακεδονία.

Το 1895 συγκλήθηκε στη Σόφια ένα συνέδριο όλων των Μακεδονικών Επιτροπών (Κομιτάτων) και συγκροτήθηκε η Ανώτατη Επιτροπή (Βερχόβεν), με σκοπό να αναλάβει και να διευθύνει όλες τις προσπάθειες παρά τις εσωτερικές διαφορές, σε συνεργασία με τη βουλγαρική κυβέρνηση, που όμως δεν την ομολογούσαν.

Οι Βούλγαροι συνέχιζαν την ίδρυση σχολείων και εκκλησιών παράλληλα με την προπαγάνδα που ασκούσαν. Όταν όμως αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν μεθόδους τέτοιες, που όπως πίστευαν θα έφεραν γρήγορα αποτελέσματα και κατέφυγαν στη βία, προκάλεσαν την απύμνιση του Ελληνισμού.

Τα χωριά και οι κοινότητες υποχρεώνονταν να συντάσσουν αιτήσεις και να τις υποβάλλουν στην Τουρκική διοίκηση και τους προξένους των Δυνάμεων δηλώνοντας ότι προσχωρούν στην Εξαρχία. Εκείνοι που δεν ήθελαν να λυγίσουν, ιδίως οι πρόκριτοι των χωριών, οι ιερείς και οι δάσκαλοι των ελληνικών σχολείων καταδιώκονταν. Υποχρεώνονταν να δηλώνουν ότι γίνονται εξαρχικοί ή να φύγουν από το χωριό και αν επέμεναν δολοφονούνταν και τα σπίτια τους καίγονταν. Οι επίσημοι αριθμοί των κακουργημάτων που διαπράχθηκαν στη Μακεδονία από το 1897 έως το 1902 ανέρχονται σε 600 περίπου για το βιλαέτι της Θεσσαλονίκης και 650 για εκείνο του Μοναστηρίου.

Η πρώτη σοβαρή αντίδραση του Ελληνισμού προήλθε από τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης. Από τις αρχές του 1900, με την άνοδο του Ιωακείμ του Γ' στον Πατριαρχικό θρόνο, νέοι και δραστήριοι ιεράρχες τοποθετήθηκαν στις μητροπόλεις της Μακεδονίας οι οποίοι ανέλαβαν την άμυνα της εκκλησίας και του Ελληνισμού εναντίον των εξαρχικών και των ομάδων των κομιτατζήδων (μεταξύ άλλων ο Γερμανός Καραβαγγέλης στην Καστοριά, ο Ιωακείμ Φορόπουλος στο Μοναστήρι, ο Στέφανος Δανιηλίδης στην Έδεσσα, ο Χρυσόστομος Καλαφάτης στη Δράμα (ο μετέπειτα ιερομάρτυς Σμύρνης το 1922).

Η ελληνική κυβέρνηση τηρούσε πάντα εφεκτική στά-

within the narrow frontiers of 1830. However, the more general settlements of the Eastern Question brought about by Russia alone could hardly have been acceptable to the other Powers. Thus, the Berlin Conference which was then convened laid down new terms for peace in the east.

After this unwelcome turn of events for Bulgaria, the Exarchate stepped up its efforts to attract to it the population of Macedonia, initially by persuasion and proselytising, and then by force. Its target was primarily the villagers who spoke the local dialect, but who remained firm in their loyalty to the Patriarchate and to Orthodoxy.

From 1893 onwards, a separate movement for autonomy began to emerge in Macedonia. Various local revolutionary committees were formed which eventually made up the Internal Macedonian Revolutionary Organisation (the notorious VMRO).

The idea of the autonomy of Macedonia gained ground constantly in Bulgaria, particularly after the failure of the plan for a greater Bulgaria promised by the Treaty of San Stefano, as a provisional transitional phase in the realisation of the unchanging objective: the incorporation of Macedonia into Bulgaria. This was what had happened in the case of Eastern Rumelia a few years earlier (1885).

At the same time, various committees were set up in Bulgaria; bands of komitadjis were formed and invaded Macedonia, on the pretext of helping the local population to achieve their liberation. In reality, the purpose was to impose the Bulgarisation of Macedonia.

There had been organised revolutionary uprisings in Macedonia in 1854 under Theodoros Ziakas in Western Macedonia and Tsamis Karatasos in Halkidiki.

In 1878, there were other risings in the Olympus area, Pieria and Vermio, as well as in Western Macedonia. The leading figure in these was Nikolaos, Bishop of Kitros, while a provisional Greek Government of Macedonia was set up under Evangelos Karavangos. At the same time, Doubiotis landed at Litochoro with a band formed by the Macedonian Committee in Athens.

In 1885, on the annexation of Eastern Rumelia to Bulgaria, in spite of an upsurge of feeling in Greece, no serious attempt was made to organise a rising in Macedonia. Nevertheless, various small bands of local guerrillas began to be active from that point.

However, reaction in Greece to the creation of the committees in Bulgaria and the invasion of Macedonia by armed bandits, particularly the attack of Sarafov on Melniko, was not slow to come.

In 1896, the National Association organised guerrilla bands made up of experienced captains and Macedonia armatoli who had taken refuge in Thessaly. The most im-

portant band to be formed was that of the heroic Broufas (from Voio), who landed at the port of Eleftherochorio, where he clashed with Turkish forces, advanced towards Morichovo and reached Tikfes. There he was betrayed by the Bulgarians and killed.

On the eve of the war of 1897, the National Association organised the Mylonas and Kapsalopoulos bands. These were formed near Kalambaka with the help of members of the Association who were young officers at the time (Pavlos Melas, Constantine Mazarakis, Christos Fotiadis). They crossed the frontier at Velemisti and split into groups in the Grevena area and west of Kastoria. Shortly afterwards, however, on the outbreak of war, they broke up and returned to the frontier, where they fought alongside the Garibaldi volunteers.

The war of 1897 was followed by a wave of defeatism, inertia and fear in Greece, and up to 1904, when the armed struggle in Macedonia began, the successive Greek Governments were not only not in a position to help, but did not wish to become involved. Thus the field was left wide open to Bulgarians, who redoubled their efforts in Macedonia.

In 1895, a conference was held in Sofia for all the Macedonia Committees and a Supreme Committee (Verhoven) was set up, with a view to undertaking and concerting their efforts, in spite of internal differences, in collaboration with the Bulgarian Government, though this was not openly stated.

The Bulgarians, in the meantime, continued to set up schools and churches, in parallel with their propaganda campaign. When, however, they decided to use methods which they believed would produce more rapid results and resorted to violence, they succeeded in arousing the Greek element.

The people of the villages and communities were forced to draw up applications and submit them to the Turkish administration and the consuls of the Powers, stating that they were acceding to the Exarchate. Those unwilling to submit, particularly the village notables, the priests and the schoolteachers, were subjected to harassment. If they refused to declare their accession to the Exarchate, they were forced to leave their villages; refusal could mean that they would be murdered and their houses burned down. The official figures for criminal acts committed between 1897 and 1902 in Macedonia were approximately 600 for the Vilayet of Thessaloniki and 650 for that of Monastir.

The first serious reaction on the part of the Greeks came from the Great Church of Constantinople. With the succession of Ioakeim III to the Patriarchal Throne in the early 1900s, young and vigorous bishops who undertook the defence of Orthodoxy and the Greeks against the Ex-

ση εξαπτίας του άτυχου πολέμου του 1897 μη θέλοντας να δώσει αφορμή και να προκαλέσει την Τουρκία. Υποστήριζε μόνο τα ελληνικά σχολεία της Μακεδονίας δια μέσου τοπικών επιτροπών και συλλόγων της Αθήνας που ενδιαφέρονταν για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων.

Οι Βούλγαροι συνέχιζαν την προσπάθειά τους. Το 1902 ύστερα από ένα συνέδριο των Βουλγαρικών κοιμημάτων στη Σόφια προωθήθηκε ένα σχέδιο αυτονομίησης της Μακεδονίας και σχεδιάστηκε μια εξέγερση με την είσοδο πολυαριθμών ένοπλων κοιμηματζίδων από τη Βουλγαρία στις βορειοανατολικές περιοχές της Μακεδονίας κατά το μήνα Σεπτέμβριο. Αλλά οι τουρκικές δυνάμεις κινητοποιήθηκαν και ματαίωσαν αυτή την προσπάθεια. Έκαψαν όμως χωριά και σκότωσαν κατοίκους. Αυτό ξεσήκωσε την Ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της Μακεδονίας. Οι Δυνάμεις συνήλθαν στη Βιέννη και συμφώνησαν σ' ένα σχέδιο μεταρρυθμίσεων που τελικά έγινε δεκτό από την Τουρκία.

Στην αρχή του 1903 ο Χιλμί Πασάς διορίστηκε Γενικός Επιθεωρητής των βιλαετιών της Μακεδονίας, στη Θεσσαλονίκη, με ευρύτατες δικαιοδοσίες.

Αλλά το Μάιο εκδηλώθηκαν τρομοκρατικές ενέργειες στη Θεσσαλονίκη, φωτιά στο ατμόπλοιο της γραμμής "Guadalquivir" μέσα στο λιμάνι, βόμβες στο σιδηροδρομικό σταθμό, στο ταχυδρομείο, στις συγκοινωνίες και στις τράπεζες.

Στις 20 Ιουλίου όμως, μια νέα αναστάτωση άρχισε στη Μακεδονία, στις δυτικές περιοχές αυτή τη φορά (είναι το γνωστό Ήλιντεν).

Οι ομάδες των κοιμηματζίδων που έφθασαν από τη Βουλγαρία και οι τοπικοί συνεργάτες τους κτυπούν τις καμπάνες των εκκλησιών και προκηρύσσουν την ανεξαρτησία. Προσπάθησαν να βγάλουν όλον τον πληθυσμό στο βουνό και να δώσουν την εντύπωση στην Ευρώπη ότι πρόκειται για μια γενική εξέγερση.

Οι τουρκικές δυνάμεις που κινητοποιήθηκαν καταστρέφουν τα χωριά, καίνε τη συγκομιδή και αφανίζουν τα κοπάδια. Οι συνέπειες ήταν οδυνηρές για τον Ελληνικό πληθυσμό (καταστροφή Κρουσόβου).

Οι Δυνάμεις συνεχίζονται πάλι και τον Οκτώβριο ένα νέο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων, πιο ριζικό, συμφωνήθηκε στο Μύρζετεγκ, το οποίο επιβλήθηκε αυτή τη φορά στην Τουρκία. Ζητήθηκε από την Πύλη μια νέα δικαιοδική διαίρεση των βιλαετιών της Μακεδονίας, σύμφωνα με τις εθνότητες και μια βελτίωση στη διοίκηση και τη δικαιοσύνη.

Δύο βοηθοί, ένας Ρώσος και ένας Αυστριακός, τοποθετήθηκαν κοντά στο Χιλμί Πασά. Ένας Ιταλός στρατη-

γός ανέλαβε τη διοίκηση της χωροφυλακής που πλαισιώθηκε από Ευρωπαίους αξιωματικούς. Κάθε Δύναμη ανέλαβε την εποπτεία μιάς περιοχής. Βέβαια, η κάθε μία φρόντισε να επιβλέπει την περιοχή που την ενδιέφερε περισσότερο. Οι Ρώσοι τη Θεσσαλονίκη και την κεντρική περιοχή με τον Άθω, οι Γάλλοι, που ακολουθούσαν τη Ρωσική πολιτική, τις Σέρρες και την Τζουμαγιά. Οι Άγγλοι τη Δράμα και την Καβάλλα. Οι Ιταλοί τις δυτικές περιοχές προς την Αλβανία και οι Αυστριακοί τα Σκόπια, το Ίστιπ και βόρεια.

Ύστερα από την εξέγερση του Ήλιντεν και τα καταστροφικά της αποτελέσματα για τον Ελληνισμό της Μακεδονίας, ο πληθυσμός κάνει συνεχείς εκκλήσεις προς την Ελεύθερη Ελλάδα για μίαν αποτελεσματική βοήθεια και προστασία.

Η κυβέρνηση Θεοτόκη δίσταζε αλλά κάτω από την πίεση της κοινής γνώμης αναγκάστηκε να λάβει ορισμένα μέτρα. Δεν προσανατολιζόταν ακόμα για ένοπλο αγώνα, αλλά νέοι προξενικοί εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία και ένα νέο πνεύμα κυριάρχησε (Ίων Δραγούμης στο Μοναστήρι, Λάμπρος Κορομηλάς στη Θεσσαλονίκη και αλλού).

Συγχρόνως, με την πρωτοβουλία του Μακεδονικού Κομιτάτου της Αθήνας, εντόπιοι αρχηγοί ιδίως στη Δυτική Μακεδονία άρχισαν να ενισχύονται με την αποστολή οπλισμού και εθελοντών ώστε να ανταπεξέλθουν στους Βούλγαρους κοιμηματζίδες (ανάμεσά τους ήταν ο Κώττας, ο Νταλίτης, ο Παύλος Κύρου και ο Βαγγέλης Στρεμπενιώτης).

Τέλος, τον Αύγουστο 1904 ένας αξιωματικός, ο Παύλος Μελάς, επικεφαλής σώματος βγήκε στην περιοχή της Καστοριάς. Ο θάνατός του λίγους μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο, σε μια συμπλοκή με τουρκικό απόσπασμα, έδωσε μίαν εξαιρετική ώθηση στην ελληνική υπόθεση. Άλλοι θα ακολουθήσουν σύντομα το παράδειγμά του στη Μακεδονία.

Από τότε ένας συστηματικός και αδυσώπητος αγώνας άρχισε στα δύο βιλαετία, της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηριού, που δε θα σταματήσει παρά το 1908 ύστερα από το νεοτουρκικό κίνημα και την υπόσχεση για Σύνταγμα και ισοπολιτεία.

Αυτός ο άγιος αγώνας που ονομάζεται "Μακεδονικός Αγών", κράτησε τέσσερα χρόνια 1904-1908 και ήταν κρίσιμος για την ύπαρξη του Ελληνισμού της Μακεδονίας και προετοιμάστηκε το έδαφος για την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τον τουρκικό ζυγό με τους βαλκανικούς πολέμους που ακολούθησαν το 1912 - 1913.

archate and the komitadji bands were appointed to the sees of Macedonia. These included Germanos Karavangelis at Kastoria, Ioakeim Foropoulos at Monastir, Stefanos Daniilidis at Edessa and Chrysostomos Kalafatis at Drama.

The last named as Bishop of Smyrna, was to die a martyr's death in 1922.

In all this, the Greek Government maintained a hesitant stance because of the misfortune of the war of 1897. Unwilling to make any move which might provoke Turkey, it confined itself to supporting the Greek schools of Macedonia through local committees and associations in Athens which concerned themselves with the dissemination of Greek culture.

The Bulgarians continued their unremitting efforts: in 1902, following a conference of the Bulgarian committees in Sofia, a plan was advanced for the autonomy of Macedonia, with a plot for an uprising accompanied by an invasion by large numbers of armed komitadjis of the north-eastern parts of Macedonia in the month of September. However, the Turkish forces were alerted and foiled the enterprise, burning villages and slaughtering their inhabitants. This once again offended public opinion in Europe and brought the question of Macedonia to the forefront. The Powers met in Vienna and agreed upon a programme of reforms which was eventually accepted by Turkey.

At the beginning of 1903, Hilmi Pasha was appointed to Thessaloniki as Inspector General of the vilayets of Macedonia, with extensive powers.

In May of the same year, however, terrorist acts took place in Thessaloniki (a fire on board the steamliner Guadalquivir in the harbour and the planting of bombs in the railway station, the post office, public transport and banks).

On 20 July, there was a fresh disturbance in Macedonia, this time in the west, in the form of the Ilinden rising. The komitadji bands which had arrived from Bulgaria and their local collaborators rang the church bells and proclaimed independence. They attempted to make the whole population take to the mountains and to give the impression in Europe that the uprising was a general one.

The Turkish forces which were mobilised destroyed the villages, burnt the crops and drove off the flocks and the consequences were costly for the Greek population (the Krushovo disaster).

The Powers again bestirred themselves and a new programme of reforms, more radical this time, was agreed at Mürzsteg and imposed upon Turkey. The Sub-

lime Porte sought a fresh administrative division of the vilayets of Macedonia on the basis of nationality, and an improvement in the administration of government and of justice.

Two aides, one Russian and one Italian, were seconded to Hilmi Pasha, while an Italian general took over the command of the gendarmerie with a staff of officers from Europe. Each Power undertook the supervision of a particular region. Naturally, each saw to it that they were assigned the area in which they had most interest: the Russians were responsible for Thessaloniki and the central area, together with Mt Athos, the French, who followed the policies of Russia, for Serres and Tzoumayia, the British for Drama and Kavalla, the Italians for the western regions and the Austrians for Skopje, Istip and the northern parts.

After the Ilinden rising and its catastrophic results for the Greeks of Macedonia, there were constant appeals to free Greece for effective help and protection.

The Theotokis government hesitated, but under the pressure of public opinion was forced to take certain measures. It was not yet inclined towards an armed struggle, but new consular officials were sent to Macedonia (e.g., Ion Dragoumis at Monastir, Lambros Koromilas, at Thessaloniki) and a new spirit came to prevail there.

At the same time, on the initiative of the Macedonian Committee in Athens, local leaders, particularly in Western Macedonia, began to receive support in the form of the dispatch of arms and volunteers, so that they could cope with the Bulgarian komitadjis (these leaders included Kottas, Dalipis, Pavlos Kyrou and Vangelis Strebeniotis).

In August 1904, a Greek officer, Pavlos Melas, commanding an armed band, crossed the frontier in the Kastoria area. His death a few months later, in October, in an encounter with a Turkish patrol, gave great impetus to the Greek cause. His example was soon followed in Macedonia.

From that point on a systematic and unyielding struggle began in the Vilayets of Thessaloniki and Monastir which was only halted in 1908 after the Young Turks had seized power and a constitution and equality of citizenship had been promised.

This fierce struggle—the Macedonia Struggle—lasted for four years (1904-1908) and was crucial for the existence of the Greeks of Macedonia; it also prepared the ground for the liberation of Macedonia from the Turkish yoke at the time of the Balkan Wars which followed (1912-1913).

21

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

GREECE'S BALKAN POLICY AND MACEDONIA

KONSTANTINOS SVOLOPOULOS
PROFESSOR OF ATHENS UNIVERSITY

22

Παράλληλα και σε συνάρτηση με την εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων, η ελληνική εξωτερική πολιτική ανταποκρίθηκε στη διάρκεια του 20ού αιώνα θετικά και στη γενικότερη ανάγκη για την παγίωση της ειρήνης και τη διεύρυνση της συνεργασίας ανάμεσα στα κράτη και τους λαούς της Βαλκανικής Χερσονήσου. Θεμελιωμένη στην αρχή του σεβασμού της διεθνούς νομιμότητας και απαλλαγμένη από κάθε μόνιμη ή καιροσκοπική επεκτατική ροπή, προσφέρθηκε για να ικανοποιήσει το βαθύτερο αίτημα για την οριστική εξάλειψη των συμπτωμάτων που είχαν μεταβάλει τα Βαλκάνια σε πεδίο αδυσώπητης αντιπαράθεσης των διάφορης εθνικής προέλευσης κατοίκων της, σε αληθινή "πυριπίδαποθήκη της Ευρώπης" - σύμφωνα με το γνωστό χαρακτηρισμό του Ραιμόν Πουανκαρέ.

Η βαθμιαία έκλειψη του φαινομένου της εθνικιστικής έξαρσης στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, σε συνδυασμό με τη βίωση των πικρών εμπειριών που συσσωρεύσε το ιστορικό παρελθόν, θα ήταν πράγματι εύλογο να έχει συμβάλει στον υπερκερασμό των ακραίων ανταγωνιστικών εθνικών εκφάνσεων και στην ευαίσθητη αυτή γεωγραφική ζώνη. Οι νόμιμες διεκδικήσεις των βαλκανικών λαών, σε μεγαλύτερο ή εστώ, σε μερικό βαθμό ικανοποιημένες, είχαν προοδευτικά οδηγήσει στην αποκατάσταση ενός καθεστώτος περιφερειακής ισορροπίας, οργανικά ενταγμένου στο ευρύτερο δίκτυο της διεθνούς ισορροπίας. Η μοιραία αυτή επαναγωγή στο σύστημα της ισορροπίας των δυνάμεων, μετά την κατάδειξη στην πράξη της μοιραίας αδυναμίας, διαδοχικά της Κοινωνίας των Εθνών και του ΟΗΕ, να διασφαλίσουν - πάνω σε ορθολογική βάση - το καθεστώς της διεθνούς νομιμότητας, αποτέλεσε πραγματικό γεγονός που θα όφειλε να εκτιμηθεί θετικά. Η συσσωρευμένη ήδη εμπειρία μισού τουλάχιστο αιώνα από τη σταθερή διαμόρφωση της εδαφικής φυσιογνωμίας των εθνικών κρατών της Χερσονήσου, κατέδειξε ότι η παραίτηση από εδαφικές βλέψεις, απότοκες των ολοένα και περισσότερο παρωχημένων εθνικιστικών παρορμήσεων, αποτελεί τη θεμελιακή προϋπόθεση για την παγίωση της ειρήνης και την εμπάθυνση της συνεργασίας στον ευαίσθητο αυτό γεωγραφικό χώρο. Η πορεία των σχέσεων της Ελλάδας με την Τουρκία και τη Βουλγαρία, θετική στην αφετερία της και αρνητική στην πρόσφατη εξέλιξή της, στην πρώτη περίπτωση και αντίστροφη στην αντίστοιχη πορεία της στη δεύτερη, εξεικονίζει χαρακτηριστικά το φαινόμενο. Ποια σταθερή, πράγματι, πολιτική ειρηνικής συνεργασίας θα ήταν δυνατό να οικοδομηθεί σε διμερές ή πολυμερές περιφερειακό πλαίσιο από τη στιγμή που θα επιβίωναν αμφισβητήσεις του νόμιμου εδαφικού καθεστώτος σε βάρος ενός οποιουδήποτε από τα άμεσα ενδιαφερόμενα κράτη;

Αν αναζητούνταν στο χώρο της Βαλκανικής τα σπέρ-

ματα κάποιων συγκεκριμένων αποσταθεροποιητικών τάσεων, ικανών να συντελέσουν στην επαναβίωση ανταγωνιστικών διενέξεων παρωχημένης ήδη μορφής ή περιεχομένου, ο κίνδυνος θα όφειλε να εντοπιστεί, πέρα από την αναζωπύρωση των ηγεμονικών φιλοδοξιών ή και των επεκτατικών βλέψεων της Τουρκίας, στην προσπάθεια για την τεχνητή δημιουργία νέου "μακεδονικού ζητήματος" από τους "νεοεθνικιστές" των Σκοπίων.

Το Μακεδονικό ζήτημα, στη γένεσή του, το 19ο αιώνα, είχε αποτελέσει μέρος του όλου Ανατολικού ζητήματος που εντοπιζόταν στην υποκατάσταση της καταρρέουσας οθωμανικής κυριαρχίας στην Ευρώπη. Η οξύτητα που δεν άργησε να προσλάβει, απότοκη κατ' αρχήν της εγκατάμειξης των εθνοτήτων που κατοικούσαν τα εδάφη του γεωγραφικού χώρου της Μακεδονίας, οφειλόταν και στην αντιπαράθεση ζωνρών ανταγωνιστικών ροπών από τα γειτονικά εθνικά κράτη, κυρίως τη Βουλγαρία και την Ελλάδα, αλλά και την ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος των Μεγάλων Δυνάμεων για τον έλεγχο της νευραλγικής αυτής γεωπολιτικής ζώνης. Η επιδίκαση, μετά το τέλος των Βαλκανικών και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ποσοστιαίας εδαφικής ζώνης 51% στην Ελλάδα, 39% στη Γιουγκοσλαβία και 10% στη Βουλγαρία, αποτέλεσε την αφετηρία για τη διατύπωση από την τελευταία του αιτήματος της αναθεώρησης του καθεστώτος των Συνθηκών. Η τοποθέτηση όμως αυτή έμελλε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο να εγκαταλειφθεί από τη Σόφια και να υποκατασταθεί από την προβολή του συνθήματος της ενοποίησης των τριών τμημάτων της Μακεδονίας, με την πρωτοβουλία, τη φορά αυτή, των "εθνικιστών" της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας των Σκοπίων. Στην αδυναμία τους να αφομοιώσουν με οποιοδήποτε άλλο τρόπο το σλαβικό στοιχείο της Μακεδονίας, τα όργανα της τελευταίας αυτής επέλεξαν την πολιτική - σύμφωνα με τον όρο του ιστορικού Ε. Κωφού - της "μετάλλαξης των γονιδίων" του τοπικού πληθυσμού για τη μεταμόρφωσή του σε "μακεδονικό".

Το ιδιότυπο αυτό πολιτικό εγχείρημα βασιζόταν, όχι μόνο στην οικοδόμηση χωριστής κρατικής οντότητας στα πλαίσια της λειτουργίας της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας, αλλά και στην ανάδειξη νέας φιλολογικής γλώσσας - της "μακεδονικής" - βασισμένης στο τοπικό σλαβικό ιδίωμα και αισθητά διαφοροποιημένης από τη βουλγαρική, την ανακήρυξη της "Αυτοκέφαλης Μακεδονικής Εκκλησίας", προορισμένης να έχει ενεργή παρουσία στο χώρο των μεταναστών στις υπερπόντιες χώρες, την αυθαίρετη ανάπλαση της ιστορίας του μακεδονικού χώρου και των λαών της νότιας Βαλκανικής, την καλλιέργεια, τέλος, μιας "Μεγάλης Ιδέας", κινητήριας αλλά και συνεκτικής δύναμης του υπό αναζήτηση "μακεδονικού" εθνικισμού. Ειδικότερα, η προβολή της επεκτατικής διάστασης συνδέθηκε με την επίκληση ανερ-

Balkan War and World War I, the adjudicated allocation of percentiles of the area in question [as follows: 51% to Greece, 39% to Yugoslavia, and 10% to Bulgaria constituted the premise for the demand by Bulgaria that the status quo of the treaties be reviewed. This position, however, was to be abandoned by Sofia after World War I and to be substituted by the advancement of the call for the unification of the three parts of Macedonia, this time on the initiative of the "nationalists" of the Socialist Republic of Skopje. The cadres of this latter, in their inability to assimilate the Slavic element of Macedonia in any other way, would elect to follow a policy of - according to the term conceived by the term historian E. Kofos - "*a mutation of genes*" on the local population so as to effect its transformation into "Macedonian".

This singular political project was based not only on the fabrication of a separate individual statehood within the confines of the Yugoslavian federation, but also on the emergence of a new literary language, "Macedonian", based on the local Slavic dialect and appreciably differentiated from Bulgarian, on the proclamation of the "self-governing Macedonian Church" intended to achieve an active presence in the milieus of the Slavic - Macedonian emigrants to overseas countries, on the arbitrary recasting of the history of the Macedonian region and of the peoples of the south Balkans, and finally on the cultivation of a "Great Idea", a motive and a cohesive force for the sought - for "Macedonian" nationalism. Specifically the projection of this expansionist dimension was bound up with the invocation of groundless assertions that were based on an artificial confusion arising from the term "Macedonia - Macedonians", a term which is sound geographically but spurious ethnologically, on the theory concerning the territorial and economic cohesion of the Morava and Axios valleys, which is politically lacking in substance and scientifically exploded, and finally on an arbitrary overvaluation of the Slavic cultural and demographic presence and a barefaced distortion of the ethnological profile of the region. During the four decades of the implementation of this project, the artificial inception of the "Macedonian" nationality secured acceptance within Yugoslavia while outside its borders, though unable of course to get close to its grandiose and groundless aims, nevertheless resulted in the rekindling of outdated contentions and gave rise to reactions which could have unforeseen consequences for peace and stability in the Balkans. These symptoms became quite pronounced following Tito's death in May 1980 and given the inescapable reinforcement of centrifugal tendencies, and of regional pressures brought to bear of the unification of the three parts of Makedonia, this time on the initiative of the "nationalists" of the Socialist Republic

μάτιστων επιχειρημάτων που βασίζονταν στην τεχνητή σύγχυση γύρω από το γεωγραφικό, αλλ' εθνολογικά ανυπόστατο, όρο "Μακεδονία - Μακεδόνες", στην πολιτικά ασύστατη και επιστημονικά παρωχημένη θεωρία για την εδαφική και οικονομική συνοχή των κοιλάδων του Μοράβα και του Αξιού, στην αυθαίρετη υπερτίμηση, τέλος, της σλαβικής πολιτιστικής και δημογραφικής παρουσίας και στην προκλητική παραποίηση της εθνολογικής φυσιογνωμίας της περιοχής. Στις τέσσερις δεκαετίες της εφαρμογής του εγχειρήματος, η τεχνητή εκκόλαψη της "μακεδονικής" εθνότητας φάνηκε να εξασφαλίζει πεδίο αποδοχής στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας, ενώ στο εξωτερικό, χωρίς οπωσδήποτε να προσεγγίσει τους υπερφίλους και ανεδαφικούς στόχους του, απειλεί να συμβάλει στην αναζωπύρωση παρωχημένων αντιθέσεων και στην υποκίνηση αντιδράσεων με απρόβλεπτες συνέπειες για την ειρήνη και τη σταθερότητα στα Βαλκάνια. Τα συμπτώματα είχαν αρχικά ενταθεί μετά το θάνατο του Τίτο, το Μάιο του 1980, και την αναπότρεπτη ενίσχυση των φυγόκεντρων τάσεων και των περιφερειακών πιέσεων σε βάρος της κεντρικής ομοσπονδιακής κυβέρνησης, προσέλαβαν όμως ανησυχητικές διαστάσεις μετά τη διάσπαση της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας και την απόφαση της τοπικής κυβέρνησης των Σκοπίων να διεκδικήσει την αναγνώριση ανεξάρτητου κράτους της Μακεδονίας.

Η χάραξη και η εφαρμογή της "μακεδονικής" πολιτικής ήταν εύλογο να έχει προ πολλού ήδη προκαλέσει σοβαρά προβλήματα στις σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με τους γείτονές της. Εντονη υπήρξε η αντιπαράθεσή της με τη Βουλγαρία και ακόμη, υπό το βάρος και της συχνά έκρυθμης κατάστασης στο Κοσσυφοπέδιο με την Αλβανία. Η Ελλάδα, από την πλευρά της, απαλλαγμένη, μετά την ολοκλήρωση της ανταλλαγής των πληθυσμών στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, από την παρουσία αλλογενών σλαβικών στοιχείων, δεν αντιμετώπισε ανάλογο εσωτερικό πρόβλημα με τη Βουλγαρία και δεν κατατείνει στην προβολή αντίρροπων βλέψεων, όπως η Αλβανία, χωρίς όμως τούτο να σημαίνει ότι η ανακίνηση του ζητήματος δεν επιβάλλει την αυξημένη επαγρύπνησή της.

Οπωσδήποτε οι Ελληνικές Κυβερνήσεις της μεταπολεμικής περιόδου, χωρίς να φανούν διατεθειμένες να υποκύψουν σε οποιαδήποτε εκβιαστική ενέργεια των βορείων γειτόνων, προσπάθησαν να διατηρήσουν τους παραδοσιακούς φιλικούς δεσμούς που ενώνουν την Αθήνα με το Βελιγράδι, έρεισμα ισορροπίας και σταθερότητας στον ευρύτερο Βαλκανικό χώρο.

Όπως είναι γνωστό, η ελληνική διπλωματία, πιστά προσηλωμένη στο καθεστώς των Συνθηκών, είχε, από το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, παραιτηθεί από κάθε διεκδίκηση εδαφών που είχαν προσκυρωθεί στους σλάβους γείτονες της, έστω και αν στα τελευταία αυτά επιβίωνε, παρά τις αντιξοότητες, σημαντικός αριθμός Ελλήνων. Η σταθερή εντούτοις εφαρμογή της πολιτικής αυτής δεν προοριζόταν να αναστείλει την άσκηση πιέσεων από την αντίθετη κατεύθυνση, αρχικά από τη Βουλγαρία και στη συνέχεια από τη Γιουγκοσλαβία, με επιπτώσεις αισθητές στο επίπεδο τόσο των διακρατικών σχέσεων όσο και της εσωτερικής της πολιτικής. Μολοντούτο, η Ελλάδα έμεινε σταθερά στην αρχή ότι το "μακεδονικό" έχει ήδη παύσει να αποτελεί ανοικτό θέμα, αφότου στην αποκατάσταση της εθνολογικής ομοιογένειας προστέθηκε η εξασφάλιση πρόσθετων ισχυρών ερεισμάτων, όπως η επίτευξη σημαντικής προόδου στο πολιτικό και το οικονομικό πεδίο, αισθητά μεγαλύτερης από τα εξωελλαδικά τμήματα της Μακεδονίας, η διαμόρφωση ενιαίας στάσης από τις πολιτικές δυνάμεις της χώρας και, περισσότερο πρόσφατα, η ενσωμάτωσή της στους κόλπους της Κοινοτικής Ευρώπης, στοιχείο ενίσχυσης της γενικότερης διεθνούς θέσης της αναγωγής της σε παράγοντα σταθερότητας και ισχύος στον ευαίσθητο ευρωπαϊκό χώρο και, βαθμιαία, ουσιαστικής κάλυψης των ζωτικών πολιτικών συμφερόντων της. Η βαλκανική πολιτική της Ελλάδας, στην ευρύτερη στρατηγική σύλληψή της συνδυάζει ακριβώς τη διασφάλιση των βασικών προϋποθέσεων για την ασφάλεια και τη σταθερότητα στην περιοχή αυτή με την εκπλήρωση του ενισχυμένου ρόλου που έχει ήδη αναλάβει, ως ενεργό μέλος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, για την επέκταση και την εμπάθυση της συνεργασίας των εταίρων της με το σύνολο των γειτονικών της κρατών.

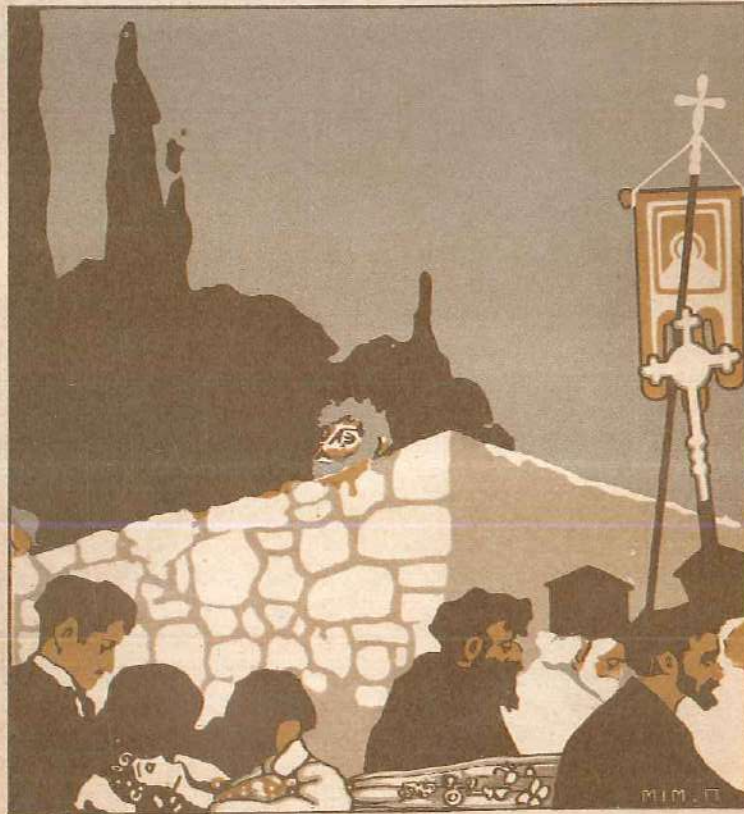
of proportions following the break-up of the Yugoslav federation and the decision of the government of Skopje at that time to lay claim on the recognition of an independent sovereign "nation" bearing the name of Macedonia.

It was only natural that the inception and implementation of this "Macedonian" policy should cause serious problems in the relations between Yugoslavia and neighbouring countries. After the exchange of populations in the period between the two World Wars, Greece became free of the presence of any Slavic element origin and therefore is not confronted with internal problems corresponding to those of Bulgaria, does not put forward counter claims as does Albania and, concomitantly, has every reason to avert the creation of a climate of tension in its relation with Yugoslavia. The preservation of traditional bonds of amity with Belgrade has always been a constant factor of Greek Balkan policy and the develop-

ments following the war were in no way slated to reduce, let alone obliterate, the expedience of this bilateral cooperation.

Under these conditions Greece has insisted that the "Macedonian issue" is in fact a non-issue, after the achievement of national homogeneity and with the addition especially of significant buttresses in the form of marked advances in the political and economic fields which compare very favourably with those of the areas of Macedonia lying outside the borders of Greece. Greece's policy in the Balkans, in its wider strategic scope, weds the concern to preserve the fundamental prerequisites for security and stability in the region, with Greece's fulfillment of a reinforced role which she has undertaken as a member state of the EC, to foster the widening and deepening of the cooperation between her European partners and all her neighbouring states.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑΙ ΡΑΨΟΔΙΑΙ Α. ΤΑΝΑΓΡΑ

ΕΚΔΟΤΗΣ Ι. Ν. ΣΙΔΕΡΗΣ

ΑΘΗΝΑΙ

ΜΑΡΙΑ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ
ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

MACEDONIAN LITERATURE

ΜΑΡΙΑ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ
ASSOC. PROFESSOR OF GREEK LITERATURE OF
ATHENS UNIVERSITY

Οι ιστορίες της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας δε διαθέτουν κεφάλαιο με τον όρο *Μακεδονική Λογοτεχνία*. Αυτός ο όρος εισάγεται από τη γράφουσα, γιατί θεωρεί απαράδεκτη και αδικαιολόγητη αυτή την παράλειψη. Και δεν μπορεί να καλυφθεί η έλλειψη από τον πιθανό ισχυρισμό ότι *Η Σχολή Θεσσαλονίκης* καλύπτει τη "Μακεδονική Λογοτεχνία". Η "Κρητική Σχολή", η "Επτανησιακή Σχολή", κλπ. δεν είναι πλουσιότερες από τη "Μακεδονική Σχολή". Εδώ επιθυμώ να σημειώσω ότι ο εισαγόμενος όρος, ενώ δεν έχει άμεση σχέση με την επικαιρότητα, το λεγόμενο δηλαδή "Μακεδονικό Ζήτημα ή θέμα των Σκοπίων", εν τούτοις βρίσκεται σε πολλαπλές συναρτήσεις με αυτό και όχι μόνο με αυτό, αλλά και με ολόκληρη τη Βαλκανική.

Επειδή εκδίδεται αυτές τις μέρες βιβλίο μου με θέμα τη "Μακεδονική Λογοτεχνία" δε θα αναφέρω εδώ, παρά μόνο τις παρυφές του θέματος, προκειμένου να δει ο αναγνώστης τα υλικά που είναι απαραίτητα για την οικοδομή του Μακεδονικού Παρνασσού, δηλαδή την "Ιστορία της Μακεδονικής Λογοτεχνίας". Αυτή η λογοτεχνία θα είναι ευρύτερο κεφάλαιο της Νεοελληνικής.

Το όνομα *Μακεδονική* πρέπει να διευκρινιστεί και να προσδιοριστεί γεωγραφικά, ιστορικά, ανθρωπολογικά, πολιτιστικά, πνευματικά, γλωσσικά. Εάν είχε πραγματοποιηθεί το όραμα του Ρήγα και αν είχε προλάβει ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου να υλοποιήσει το αντίστοιχο δικό του, τότε ο όρος "Μακεδονία" δε θα αποτελούσε πρόβλημα ονοματολογικό, υπερασπιστικής απολογίας ή ανιστόρητου σφετερισμού. Η τελευταία εμπλοκή επιβάλλει παράλληλα προς την επιστήμη της Λογοτεχνίας να συνεξεταστούν και τομείς άλλων επιστημονικών κλάδων. Απαραίτητοι μεταξύ αυτών είναι οι τομείς της Γλωσσολογίας, Εθνογραφίας, Ιστορικής Γεωγραφίας. Η έρευνα οφείλει να ακολουθήσει τη μέθοδο της διαχρονικής εξέτασης. Η πολιτική, η διπλωματία και η βαλκανολογία γενικότερα είναι επίσης απαραίτητα επίπεδα αναγωγής σ' αυτά, της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας". Ο λογοτέχνης π. χ. *Γ. Μόδης* είναι διπλωμάτης, πολιτικός. Οι Μακεδονικές Ιστορίες του μόνο κάτω από το πρίσμα των πολλαπλών αντανάκλασών τους μπορούν να αναγνωσθούν. Ο Α. Ι. Σβώλος, ως πολιτικός και ως καθηγήτης του Συνταγματικού Δικαίου προλογίζοντας τις *Μακεδονικές Ιστορίες* του *Γ. Μόδη*, με επίκεντρο δράσης αυτών την καρδιά της Μακεδονίας, το *Μοναστήρι*, εντοπίζει και υποδεικνύει τις προϋποθέσεις ανάγνωσης της Μακεδονικής Λογοτεχνίας: Μακεδονικός λαός, ηθογραφία του, ιστορία της "πολύπαθης χώρας", "Παλαιά Ελλάδα", "σλαβόφωνοι, βλαχόφωνοι, ελληνόφωνοι" της Μακεδονικής Νέας Ελλάδας και "εθνική συνείδηση του Μακεδονικού Λαού".

Ο άλλος πολιτικός εξάλλου, ο *Αλ. Παπαναστασίου*, αποτελεί και αυτός πηγή και τροφοδότη της Μακεδονι-

κής Λογοτεχνίας στα πλαίσια της αναγωγής της Λογοτεχνίας αυτής στο επίπεδο του "Γλωσσικού Ζητήματος". Η υποστήριξη της Δημοτικής όχι ως μέσου λαϊκής, δημοκρατικής πολιτικής αλλά ως πυρήνα εθνικής προσφυγικής πολιτικής (1926): "*τουρκόφωνοι, προσφυγικοί πληθυσμοί ήρθαν στη Μακεδονία σε επαφή με Μακεδονοσλαβόφωνους πληθυσμούς και έμαθαν γρηγορότερα να μιλούν μακεδονοσλαβικά*", έγραφε ο Παπαναστασίου.

Στα συστατικά στοιχεία της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας" ανήκει και ο αντιεπιστημονικός πανεπιστημιακός οργανισμός, τόσο των Βουλγαροσλαβικών Πανεπιστημίων, όσο και των σε Ανατολή ή Δύση "επισήμων" ανταποκριτών Γερμανών, Αυστριακών κ. ά. Δεν είναι επιστημονικό να αγνοήσουμε ή να αποσιωπήσουμε αυτήν την πλευρά της Λογοτεχνίας στην πραγματική και στην καπιλική διάστασή της ως "Μακεδονικής". Διαμαρτυρίες σαν την ακόλουθη συνοπολογίζονται στην προσέγγιση της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας" (1955):

"Τον μισέλληνα βουλγαρόφιλον Γερμανόν *Κιέπερ*, όστις εξέδωσε γεωγραφίαν διά τους φοιτητάς του Πανεπιστημίου της Σόφιας ψευδολογώντας επάνω εις τα κείμενα των Ελλήνων ιστορικών και καπιλικώτατα υβρίζοντα την Ελλάδα, εξέδωσεν χάρτην της Μακεδονίας, τον οποίον επήρε το Επιτελείον της Αυστρίας και τον είχε ως πρότυπον διά τα σχέδιά του".

Με πόση διορατικότητα ο κορυφαίος θεμελιωτής και της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας", ο Ανδρόνικος, στο έργο του με τον πολυσήμαντο τίτλο *Ιστορία και Ποίηση* έγραφε για ένα άρθρο από τα Σκόπια (*Macedonia Review*), ότι με παράθεση "*διαφόρων ανιστόρητων - ιστορικών τάχα - πληροφοριών και την επίκληση αρχαιολόγων και ιστορικών*" διατύπωνε σαφείς απόψεις όπως αυτές: "*μια μερίδα Ελλήνων επιστημόνων προσπαθεί να εξαλείψει (wipe out) κάθε τι που θα μπορούσε να βεβαιώσει το γεγονός ότι στη γεωγραφική περιοχή της Αιγαιακής Μακεδονίας ζούσε και ζει σήμερα λαός που δεν είναι ελληνικής καταγωγής*" και ο Ανδρόνικος απαντάει για "την αντικειμενική γνώση των πραγμάτων" πως οι Μακεδόνες ήταν Έλληνες". Το άρθρο του Ανδρόνικου έχει τον τίτλο *Επιστήμη, Πολιτική, και Προπαγάνδα*. Η λογοτεχνία υπόκειται της Επιστήμης και της Επιστήμης συνοδοί είναι συχνά η Πολιτική και η Προπαγάνδα. Δε μπορούμε, λοιπόν, αυτές τις πηγές να τις αγνοήσουμε ή να τις περιφρονήσουμε. Ο *Ξεριζωμός* π. χ., σημαντικό - κυρίαρχο θέμα της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας", είναι γέννημα πολιτικής και διπλωματίας. Η επιστήμη της ψυχολογίας φωτίζει στη λογοτεχνία τις αντιδράσεις των προσώπων, αντιδράσεις αποτελεσμάτων πολιτικής. Ο Γιώργος Καφταντζής, στο έργο του, *Θέατρο στα Βουνά της Δ. Μακεδονίας τον καιρό της κατοχής*, λογοτέχνης ο ίδιος, ανοίγει και άλλες πόρτες για την προσέγγιση της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας". Κοντά στην πολιτική και η

Histories of Modern Greek Literature do not contain chapters on "Macedonian Literature". The term is being introduced by the author because she considers this omission unacceptable and inexcusable. The assertion that "School of Thessaloniki" covers "Macedonian Literature" is inadmissible. The "Cretan School", the "Septinsular School" etc. are not in any way richer in content than the "Macedonian School". At this juncture I would like to make the point that the term thus introduced, while not directly related to current issues, nevertheless finds itself in multiple connectivity with the so called 'Macedonian Issue' or 'Skopje Issue', and furthermore with the issues concerning the entire Balkan region.

Since at this time my book on "Macedonian Literature" is being published, I will only skirt the subject so that the reader may appreciate the ingredients which are necessary to construct the Macedonian Parnassus, i.e. the history of "Macedonian Literature". This literature is a larger chapter of Modern Greek Literature.

The name Macedonian must be clarified and determined geographically, historically, anthropologically, culturally, spiritually and linguistically. If the dream of Rigas Pherraios had materialised, and if Alexander Papanastasiou had been able to achieve his own dream, then the term "Macedonia" would not constitute an onomatological problem for defensive apologia, or historically uninformed usurpation. This last complication imposes the need for a concurrent investigation through other scientific fields alongside literary scholarship. Of necessity we would number among these other the fields of Linguistics, Ethnography, Historical Geography. Research ought to follow the method of diachronic study. Politics, diplomacy and Balkanology in general are also necessary levels of investigation of the subject of "Macedonian Literature". For instance the writer G. Modis is a diplomat and politician. His "Macedonian Stories" can only be read under the prism of multiple reflections. A.I. Svolos, as a politician, and as professor of constitutional law, in his preface to "Macedonian Stories" by G. Modis, which take place around the heart of Macedonia, Monastiri, pinpoints and suggests the conditions under which Macedonian Literature is to be read: Macedonian People, their ethnography, a history of this 'much suffering land', 'Old Greece', 'Slavic speaking, Wallachian speaking, Greek speaking' of the Macedonian New Greece and the 'National Conscience of the Macedonian People'.

The other politician, Al. Papanastasiou, was also a fount of Macedonian Literature within the framework of its involvement at the level of the "Language Issue". The support of the Demotic not as a means of popular demo-

cratic policy but as a nucleus of national refugee policy (1926): "Turkish speaking peoples in Macedonia came into contact with Macedonian-slavic speaking peoples and learned to speak Macedonian-slavic more quickly" wrote Papanastasiou. Included among the constituent elements of "Macedonian Literature" is the unscientific university agitation of Bulgarian-slavic Universities as well as that of "official" German, Austrian et al. correspondents in East and West. It would not be scientific to ignore or to hush up this side of this Literature in its true and usurped dimension as "Macedonian". Protests such as the following should be taken into account in approaching "Macedonian Literature" (1955):

"The anti-greek, pro-bulgarian German Kieper who published a geography for students at the University of Sofia falsifying the texts of Greek historians and basely besmirching Greece, published a map of Macedonia which was taken by the Austrian H.Q. and used as a model for its charts".

With much perspicacity, Andronikos, the paramount founder not only of Macedonian Archaeology but also of "Macedonian Literature" among other things, in his work under the significant title "History and Poetry" wrote, concerning an article from Skopje (*Macedonian Review*), that in a presentation of "various unhistorical - ostensibly historical - data and calling upon archaeologists and historians" it stated clear views such as these: "a portion of Greek scientists is trying to wipe out anything that could assert the fact that in the geographical region of Aegean Macedonia there lived, and continues to live a people not of Greek origin". And Andronikos replies with "objective knowledge of the facts; that the Macedonians were Greek". This article by Andronikos is entitled "Science, Politics and Propaganda".

Literature is subject to Science and the adjuncts of Science are often Politics and Propaganda. We cannot therefore ignore or disdain these sources. *The Uprooting* for instance, an important - dominant issue of "Macedonian Literature" is born of politics and diplomacy. The science of psychology sheds light in literature on the reactions of persons: reactions to the results of politics. George Kaftandzis, in his work "Theatre on the Mountains of W. Macedonia during the occupation", himself a literary person, opens more doors in our approach to "Macedonian Literature". Together with the political there is also the party dimension (anthem of Macedonian EPON):

Slaves of Haemos, we are called...

The Literature of Macedonia is at certain times closely connected with non-literary domains. G. Kaftandzis writes: "There have been times when the combatant poet being asked:

κομματική διάσταση (Υμνος της Επόν Μακεδονίας):

Σκλάβοι του Αίμου, μας φωνάζει...

Η Λογοτεχνία της Μακεδονίας σε ορισμένες εποχές είναι στενά δεμένη με χώρους μη λογοτεχνικούς. Γράφει ο Γ. Καφταντζής: *"Υπήρξαν εποχές που όταν ρωτούσαν τον αγωνιστή ποιητή:*

- Τι κάνεις εσύ;

- Πυροβολώ με στίχους, απαντούσε".

Η ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος και των Εβραίων της Μακεδονίας αποτελούν σημεία εξήγησης και αναφοράς της Μακεδονικής Λογοτεχνίας. Ο παρουσιαστής π. χ. σε θεατρικό έργο στη Μακεδονία *"Αναγέλλει την εμφάνιση της Γιουγκοσλαβίας, κατόπι Μακεδονίας και τέλος του Έλληνα απάτη".* Και συνδέεται στενά η Μακεδονική Λογοτεχνία με την πολιτική, αφού η λογοτεχνική παραγωγή των Σκοπίων καλύπτεται κάτω από το όνομα "Μακεδονική", όπως *"Ντόσκο Νανέφκι, Το μαύρο αηδόνι, Ανθολογία ποιητών της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας"* (1977). Η ίδια σκοπιανή λογοτεχνία προσεταιρίζεται ως Σκοπιανούς και Έλληνες λογοτέχνες, όπως είναι η περίπτωση του *Γρηγορίου Σταυρίδη* από την Αχρίδα, του γνωστού ως *Παρλίτσεφ*. (1860).

Το πέρασμα του Παύλου από τη Μακεδονία και ο Αλέξανδρος ο Μακεδών είναι δυο ακόμη φάροι προσανατολισμού του ερευνητή της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας". Εμπλέκονται έντονα τα θρησκευτικά στοιχεία σ' αυτή τη Λογοτεχνία και κυρίως του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το 1940 η Βουλγαρία ψηφίζει "νόμο για την σωτηρία του έθνους" που στρεφόταν κατά των Εβραίων και το 1941 καταλαμβάνουν *Μακεδονία του Βαρδάρη*, και *Μακεδονία του Αιγαίου*. Βλ. Ιστορική Επιθεώρηση, 1966, σ. 577.

Ο επιστήμονας ιστορικός της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας" οφείλει να ξεκαθαρίσει το έδαφος, πρώτα από όλα, της ονοματολογικής πλαστογράφησης. Η ξένη οικειοποίηση του ελληνικού ονόματος Μακεδονία πρέπει να αποτελέσει το θεμέλιο της έρευνας. Ο ερευνητής δεν μπορεί να αποδέχεται την πλαστογράφηση. Η έρευνα της Μακεδονικής Λογοτεχνίας πρέπει να πάρει θέση απέναντι στη "Νέα Τάξη Πραγμάτων". Οι ιστορικές ανοησίες όπως τα περί "Μακεδόνων των Σκοπίων" δεν έχουν θέση στην επιστήμη. Η πλαστή εθνική ταυτότητα πολύ σύντομα συρρικνώνεται. Γι' αυτό οι προτάσεις που ακούγονται για "Διαβαλκανική συνεννόηση φιλίας" (Ανδρέας Παπανδρέου) και για "Λογοτεχνία των Βαλκανικών χωρών" (Συνέδριο στη Γιουγκοσλαβία το 1989) έχουν το χαρακτηριστικό της προσπάθειας των επιστημόνων να δημιουργούν γέφυρες φιλίας και ειρήνης και όχι γήπεδα εχθροτήτων και συρράξεων. Η "Μακεδονική Λογοτεχνία" διαπνέεται απ' αυτό το ιδεώδες και μέσα από την ελληνική της γλώσσα προωθεί τη συναδέλφωση των λαών. Ο ποιητής υποφέρει από τη βία, όπου και

να ανήκει. Και πιστεύω ότι οι ποιητές των Σκοπίων και αυτοί (εκτός των προπαγανδιστών της ψευτομακεδονικής γλώσσας και λογοτεχνίας) λυπούνται για τα έωλα σχέδια των κυβερνητών τους. Και θα εκφράζουν στη γλώσσα τους την ανάγκη του ανθρώπου για αξιοπρέπεια και σεβασμό των δικαιωμάτων του άλλου. Ας ακούσουν το Γιουγκοσλάβο ποιητή *Στέφαν Τσάνεφ*:

Το Όνειρο Ενός Αγροίκου

*Είδα ένα όνειρο ότι είμαι αρχηγός
κάποιας φυλής αγροίκων
και επειδή δεν ήμουν αγροίκος
μου κάνανε μάθημα βρυχηθμού*

*Όταν ήδη είχα μάθει να βρυχώμαι
με αρκετό κύρος
ανακάλυψα
ότι η φυλή μου πεθαίνει στην πείνα*

*Βρήκα σύντομα τη λύση
κήρυξα πόλεμο
στη γειτονική φυλή αγροίκων*

*και ξαφνικά όλοι άρχισαν να ουρλιάζουν:
"Ας πολεμήσουν οι αρχηγοί!"*

Ο Πραγματικός Θάνατος:

*Αν πεθάνω μετά από μακρόχρονη ασθένεια
μην πιστέψετε
ότι πέθανα από καρκίνο*

*μην πιστέψετε
ότι αυτοκτόνησα*

Κι όμως αν πεθάνω

*προσέξτε τα γόνατά μου.
Αν βρείτε σημάδια από έρπυσμα
αυτός είναι ο θάνατός μου.*

Μπροστά στη Λογοτεχνία, είτε Ελληνική - Μακεδονική είναι αυτή είτε Σερβική και ευρύτερα βαλκανική, πλαστογραφίες και σκοπιμότητες υποχωρούν ή μάλλον χλευάζονται, και εκείνο που παραμένει σταθερό είναι ο άνθρωπος που θέλει να παραμένει Άνθρωπος.

Η ελληνική γλώσσα της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας" στέλνει και μηνύματα στον κόσμο και φυσικά και στους Σλάβους, Βούλγαρους, Σκοπιανούς. Γράφει ο Ν. Ανδριώτης (*Το Ομοσπονδιακό κράτος των Σκοπίων και η Γλώσσα του*) ότι η ελληνική γλώσσα τροφοδότησε την

-What are you doing?
would reply
-I'm shooting with verses."

The history of the Communist Party and the Jewry of Macedonia constitute points of explication and reference for Macedonian Literature. For instance the compère of a theatrical piece in Macedonia "Announces the emergence of Yugoslavia, then of Macedonia and finally that of the Greek guerrilla". Macedonian Literature is closely connected with politics since the literary output of Skopje is presented under the name of "Macedonian", as in the case of "Dosko Nanevsky, *The Black Nightingale, Anthology of poets of Yugoslavian Macedonia.*" (1977). This same skopjan literature presents Greek writers such as Gregory Stavrdis from Achris, also known as Parlichev (1860), as a Skopjan.

The passage of Paul through Macedonia and Alexander the Macedonian are two more beacons to which the scholar of "Macedonian Literature" can orient his research. Religious elements become strongly intertwined in this Literature, especially that of the Second World War (in 1940 Bulgaria passes a "law for the salvation of the nation" which turned against the Jews and in 1941 they take over *Macedonia of Vardaris and Macedonia of the Aegean*, q.v. *Historical Review*, 1966, p.577).

The scholarly historian of "Macedonian Literature" must clear the ground with regard, first and foremost, to onomatological forgery. The foreign usurpation of the Greek name Macedonia must constitute a foundation of scholarship.

The scholar cannot accept this forgery. The scholarship of Macedonian Literature must assume a stand vis-a-vis the "New Order". Historical idiocies such as references to the "Macedonians of Skopje" have no place in scholarship. A counterfeit national identity soon shrinks. For this reason the proposals being tabled for a "Balkan understanding of amity" (Andreas Papandreou) and for a "Literature of the Balkan countries" (Conference in Yugoslavia in 1989) are to be seen as an attempt on the part of the scholars to forge bridges of friendship and peace rather than wrestling grounds for hostilities and breaches of the peace. "Macedonian Literature" is informed with this ideal and through the Greek language promotes the fraternisation of peoples. The poet suffers on account of violence, wherever it may be found. And I believe that the Skopjan poets also (apart from the propagandists of pseudo-macedonian language and literature) are sorry for the stale plans of their governors. And they express through their language the need of man for dignity and respect to the rights of the other. Let them hearken to the Yugoslav poet Stefan Tsanev:

"The dream of a peasant"

*I dreamt I was the chief
Of some peasant tribe
And, being not a peasant,
I was taught to roar*

*When I had already learned to roar
With sufficient authority
I discovered
That my tribe was dying of hunger*

*Soon I found the solution
I declared war
On the neighbouring peasant tribe*

*And suddenly they all started to howl:
"Let the chiefs fight it out!"*

"The Real Death"

*Should I die after lengthy disease
Do not believe
I died of cancer*

*Do not believe
I took my life*

And yet if I die...

*Notice my knees
If you find marks of crawling
It will have been the death of me.*

Confronted with Literature, whether Greek-Macedonian or Serbian and more widely Balkan, forgeries and expedients retreat or rather are ridiculed and what remains constant is the human being who desires to remain Human.

The Greek language of "Macedonian Literature" sends messages to the world at large an naturally to Slavs, Bulgars, Skopjans et al. N. Andriotis writes ("*The Federal State of Skopje and its Language*") that the Greek language nurtured the renaissance of Europe and that by means of this language was kindled universally the torch of the first high spiritual cultivation of mankind. The Greek language is the language of Macedonia and her Literature and any other claim is unreasonable.

Often, in "Macedonian Literature" the writers are also fighters, or at least have undertaken an active role at some time. We are particularly moved by the insistence of the short-story writer Alexandra Papadopoulou (q.v. Gianni Papakosta, *The Life and Work of Alexandra Pa-*

αναγέννηση της Ευρώπης και μ' αυτή τη γλώσσα μεταλαμπαδεύτηκε στην οικουμένη η πρώτη υψηλή πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου. Η γλώσσα η ελληνική είναι η γλώσσα της Μακεδονίας και της Λογοτεχνίας της και αποτελεί αλλοφροσύνη ο όποιος άλλος ισχυρισμός.

Συχνά στη "Μακεδονική Λογοτεχνία" οι συγγραφείς λογοτέχνες είναι οι ίδιοι αγωνιστές ή οπωσδήποτε έχουν αναλάβει σε κάποια στιγμή δραστήριο ρόλο. Ιδιαίτερη συγκίνηση προκαλεί η επιμονή της διηγηματογράφου Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου (βλ. Γιάννη Παπακόστα, Η Ζωή και το έργο της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου) να πάει στη Θεσσαλονίκη και τελικά να καταφέρει, αφού πρώτα είχε μνηθεί στο Μακεδονικό Αγώνα, να αναλάβει εκεί εκπαιδευτικό και εθνικό έργο (σ. 104, 101).

Ενδιαφέρουσα και αποκαλυπτική είναι η περίπτωση του πεζογράφου Γιώργου Ιωάννου με το κείμενό του Ο Μακεδονικός Αγώνας δεν έληξε που μέρος του παραθέτω πιο κάτω. Το αποκαλυπτικό είναι η χρήση του όρου "Λογοτεχνικός" για να χαρακτηριστεί ο τύπος γραφής ενός επινοημένου "Χάρτη της Μακεδονίας"(!), διατυπωμένου όπως γράφεται σε "μακεδονική λογοτεχνική γλώσσα".

Εδώ έχουμε χρήση της Λογοτεχνίας στο επίπεδο της Γεωγραφίας. Ακόμη, όπως θα δούμε στο απόσπασμα από αυτό το άρθρο του Ιωάννου που θα παραθέσω, οι παραχαράκτες της επιστήμης μεταφέρουν και τη Γλωσσολογία στο επίπεδο της Γεωγραφίας. Πρόκειται, πραγματικά για πρωτόφαντη "επιστημονική" μέθοδο, που βεβαίως οι Σκοπιανοί χρησιμοποιούν για προφανείς σκοπούς. Το μεγάλο ερώτημα όμως είναι πως οι προηγμένοι επιστήμονες του άλλου κόσμου τους ανέχονται και τους στηρίζουν. Αυτή η κακοποίηση της επιστήμης εγκυμονεί τεράστιους και ανυπολόγιστους μελλοντικούς κινδύνους. Οδηγεί σε ομαδική παράκρουση.

Είναι αλήθεια, ότι με τους πολέμους του 1912 και 1913 ελευθερώθηκε ένα μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας, αλλά στα όρια του Ελληνισμού δε φτάσαμε. Και δεν εννοούμε τα ιστορικά όρια, που είναι μέγιστα, μα αυτά τα φυλετικά της στιγμής εκείνης. Αφού ακόμα και το Μοναστήρι έμεινε απέξω, που μαζί με τη Θεσσαλονίκη ήταν ένα από τα σπουδαιότερα έμπεδα του Μακεδονικού αγώνα. Το Μοναστήρι, ο Ελληνισμός, το κλαίει και θα το κλαίει...

Τότε ακριβώς, την άνοιξη του 1913, τυπώθηκε στην Πετρούπολη της Ρωσίας από τον Ντ. Τσούποφσκυ, που παρουσιαζόταν ως πρόεδρος ενός μακεδονικού επιστημονολογοτεχνικού συλλόγου που ξαφνικά μετετράπη σε σύλλογο της μακεδονικής παροικίας, ο "Χάρτης της Μακεδονίας", με βάση, λέει, το μακεδονικό λαό. Ο χάρτης που δεν ήταν ο πρώτος που είχε εκπονηθεί από διάφορους "φιλανθρωπικούς" συλλόγους, στάλθηκε μαζί με ένα υπόμνημα σχετικό με την ανεξαρτησία της Μακεδονίας (1.3.1913) στους μετέχοντες στη Διάσκεψη Ειρήνης

στο Λονδίνο και σε πλείστους όσους υψηλά ισταμένους στην πολιτική και την επιστήμη. Ο χάρτης αυτός είναι, λέει, διατυπωμένος σε "μακεδονική λογοτεχνική γλώσσα", πράγμα που σημαίνει σε γλώσσα φκιαχτή και επινοημένη, γι' αυτό τονίζεται το "λογοτεχνική". Το 1983 γιορτάστηκαν στα γιουγκοσλαβικά Σκόπια τα εβδομήντα χρόνια του τόσον "πρωτοτύπου" αυτού εφευρήματος. Και ποια είναι τα όρια αυτού του χάρτη, που γιορτάστηκε; Τα όρια είναι τα εξής και τα παραθέτουμε για κάθε άπιστο που αμφιβάλλει: "Προς βορράν τα σύνορα του βασιλείου της Σερβίας, το όρος Σάρα. Προς δυσμάς ο ποταμός Δρυμός, το όρος Πίνδος, Γράμμος. Προς νότο ο ποταμός Αλιάκμων, Μπέλο Πόλε, και προς ανατολάς ο ποταμός Νέστος". Αυτά είχαν καθορισθεί, λέει με πρακτικό από το 1902 από το "μακεδονικό επιστημονικό - λογοτεχνικό σύλλογο" Πετρούπολης. Πάλι καλά!

Όσο για την πρώτη -άλλη "πρωτιά"- γραμματική της μακεδονικής λογοτεχνικής (διάβαζε, φκιαχτής) γλώσσας, αυτή δημοσιεύτηκε πριν από 30 μόλις χρόνια από το Μακεδόνα συγγραφέα Blaze Koneski, κάτοχο του χρυσού στεφάνου "βραδίων ποιήσεως της Στρούγκας". Και από τότε - λέει- η Μακεδονία απέκτησε ένα σημαντικό αριθμό συγγραφέων και καλλιτεχνών. Και όλα αυτά μετά την έκδοση της γραμματικής!

Δεν ξέρουν οι δυστυχείς, γι' αυτό και τολμούν να το διακηρύσσουν, ότι οι ζωντανές λογοτεχνίες των πραγματικών γλωσσών αναπτύσσονται πριν και ανεξάρτητα από κάθε σύγγραμμα περί γραμματικής των. Η γραμματική προκύπτει από τη λογοτεχνία, ποτέ δεν συμβαίνει το αντίθετο. Εκτός από κάτι τέτοιες περιπτώσεις πολιτικής σκοπιμότητας. Πώς βρωμάει από μακριά το φκιαχτό και το ψεύτικο!

Στο ίδιο αυτό άρθρο, που δημοσιεύτηκε τον Ιούλιο του 1983 στο Βελιγράδι με την ευκαιρία της έκδοσης Μακεδονικής Ανθολογίας στο Ινδικό κρατίδιο του Όρισα -σκέψου πού διεισδύουν!- σημειώνεται ακόμη ότι για πρώτη φορά η Μακεδονία στη "χιλιετή" ιστορία της απέκτησε το δικό της πανεπιστήμιο στο οποίο φοιτούν πάνω από 40.000 σπουδαστές. Και να σκέφτεται κανείς ότι υπάρχουν Έλληνες γονείς τόσο αδιάφοροι και ακατατόπιστοι, ώστε στέλνουν μέσα σ' αυτή τη "φωλιά" τα παιδιά τους για να σπουδάσουν! Τι να σπουδάσουν;

Και άλλα όμως πράγματα συμβαίνουν για "πρώτη φορά" στα Σκόπια και πρέπει να τα μάθουμε. Είναι η ανάπτυξη της "μακεδονικής ιστοριογραφίας". Δηλαδή της ιστορίας του μακεδονικού λαού, που γράφεται για πρώτη φορά από Μακεδόνες και από θέσεις του ιστορικού υλισμού. Είναι μια πρωτότυπη άποψη και αυτή: Η ιστορία γράφεται καλά, όταν γράφεται από εντόπιους. Τότε είναι φοβερά "επιστημονική". Οι επινοητικοί "ερευνητές" των Σκοπίων πραγματοποιούν, λέει, επαφές με διάφορους άλλους συνεργάτες των σε όλον τον κόσμο.

padopoulou) to go to Thessaloniki, which she finally managed to do, after having been initiated to the Macedonian Struggle, so as to undertake educational and national work (pp.104, 101).

Also interesting and illuminating is the case of the prose writer *Giorgio Ioannou* with his piece "The Macedonian Struggle Is Not Over...", which is to be found in the "Anthologion" (publication of "Ghiati" magazine, Serres 1987). What is revealing is the use of the term "Literature" to characterise the type of writing in a concocted "Map of Macedonia"(!), phrased, as is written, in "macedonian literary language". We have here a use of Literature on the level of Geography. Also, as we will see in the excerpt from this article by Ioannou which I will quote, the counterfeits of scholarship transpose Linguistics to the level of Geography. This is indeed a unique "scientific" method, which naturally the Skopjans employ with clear aims. The big question is, however, how the advanced scholars of the rest of the world put up with them and support them. This ill treatment of scholarship gestures enormous and immeasurable future perils. It leads to mass derangement. I quote a portion from the text by Giorgio Ioannou entitled "The Macedonian Struggle Is Not Over...":

"It is true that with the wars of 1912 and 1913 a large part of Macedonia was liberated but we did not reach the limits of hellenism. And we don't mean the historical limits, which are most extended, but the ethnic of that moment. Since even Monastiri remained outside, which, together with Thessaloniki was one of the weightiest consolidants of the Macedonian struggle. Monastiri is mourned and will remain mourned by hellenism.

At that precise time, the spring of 1913, was printed in Petrograd of Russia, by D. Tsoupovski, who passed himself off as the chairman of a macedonian scientific and philological association which suddenly became an association of the macedonian community, the "Map of Macedonia", on the basis, it is claimed, of the macedonian people. The map, which was not the first to be promulgated by a variety of "philanthropic" associations, was sent together with a memorandum concerning the independence of Macedonia (1.3.1913) to the participants at the London Peace Conference and to a multitude of high standing personalities of politics and science. This map is claimed to be formulated in the "macedonian literary language" which means in an artificial and invented language, which is the reason also for the stressing of "literary". In 1983, in Yugoslavian Skopje was celebrated the 75th anniversary of this most "original" invention. And what are the limits of this map that was celebrated? The limits are the following, and we quote for the benefit of all unbelievers who doubt: "To the north the borders of the

kingdom of Serbia, the mountain Sara. To the west the river Drymos, the mountain Pindos, Grammos. To the south the river Aliakmon, Belo Pole, and to the east the river Nestos". All these had been ordained, the claim goes, in the minutes for the year 1902 of the Petrograd "macedonian scientific and philological association". Not bad for a start.

One would expect perhaps from our neighbouring countries which are now communist, that they would preserve a negative, or at least reserved stance over the doings of their paranoid chauvinist precursors. Certainly not! All these claims receive official sanction, are justified and celebrated. The only thing is that during their celebrations they often fight among themselves over whose idea this first was, to cut to pieces and rape Macedonia.

As for the first - another "first" - grammar of the macedonian literary (read manufactured) language, it was published 30 years ago by the macedonian writer Blaze Koneski, holder of the gold wreath of the "poetry evenings of Struga". And since then, we are supposed to believe that Macedonia acquired an important number of writers and artists. All this following on the publication of the grammar!

Those unfortunates don't know, which is why they dare proclaim it, that living literatures of real languages evolve prior to and irrespective of any work on their grammar. Grammar results from literature; the opposite never happens. With the exception of similar occasions of political expediency, how the artificial and false stinks from afar!

In this same article which was published in July 1983 in Belgrade on the occasion of the publication of the macedonian anthology in the Indian statelings of Orisa - just think where they insinuate themselves - it is also noted that Macedonia, has for the first time in its "millennia" history acquired her own university where more than 40,000 students study. And to think there are Greek parents, so indifferent as to send their children to this "nest" to study! Study what;

But there are other things also happening for "the first time" in Skopje which we must know about. There is the development of "macedonian historiography". That is the history of the macedonian people, which is written for the first time by Macedonians and on the basis of the precepts of dialectical materialism. This is also an innovative view: History is written well, when it is written by the locals. Then it is terribly "scientific". The inventive "scholars" of Skopje are making contact with various other collaborators of theirs all over the world. Particularly with "Macedonian" immigrants to numerous countries such as Canada, the U.S., Australia, and the European countries. And all these, with their collaboration, are writing

Και μάλιστα με τους "Μακεδόνες" μετανάστες σε πολλές χώρες, όπως Καναδά, ΗΠΑ, Αυστραλία και ευρωπαϊκά κράτη. Και όλοι αυτοί, με τη συνεργασία τους, γράφουν την ιστορία της Μακεδονίας για ... πρώτη φορά.

Ωστόσο στα Σκόπια δεν τα γράφουν όλα μόνοι τους. Για τις ανασκαφές λ.χ. έχουν τον κ. James Wiseman, καθηγητή της αρχαιολογίας στο Boston University. Ο εργατικός κ. Γουάισμαν ανασκάπτει εδώ και 15 χρόνια, με τεράστια οικονομικά μέσα, την αρχαία ελληνική πόλη Στόβοι, όθεν και ο γνωστός αρχαίος Έλληνας συγγραφέας Ιωάννης ο Στοβαίος. Οι ανασκαφές γίνονται με τόση μαεστρία και τόσο κατορθώνεται να παρασιωπάται, κατά την παρουσίαση των ευρημάτων στην Αμερική, το μοναδικά ελληνικό παρελθόν των Στόβων, ώστε ο κ. Γουάισμαν έχει ανακηρυχθεί επίτιμος δημότης της κοντινής πόλεως Τίτο-Βέλες και έχει λάβει και το χρυσό κλειδί της. Ο κύριος αυτός που συχνά ενδιατρίβει για χρόνο ολόκληρο στην Ελλάδα, ως φιλοξενούμενος της αμερικανικής αρχαιολογικής σχολής -η Ελλάδα είναι αληθινά δημοκρατική χώρα- ματαίωσε πρόσφατα με ενέργειές του την ίδρυση έδρας για την ελληνική λογοτεχνία, που θα έφερε το όνομα "Έδρα Διονυσίου Σολωμού" στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης, όπου είναι αρχηγός του τμήματος. Οι λόγοι, νομίζω, είναι ευνόητοι.

Κάτι άλλο που αποφασίστηκε να γίνει, είναι να ξαναγραφούν τα άρθρα στις διάφορες διεθνείς εγκυκλοπαίδειες και τα λεξικά, ώστε να "αποδεικνύεται" εκεί μέσα, με το πρώτο, η πραγματική ιστορία της Μακεδονίας, του Μεγάλου Αλεξάνδρου και άλλων μεγάλων. Για το σκοπό αυτό αποφασίστηκε πρόσφατα από το γιουγκοσλαβικό "Συμβούλιο για διεθνή συνεργασία τομέων εγκυκλοπαιδικής και λεξικογραφίας" (ακούστε τι "συμβούλια" υπάρχουν!)- αποφασίστηκε, λοιπόν, ότι: Η διεθνής συνεργασία στους παραπάνω τομείς πρέπει να αναπτυχθεί μελλοντικά με τις αναπτυσσόμενες και πολύ περισσότερο με τις αδέσμευτες και αναπτυσσόμενες χώρες, καθώς και με τους πασίγνωστους εκδοτικούς οίκους Μ. Βρετανίας, Γαλλίας και ΕΣΣΔ... Η Αλγερία, πάντως, είναι η πρώτη χώρα του κύκλου των αδεσμεύτων με την οποία η Γιουγκοσλαβία σχεδιάζει συνεργασία για σύνταξη εγκυκλοπαιδίων. Θα καταβληθεί, λέει, μεγάλη προσπάθεια, ώστε να απομακρυνθούν οι αναλήθειες και η ακατάλληλη παρουσίαση της Γιουγκοσλαβικής (διάβαζε "Μακεδονικής") ιστορίας με αφαίρεση συγκεκριμένων κειμένων... Και τα λοιπά.

Ίσως εδώ είναι η θέση να μιλήσουμε και για ένα "καταπληκτικό" σοβιετικό βιβλίο, που κυκλοφόρησε πρόσφατα και που μεταφράστηκε στις μεγάλες γλώσσες, ώστε να το διαβάσουν και οι ενδιαφερόμενοι και να μάθουν. Πρόκειται για το βιβλίο του Σ. Ι. Μπρουκ, Πληθυσμός στον Κόσμο. Το βιβλίο αυτό που πάλλεται από αρνητικότητα για τους άλλους λαούς προκάλεσε τις δια-

μαρτυρίες ακόμη και του γεν. γραμματέα του γαλλικού Κ.Κ. Ζωρζ Μαρσαί, ο οποίος σε γράμμα του προς τη γραμματεία του σοβιετικού Κ.Κ. το χαρακτήρισε ως "γελοίο", όχι φυσικά γι' αυτά που γράφει για μας, αλλά για όσα γράφει για τη Γαλλία. Γενικά, το βιβλίο του Σ. Μπρουκ χαρακτηρίζεται από άγνοια, πολιτική σκοπιμότητα και εκφραστική κτηνωδία. "Η Ελλάδα είναι δημοκρατία από 1ης Ιουνίου 1973", γράφει στην αρχή αρχή, χωρίς να αναφερθεί στη χούντα. Κατόπιν, προσπαθεί με κάθε τρόπο να μας τεμαχίσει σε μειονότητες, γι' αυτό και ασχολείται λυσιπυδώς με τη δημιουργία μειονοτικών ομάδων, τις οποίες παραφουσκώνει σε φανταστικούς αριθμούς. Αντίθετα, τους Έλληνες της Βορείου Ηπείρου τους υπολογίζει μετριοφρόνως σε... 50 χιλιάδες. Γενικά, το γελοίο αυτό "σύγγραμμα" το διέπει το ίδιο πνεύμα με εκείνο της Μεγ. Σοβιετικής Εγκυκλοπαίδειας (1974), όπου στον τόμο 15, μπορεί να διαβάσει κανείς τα εξής για τους αρχαίους Μακεδόνες: "Κατά τη σοβιετική ιστοριογραφία, εγένετο δεκτή η εκδοχή ότι οι μακεδονικές φυλές είναι δημιούργημα επιμιξίας φυλών με νοτιοδυτικό πολιτισμό, καθώς και Θρακών και Ιλλυριών". Όπερ έδει δείξει, που έλεγαν παλιά.

Στις 25.3.1984 στην εφημερίδα των Σκοπίων "Νόβα Μακεντόνια" δημοσιεύτηκε άρθρο του ανταποκριτή στην Αθήνα Ζλάτκο Μπάγιερ. Στο φαινομενικά αλλοπρόσαλλο αυτό άρθρο καταβάλλεται προσπάθεια να χτυπηθεί το βιβλίο του κ. Ν. Μάρτη, που αναφέρεται στην πλαστογράφηση της ιστορίας εκ μέρους των Σκοπίων. Γίνεται, επίσης, λόγος για τις αποτυχημένες ενέργειες "ομάδας Μακεδόνων μεταναστών στις ΗΠΑ προς την Αμερικανική Εταιρεία Μέτρο Γκόλντουν Μάγιερ να γυρισθεί στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας μία υπερθεαματική ταινία για το μεγάλο κατακτητή", το Μέγα Αλέξανδρο. Ο καλός ανταποκριτής όμως δεν είναι βέβαιος, εάν στη μεγάλη εκστρατεία που έχει εξαπολυθεί για να εμποδισθεί το γύρισμα υπερίσχυσε περισσότερο "η ανησυχία για να διαφυλαχθεί η εθνική ταυτότητα του Αλεξάνδρου του Μακεδόνα ή η επιθυμία να προσπορισθούν κάτω από πέντε εκατομμύρια δολάρια. Πάντως, το Χόλλυγουντ υπέκυψε στην πίεση και υποσχέθηκε ότι η ταινία θα γυρισθεί στην Ελλάδα. Στην Αθήνα ακούστηκε ότι η απόφαση αυτή θα μπορούσε να συσχετισθεί και με την πρόσφατη επίσκεψη του Έλληνα υφυπουργού Εξωτερικών Γιάννη Καψή στις ΗΠΑ". Εννοείται ότι όλοι οι αντιδράσαντες στις ενέργειες των Σκοπίων στολίζονται στο άρθρο ως οπαδοί της άκρας δεξιάς και αναφέρονται συνεχώς δύο εφημερίδες, οι οποίες πράγματι εκφράζουν τη δεξιά αλλά δεν ήταν καθόλου οι μόνες που αντέδρασαν. Στο "περισπούδαστο" άρθρο γίνεται, βέβαια, και η δέουσα προβολή της θέσης ή μάλλον του φτηνού εφευρήματος των Σκοπίων, ότι "είναι αμφίβολο κατά πόσο οι αρχαίοι γηγενείς της Μακεδονίας μπορούν να αποκαλεστούν Έλλη-

the history of Macedonia for the... first time.

However, in Skopje not everything is written by Skopjans themselves. For their excavations they have for instance Mr James Wiseman, professor of archaeology at Boston University. The industrious Mr. Wiseman is excavating, over the past fifteen years, and with huge financial means of support at his disposal, the ancient Greek town of Stovoi, from which we have the known ancient Greek writer, John the Stovian. The excavations are carried out so masterfully and the hushing up, during the presentation of the findings in America, of the unique Greek past of Stovoi is so successful that Mr Wiseman has been made honorary citizen of the nearby town Tito-Veles and has received its golden key. This gentleman, who often spends as much as an entire year in Greece as the guest of the American Archaeological School - Greece is in truth a democratic country - cancelled recently through his efforts the institution of a chair for Greek literature to be known as the "Dionysios Solomos Chair" at the University of Boston where he heads the department. I believe his reasons to be easily construed.

Another thing that was decided was to have all the articles in international encyclopaedias and dictionaries rewritten so that the real history of the Macedonia of Alexander the Great and of other greats, may be "proven" in there from the beginning. To this purpose it was recently decided by the Yugoslav "Council for international cooperation in the encyclopaedic and lexicographic sectors" - just see what "councils" there are - it was decided thus that: International cooperation in these sectors must be developed in future with developed, and even more so with non-aligned and developing countries, as well as with the widely known publishing houses of Gt. Britain, France and U.S.S.R... Algeria, however, is the first country of the circle of non-aligned countries with which Yugoslavia is planning to collaborate for the publication of encyclopaedias etc. It is claimed that a great effort will be made to remove untruths and the unsuitable presentation of Yugoslavian (read "Macedonian") history with the removal of particular texts... Et cetera.

At this point perhaps we should speak of an "astounding" soviet book which was recently published and translated in the major languages, so that all those interested may read it and learn. It is the book by S. I. Brook entitled "Population in the World". This book pulsates with a negativity towards other peoples to a degree that caused even M. Georges Marchais, the secretary general of the French Communist Party to protest: in a letter he addressed to the Secretariat of the Soviet Communist Party he described it as "ridiculous" not, of course, for what it says about us but for what it says about France. Generally S. Brook's book is characterised by ignorance,

political expediency and expressional bestiality. "Greece is a democracy since June 1st 1973" he writes at the very beginning, without referring to the military dictatorship. Then, he tries in every way he can to dissect us into minorities, which is the reason he gets involved with a vengeance with attempting to create minority groups which he inflates with fictitious numbers. Contrarywise he estimates the Greeks of North Epirus modestly at... 50 thousand. In general, this silly "text" is informed by the same spirit as the Great Soviet Encyclopaedia (1974) where, in volume 15, one can read the following regarding the ancient Macedonians: "In accordance with Soviet historiography, the version has been accepted that the macedonian tribes are the result of intermarriage of tribes with a south-danubian civilisation, together with Thracians and Illyrians. Quod erat demonstrandum, as we used to say.

On 25.3.1984 in the Skopje newspaper "Nova Makedonija" an article by the Athens correspondent, Zlatko Bayer, was published. In this apparently preposterous article, there is an attempt to hit at Mr N. Marti's book which refers to the counterfeiting of history by Skopje. There is also word about the failed activities of a "group of Macedonian immigrants to the U.S. to the American Company Metro Goldwin Mayer to shoot in the Socialist Republic of Macedonia a super-spectacular moving picture on the great conqueror", Alexander the Great. The good correspondent is not certain, however, whether in the massive campaign which has been unleashed to prevent the filming what prevailed was the anxiety that the national identity of Alexander of Macedon be preserved or the hope to save funds under five million dollars. Be that as it may, Hollywood succumbed to pressure and promised that the film would be shot in Greece. In Athens it was said that this decision may be correlated to the recent visit to the U.S. of the Greek undersecretary of State for Foreign Affairs, Mr Gianni Kapsis". It goes without saying that everyone reacting to the Skopjan activities are treated in the article as devotees of the extreme right-wing which keeps making references to two newspapers which indeed express the right-wing, but which were certainly not the only ones to react. In this "learned" article there is, naturally, the necessary preeminence given to the position, or rather to the cheap invention of Skopje that "it is doubtful whether the ancient aborigines of Macedonia may be called Greek, regardless of the fact that Alexander accepted Greek civilisation and was taught by Aristotle, who hailed from still more distant Thrace". How educated our correspondent is. As much respect as he has for Geography, he also has for history...

In the April 1983 issue of the magazine "Macedonija" - there is a craze for such names! - which is aimed at emi-

νες, αδιακρίτως που ο Αλέξανδρος δέχτηκε τον Ελληνικό πολιτισμό και είχε ως δάσκαλο τον Αριστοτέλη από τη μακρυνότερη ακόμη Θράκη". Τι μόρφωση ανταποκριτού! Όσος σεβασμός προς τη γεωγραφία άλλος τόσοσ και προς την ιστορία...

Στο τεύχος Απριλίου 1983 του περιοδικού "Μακεντόνια" -αμόκ με τα τέτοια ονόματα!- το οποίο προορίζεται για τους απόδημους Γιουγκοσλάβους της περιοχής των Σκοπίων, δίνεται μια πολύ χαρακτηριστική -χαρακτηριστική ιδίως για το "υψηλό" επίπεδο της- απάντηση προς κάποια Μαρία Βάνοφσκα, κάτοικο τώρα Πολωνίας, και η οποία εξ ονόματος περισσοτέρων, λέει, συμπολιτών της ρωτάει τα εξής σπινθηροβόλα:

"Ποιός ήταν ο Μέγας Αλέξανδρος ο Μακεδών, πού γεννήθηκε, εάν ήταν Έλληνας, πότε πέθανε, εάν άφησε απογόνους, σε τι γλώσσα μιλούσε και πού τελείωσε το σχολείο;"

Η απάντηση του γνωστού και από αλλού Χρήστου Αντώνοφσκου, πρώην αρχισυντάκτη του περιοδικού, είναι αναλόγου προς την ερώτηση επιπέδου και σπινθηρισμού. Επειδή όμως δεν είναι δυνατό να παραθέσουμε ολόκληρο το υψηλό αυτό κείμενο, γι' αυτό θα περιορισθούμε, με κάποια λύπη μας, σε αποσπάσματα πλήρη "αποδείξεων". Λοιπόν:

"Αγαπητή Βάνοφσκα, οι αρχαίοι Μακεδόνες δεν ήταν Έλληνες, αλλά λαός συγγενής με τους Ιλλυριούς και με τους Θράκες. Και η γλώσσα τους δεν ήταν η ελληνική αλλά ξεχωριστή. Ήταν γλώσσα μακεδονική... Αυτοί που κατάνονται από το τμήμα της Μακεδονίας του Αιγαίου και φοιτούσαν σε ελληνικά σχολεία διδάσκονταν μόνο αυτό που τους δίδασκαν οι Έλληνες καθηγητές, που οι περισσότεροι από αυτούς θεωρούν τους αρχαίους Μακεδόνες σαν Έλληνες. Ακόμη και σήμερα γίνονται προσπάθειες να στηρίξουν την άποψη αυτή με αρχαιολογικές ανασκαφές, με συμπίοσια και διάφορα άλλα... Οι Μακεδόνες βασιλείς ήταν άρρωστοι με τον ελληνικόν πολιτισμό... Ο Αριστοτέλης γεννήθηκε στη Μακεδονία, στην πόλη της Χαλκιδικής Στάγειρα, όμως η πόλη αυτή ήταν αθηναϊκή αποικία, πράγμα που αποδεικνύει ότι εκεί δε ζούσαν αυτόχθονες Μακεδόνες... Ο Αλέξανδρος δεν ήταν Έλληνας, γιατί και οι γονείς του δεν ήταν Έλληνες. Όμως επειδή είχε διαποτισθεί με το ελληνικό πνεύμα, edikότερα αφότου έγινε ένδοξος, συχνά ξεχνούσε την καταγωγή του... Η μητρική γλώσσα του Αλεξάνδρου ήταν η μακεδονική... Υπάρχει και η άποψη ότι ο Αλέξανδρος έπεσε θύμα συνωμοσίας και δηλητηριάστηκε..."

Οι κομμουνιστές των Σκοπίων δεν παραλείπουν να κάνουν επισκέψεις και στον Πάπα, πράγμα που το αναγγέλλουν με υπερηφάνεια. Ετσι, κατά τη "Νόβα Μακεντόνια" ο Πάπας Ιωάννης Παύλος Β' δέχτηκε στις 25.5.1984 την αντιπροσωπεία της Μακεδονικής Ορθοδόξου Εκκλησίας με επικεφαλής τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδας και Μακεδονίας Αγγελάριο, στα πλαίσια του εορτασμού της

ημέρας της αφιερωμένης στη ζωή και το έργο του μεγάλου Σλάβου διαφωτιστή και θεμελιωτή της σλαβικής γραφής Αγίου Κυρίλλου".

Τι ευσέβεια! Άλλη σλαβική ιστορία αυτή με τον Κύριλλο και το Μεθόδιο. Ιδίως δε με τον Κύριλλο όπως και με τον Αλέξανδρο. Όχι τόσο με το Φίλιππο, όσο με το Μέγα Αλέξανδρο. Αυτός τους γαυγίζει. Μετά από την επιλογή, τα παραμύθια είναι δωρεάν...

Ύστερα από όλα αυτά, που κάνουν και λένε, θέλουν και ανάπτυξη πολιτιστικών δεσμών με τα γειτονικά τους κράτη. Και παίρνουν αποφάσεις, που κατά το ραδιόφωνο των Σκοπίων λένε τα εξής: "Έχοντας υπόψη το γεγονός ότι στις γειτονικές χώρες ζει μακεδονική εθνική μειονότητα, στη συνεδρίαση υπογραμμίσθηκε ότι η ανάπτυξη της πολιτιστικής συνεργασίας με τις χώρες αυτές είναι προς το μόνιμο συμφέρον της γιουγκοσλαβικής κοινότητας και αποτελεί προϋπόθεση για την ανάπτυξη των καλών γειτονικών σχέσεων στο σύνολό τους, παρόλο που η συνεργασία αυτή συναντά δυσκολίες..."

Σκέψου, θράσος! Θα ήθελαν η συνεργασία αυτή να συναντά "ευκολίες"!

Αλλά ας τελειώνουμε, γι' αυτή τουλάχιστον τη φορά. Άλλωστε, τα παρόμοια δημοσιεύματά τους δεν έχουν τέλος. Πρόκειται περί ασταμάτητης φάμπρικας.

Πάντως, κι από τα λίγα αυτά που παραθέσαμε δικαιολογείται απολύτως, νομίζω, ο τίτλος του κεμένου μας: "Ο Μακεδονικός Αγώνας, δεν έληξε". Όχι, δεν έληξε και ούτε θα λήξει με τους στρουθοκαμηλισμούς. Χρειάζεται αντιμετώπιση με τα ανάλογα, κάθε φορά, μέσα, αλλά με προσήλωση απόλυτη προς την αλήθεια και την ποιότητα. Πώς τους αφήνουμε έτσι να φλυαρούν. Η Μακεδονία είναι η χώρα της καρδιάς μας, το καμάρι του Ελληνισμού. Και τολμούν να μιλούν!...

Από την πόλη των Σερρών, το πνευματικό κέντρο της Ανατολικής Μακεδονίας, εκτός από το πολύτιμο για την ύλη του περιοδικό "Γιατί", απ' όπου παρέθεσα το κείμενο του πεζογράφου της Θεσσαλονίκης Γιώργου Ιωάννου, έχουμε μιαν ακόμη πνευματική παρουσία στο Μακεδονικό χώρο, τον εκδότη του περιοδικού "Γιατί" και πολυγραφότατο λογοτέχνη Βασιλή Τζανακάρη από την Πεντάπολη Σερρών. Εδώ με ενδιαφέρει το βιβλίο του με τίτλο "Σέρρες. Πορεία μέσα στο χρόνο", έκδοση και αυτό του περιοδικού "Γιατί" (1984), απ' όπου παραθέτω ποίημα του "Εθνικού ποιητή Ματσούκα" που το έβγαλε στις 21 Σεπτ. 1918, μετά την αποχώρηση των Βουλγάρων και την απελευθέρωση των Σερρών.

Ξυπνάτε από τα μνήματα, δεν είσθε τια ραγιάδες
Ξυπνάτε κι ήλθε Πασχαλιά.

Η "Μακεδονική Λογοτεχνία" έχει σε όλες τις περιό-

grant Yugoslavians from the Skopje region is offered a very characteristic - characteristic particularly for its "high" level - answer to one Maria Vanovska, now resident of Poland, who on behalf of many others asks the following scintillating questions:

-Who was the Great Alexander the Macedonian, where was he born, whether he was Greek, when did he die, whether he left descendants, what language did he speak, where did he finish school?"

The reply given by Christo Antonovski, known to us from elsewhere, and former editor-in-chief of the magazine, is at a level with the question, and as scintillating. However, since we cannot quote this entire lofty document, we will have to content ourselves, much to our sorrow, with excerpts full of "proofs". Thus:

"Dear Vanovska, the ancient Macedonians were not Greek but a people related to the Illyrians and the Thracians. Their language also was not Greek but a distinct tongue. It was the macedonian tongue... Those who hail from Aegean Macedonia and were studying at greek schools were only taught what their Greek teachers taught who in their majority considered the ancient Macedonians to be Greek. Even today they are making efforts to support this view with archeological excavations, symposia, and other ways... The Macedonian kings were crazy over Greek civilisation... Aristotle was born in Macedonia in the town Stageira of Chalcidici; this town, however, was an Athenian colony, which proves that aboriginal Macedonians did not live there... Alexander was not a Greek, because his parents were not Greek. But because he had been imbued with the Greek spirit, particularly since he became famous, he often forgot his heritage... The mother tongue of Alexander was Macedonian... There is also the view that Alexander was the victim of a conspiracy and was poisoned..."

The communists of Skopje do not omit to visit the Pope, something which they announce with pride. Thus, according to "Nova Macedonija" "Pope John Paul II received on 25.5.1984 the representatives of the Macedonian Orthodox church headed by the bishop of Achris and Macedonia, Angelarios, within the framework of the day's celebrations of the life and work of the great Slav illuminator and founder of slav letters, St. Cyrillos".

What piety! Another Slavic story this about Cyrillos and Methodios. Particularly with Cyrillos, as with Alexander. Not so much with Philip, as with Alexander the Great. He is the one barking at them. After the choice, fairy-tales are free...

After all this, that they do and say, they are looking for the development of tourist ties with their neighbouring countries. And reach decisions, which according to Skopje radio go as follows: "Knowing that in neighbour-

ing countries there live Macedonian Ethnic Minorities, it was stressed at the conference that the development of cultural collaboration with those countries is to the permanent interest of the Yugoslavian community and to the development of good neighbourly relations in their entirety, despite the fact that this collaboration is meeting with difficulties..."

What effrontery! They would like this collaboration to meet with "facilitation"!

But let us conclude, for this time at least. In any case publications like this have no end. We are dealing with a continual production of such items.

Nevertheless, from the few quotations we have made, we believe that the title of our text "The Macedonian Struggle Is Not Over" is entirely justified. No, it has not ended, neither will it end by playing the ostrich. We need a confrontation with the appropriate means at each instance, but always adhering absolutely to truth and quality. How can we let them chatter on thus? Macedonia is the land of our heart, the pride of Hellenism. And they dare to talk!..."

From the town of Serres, the cultural centre of East Macedonia, apart from the valuable for its content magazine "Ghiati" from which I quoted the article of the prose writer of Thessaloniki Ghiorgo Ioannou we have one further presence in the Macedonian milieu, that of the publisher of the magazine "Ghiati" and prolific writer Vassili Tzanakari hailing from Pentapolis of Serres. I am interested here in his book entitled "Serres. Trail Through Time", also published by the magazine "GHIA-TI" (1984), from which I quote a poem of the "National poet Matsoukas" which he chanted on 21 Sept. 1918 (after the withdrawal of the Bulgars and the liberation of Serres-)

Awaken from the monuments

You are no longer slaves

Awaken and Eastertide's come.

"Macedonian Literature" has throughout all the periods of modern Greek life a nucleus of multiple fruits of Alexander the Great. These works either directly refer to him ("Birth, Achievements and death of Alexander of Macedon in Verse", "Folio of Alexander the Great" etc.) or as legend nurturing prevalent national yearnings. He constitutes a symbol of "Macedonian Literature" and nurturer of this literary output. The "Prophesies of Alexander the Great" in which the liberation of Macedonia by Alexander himself is prophesied (period of the macedonian struggle - the work of Athanassios Souliotis) are also philological and literary material of "Macedonian Literature". The Macedonians and Alexander create an entire "Macedonian Literary Encyclopaedia", of Modern Greece, now that her geographic confines are the con-

δους της Νεοελληνικής ζωής πυρήνα πολλαπλών καρπών το Μ. Αλέξανδρο. Τα έργα είτε αναφέρονται άμεσα σ' αυτόν ("Γέννησις, Κατορθώματα, και θάνατος Αλεξάνδρου του Μακεδόνα διά στίχου", "Φυλλάδα του Μεγαλέξαντρου" κλπ.), είτε ως θρύλος που τροφοδοτεί τους εκάστοτε εθνικούς πόθους. Αποτελεί σύμβολο της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας" και τροφοδότη της λογοτεχνικής αυτής παραγωγής. Οι "Προφητείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου", όπου προφητεύεται η απελευθέρωση της Μακεδονίας από τον Αλέξανδρο (περίοδος του μακεδονικού αγώνα - έργο τους Αθανάσιου Σουλιώτη), αποτελούν και αυτές ύλη φιλολογική και λογοτεχνική της "Μακεδονικής Λογοτεχνίας".

Οι Μακεδόνες και ο Αλέξανδρος δημιουργούν μια ολόκληρη "Μακεδονική Λογοτεχνική Εγκυκλοπαίδεια" του Νεότερου Ελληνισμού, που τα γεωγραφικά της όρια είναι τα όρια του κράτους του Μεγάλου Αλεξάνδρου και το ανθρώπινο στοιχείο του οι ελληνόγλωσσοι λαοί.

Πηγές της "Νεοελληνικής Λογοτεχνίας" είναι οι Αλεξανδρινοί Χρόνοι και όχι μόνο οι Βυζαντινοί. Η απήχηση της Μακεδονικής Λογοτεχνίας στους λαούς της Ανατολής πρέπει να αποτελεί μέρος αυτής της λογοτεχνίας. Περσία, Αλεξάνδρεια, Αίγυπτος, Βαβυλώνα, Ιερουσαλήμ καλύπτουν περιοχές της Μακεδονικής Λογοτεχνίας και πρέπει να συνεξετάζονται. Οι "Διηγήσεις περί του Αλεξάνδρου και των μεγάλων πολέμων", έγιναν αντικείμενο πλούσιας φιλολογικής - λογοτεχνικής παραγωγής στις χώρες της Ασίας και της Ανατολής και πρέπει να ενσωματωθούν στη "Μακεδονική Λογοτεχνία". Περσική Λογοτεχνία, Εβραϊκή, Βαλκανική, κ.ά. ανήκουν οργανικά τόσο στο συγκεκριμένο θέμα, όσο και σε άλλα, όπως της ιστορικής γενικά λογοτεχνίας, στα όρια της "Μακεδονικής". Ο Καθηγητής και πολιτικός Αλ. Σβώλος προλογίζοντας τις "Μακεδονικές Ιστορίες" του Μόδη (1920) έγραφε:

"Τα διηγήματα του βιβλίου αυτού έχουν όλα τον ιστορικό τους πυρήνα. Ο Μακεδών συγγραφέας των, ως διευθυντής Νομαρχίας και υποδιοικητής σε διάφορα μέρη της Μακεδονίας, άκουσε τις ιστορίες αυτές από το λαό, όπως και έζησε πολλές από αυτές ο ίδιος στα μικρότερα χρόνια του στην καρδιά της Μακεδονίας, στο Μοναστήρι. Στις ιστορίες αυτές απλώνεται με την ποικιλωτέρή της σύνθεση η ηθογραφία του Μακεδονικού Λαού. Τα διηγήματα που ακολουθούν ενσαρκώνουν τύπους της πολύπαθης αυτής χώρας. Γι' αυτό ο αναγνώστης, όταν κατάγεται από την Παλαιά Ελλάδα, πρέπει να μεταφερθεί αρκετά μακριά από τον αστικό τύπο του ελεύθερου Ελληνο, για να νοιώσει τους σλαυόφωνους, η βλαχόφωνους ή κι ελληνόφωνους μακεδονικούς τύπους της Νέας Ελλάδος. Ιδίως πρέπει να προσέξει να μη συγχύσει ποτέ γλώσσα και εθνική συνείδηση στο Μακεδονικό Λαό, ο οποίος κι όταν ακόμη δε μπορούσε να προφέρει την λέξη "Ελλην", εσφάζετο με δάκρυα χαράς για την Ελληνική

Ιδέα. Αλλά ενσαρκώνουν και κάτι άλλο, πιο σημαντικό, οι ιστορίες αυτές: Την ιστορική φυσιολογία της Μακεδονικής γης, είτε όταν την επατούσε βαρύς κι αποπνιχτικός ο Τούρκος, είτε όταν τη διέτρεχε, σα χυμένη φλόγα, η άγρια σύγκρουση της ελληνικής ιδέας με τη λυσσαλέα επιδρομή του βουλγάρου κομιτατζή. Ο αναγνώστης των ιστοριών αυτών, εάν δεν εγνώρισε τη Μακεδονία, τον Τούρκο, το Βούλγαρο και το Μακεδόνα, πολλές φορές ίσως θα δυσπιστήσει προς την ειλικρίνεια της φρίκης, η οποία γεμίζει το μικρό αυτό βιβλίο. Αλλά εάν δεν πιστέψει ότι οι ιστορίες αυτές αντιφεγγίζουν αληθινά την τραγική μοίρα της χαροκαμένης αυτής χώρας, δεν θα κατορθώσει να αισθανθεί όσο πρέπει βαθιά την αξία της ελευθερίας, που εχάρισε ένας ευγενικός πανελλήνιος συναγεμός στον τριδίπλα σκλαβωμένο αυτό Λαό. Και κάτι άλλο. Μόνον όσοι θα πιστέψουν στην αντιπροσωπευτική αλήθεια των διηγημάτων αυτών, θα μπορέσουν να αισθανθούν ότι άξιζε να ελευθερωθεί ένας Λαός που κατέθεσε τόσα δάκρυα, τόσο αίμα, τόσο μαρτύριο στη ρίζα της εθνικής μας ιδέας. Θα εκτιμηθεί έτσι καλύτερα ότι δίπλα στα δοξασμένα ονόματα όσων ηρώων εχάραξαν με το σπαθί τους τα σύνορα της βαλκανικής Ελλάδος, αξίζει να μνημονεύεται κι ένα ανώνυμο όνομα, που σημαίνει πεντακοσίων χρόνων εγκαρτέρηση, σπαραγμό, ξεθεμελίωμα, γύμνια, φωτιές, μαυρίλα, κι αδιάκοπο σκόρπισμα σαρκών σ' όλους τους λύκους που πεινούσαν σάρκα ελληνική. Γι' όνομα του Μακεδονικού Λαού".

Παράλληλα με το Σβώλο ο πολιτικός Αλέξανδρος Παπαναστασίου έδινε και αυτός τη δική του πολιτική διάσταση στην ανάγνωση της Μακεδονικής Λογοτεχνίας. Σε αγόρευση του στη Βουλή, το 1924, για το "Γλωσσικό Ζήτημα" έλεγε:

"... Και μία από τας σπουδαιότερας αιτίας της κακής κατευθύνσεως του Έθνους ήτο αυτή η σύγχυσις, η οποία επέτρεπεν εις δημαγωγούς τινας με λέξεις κενάς και πομφόλυγας να παρασύρουν εν Έθνος εις την καταστροφήν.

Αλλά δεν είναι μόνον τούτο. Ο Ελληνικός λαός έχει να ανταγωνισθή εις την Μακεδονίαν με άλλους λαούς έχοντας γλώσσαν απλήν και νεωτέραν και δεν αγνοείτε ότι Έλληνες ερχόμενοι εις την Μακεδονίαν με ελληνικόν αίσημα και ενθουσιασμόν εκμανθάνουν την Σλαβικήν γλώσσαν και πολύ ολιγώτερον την Ελληνικήν, διότι η Σλαβική είναι νεωτέρα, ενώ η ιδική μας με την καθαρεύουσαν είναι πλέον δύσχρηστος, διότι άλλα μανθάνει κανείς εις το Σχολείον, άλλα εις την αγοράν και άλλα εις το εμπόριον. Αν θέλωμεν να ανταγωνισθώμεν εις την Μακεδονίαν τας Σλαβικές φυλάς, είμεθα υποχρεωμένοι την γλώσσαν αυτήν την οποίαν έχομεν και λαλούμεν και γράφομεν να την καθιερώσωμεν ως επίσημον γλώσσαν, διότι τότε μόνον θα κατορθώσωμεν να μεταδώσωμεν τον πνευματικόν πολιτισμόν...."

finer of the state of Alexander the Great and her human element is composed of Greek Speaking Peoples.

Sources of "Modern Greek Literature" are the Alexandrian years and not only the Byzantine. The resonance of Macedonian Literature for the peoples of the East must constitute part of this literature. Persia, Alexandria, Egypt, Babylon, Jerusalem cover periods of Macedonian Literature and must be coexamined. The "Accounts About Alexander and the Great Wars" became the object of rich philological and literary output in the countries of Asia and the East and must be incorporated in "Macedonian Literature". Persian literature, Hebrew, Balkan etc. belong organically not only to our present subject but to others as well as in the more general historical literatures in the limits of "Macedonian".

Professor and statesman Al. Svolos, prefacing the "Macedonian Stories" by Modis (1920) wrote:

"The short stories of this book all possess an historical nucleus. Its Macedonian author, as prefecture director and vice-governor in various parts of Macedonia heard these stories from the people, and he also lived a number of them during his youth in the heart of Macedonia, Monastiri. In these stories is laid out in its most diverse composition the ethnography of the Macedonian People. The ensuing stories incarnate types of this long-suffering land. That is why the reader, when he hails from Old Greece, must remove himself considerably from the bourgeois type of the free Greek, in order to feel for the Slavic speaking, the Wallach speaking and the Greek speaking Macedonian types of Modern Greece. Particularly he should be careful never to confuse language and national conscience in the Macedonian People who even when incapable of pronouncing the word "Hellene", allowed themselves to be massacred bathed in tears of joy for the Greek Idea. But they also incarnate something else, more important, these stories:

That is the historical profile of the Macedonian land, either when it was beset by the oppressive and suffocating Turk, or when it was overrun, as by an overflowing fire, by the savage clash of the Greek idea with the rabid incursion of the Bulgar cadre. The reader of these stories, if he did not acquaint himself with Macedonia, the

Turk, the Bulgar, and the Macedonian, may often disbelieve the authenticity of the horror, which fills this small book. But if he does not believe that these stories truly reflect the tragic destiny of this death-ravaged land, he will not be capable of sensing as deeply as he must the value of the liberty which was given him by a noble pan-hellenic mobilisation towards this twice and thrice enslaved people. And one thing more. Only those who will believe the representative truth of these stories, will be able to feel that the liberation of a people who deposited so many tears, so much blood, so much martyrdom to the root of our national idea is worthwhile. Thus it will be seen all the better that alongside the hallowed names of those heroes who marked with their swords the borders of Balkan Greece, it is appropriate to commemorate an anonymous name which carries the long-suffering, the anguish, the uprooting, the nakedness, the flames, the darkness and the continuous dispersion of flesh to all the wolves who hungered for Greek flesh, lasting five hundred years. The name of the Macedonian People."

Along with Svolos, the statesman Alexandros Papanastasiou provided his own political measure for a reading of Macedonian Literature in 1924, speaking before parliament on the "Language Issue" he said"

"And one of the most important causes of the bad direction of the Nation was this confusion, which allowed the demagogues using empty and deluding words to carry the entire Nation to ruin.

But this is not all. In Macedonia the Greek people had to fight against other peoples who had a simple, and newer language, and you are ignorant of the fact that Greeks coming into Macedonia replete with the hellenic sentiment and enthusiasm, are taught the Slavic language and much less the Greek, because Slavic is newer, whereas ours, with its purist form has become difficult to use, since one learns other things at School, other in public places, and other in trade. If we want to compete with the Slavic people in Macedonia, we are obliged to establish the language which we possess and which we utter and in which we write, as our official language, because only then will we be able to transmit out spiritual legacy of civilisation..."

- Εξώφυλλο: Δίον. Κεφαλή της Θεάς
Δήμητρας τέλος 4ου π. Χ. αι.
Front cover: Head of Goddess Demeter, Dion
late 4th century B. C.
- Οπισθόφυλλο: Καστοριά. Διακόσμηση
οροφής.
Back cover: Ceiling decoration. Kastoria.
1. Το αστέρι της Βεργίνας.
Vergina star.
  2. Δίον. Κεφαλή του Απόλλωνα σε χρυσό
νόμισμα του Φιλίππου Β'.
Gold coin Apollon profile, minted under
Philippe II.
  3. Δίον. Επιτύμβια στήλη. Μέσα 5ου π. Χ. αι.
Funeral stele, Dion, mid 5th century B. C.
  4. Δίον. Γλυπτά από τις ανασκαφές.
Excavated cultures, Dion.
  5. Δίον. Άγαλμα του Ποσειδώνα 2ος μ. Χ αι.
Statue of Poseidon, Dion 2nd century A. D.
  6. Δίον. Ψηφιδωτό από την έπαυλη
του Διονύσου.
Mosaic from Dionysos villa, Dion.
  7. Δίον. Σάτυρος, ψηφιδωτό από την
έπαυλη του Διονύσου.
Satyr, mosaic from Dionysos villa, Dion.
  8. Θεσσαλονίκη. Ο Αγ. Δημήτριος ανάμεσα
στους ανακαινιστές του ναού.
Thessalonica. St. Demetrius between church
restorers.
  9. Σφραγίδα.
Sigil.
  10. Θεσσαλονίκη. Ο ναός του
Αγ. Δημητρίου.
Church of St. Demetrius. Thessalonica.
  11. Θεσσαλονίκη. Ο ναός της
Αγ. Σοφίας 8ος μ. Χ. αι.
Church of St. Sophia, Thessalonica
8th century A. D.
  12. Καστοριά. Ο ναός των Αγ. Αναργύρων
11ος μ. Χ. αι.
Church of Sts. Anarghyri, Kastoria.
11th century A. D.
  13. Θεσσαλονίκη. Ο ναός του Προφήτη
Ηλία 14ος μ. Χ. αι.
Church of Prophet Elias. Thessalonica 14th
century A. D.
  14. Θεσσαλονίκη. Ναός Αγ. Νικολάου
Ορφανού. Τοιχογραφία 14ος μ. Χ. αι.
Church of St. Nicolas orphan, Thessalonica.
Fresco Thessalonica 14th century A. D.
  15. Λιθογραφία της ορκομοσίας της
επανάστασης του 1878 (Εθνικό-Ιστορικό
Μουσείο).
Lithography of Revolution of 1878 (Historical-
Ethnological Museum).
  16. Καστοριά. Ναός Κουμπελιδικής
11ος μ. Χ. αι.
Kubelidiki church, Kastoria 11th
century A. D.
  17. Θεσσαλονίκη. Συγκρότημα αλευρομύλων
του 1880.
Group of Flourmills, Thessalonica 1880.
  18. Η Θεσσαλονίκη το 1880.
Thessalonica in 1880.
  19. Λιθογραφία γυναικών οπλαρχηγών του
Μακεδονικού αγώνα (Εταιρία Ελληνικού,
Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου).
Lithography illustrating chiftain-women from
the period of the Greek Macekonian
liberation
struggle (Institute of the Greek Literature and
History Records, ELIA).
  20. Καστοριά. Διακόσμηση οροφής
(Εθνικό-Ιστορικό Μουσείο).
Ceiling Decoration. Kastoria.
  21. Εξώφυλλο μαθητικού τετραδίου.
Λιθογραφία (Εταιρία Ελληνικού,
Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου).
Cover page of a student's notebook
(lithography, Institute of the Greek Literature and History
Records, ELIA).
  22. Σέρβος, Βούλγαρος, Μαυροβούνιος και
Έλληνας μόλις έσπασαν τις αλυσίδες
του Τουρκικού ζυγού. Λιθογραφία
(Εταιρία Ελληνικού, Λογοτεχνικού και Ιστορικού
Αρχείου).
A Serb, a Bulgarian, a Mantenegrin and a
Greek the moment they broke the chains of
the Turkish subjugation (lithography, Institute
of the Greek Literature and History Records, ELIA).
  23. Εξώφυλλο βιβλίου Α. Τανάγρα (Εταιρεία
Ελληνικού, Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου).
Cover page of A. Tanagra's book (Institute of
the Greek Literature and History Records, ELIA).
  24. Βελούδινη πάντα του 1920.
(Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας)
Velvet wall carpet of 1920.
(Ethnographical Historical Museum of Larissa).

